

МӘҢГИ БУЛАҚЛАР

(Жер жүзилик поэзия классиклериниң
қосықлары хәм поэмаларынан)

Нөкис
«Қарақалпақстан»
1985

Аўдарған И.Юсупов
«Қарақалпақстан», 1985-жыл, 160 бет.

Қарақалпақстан халық шайыры Ибрайым Юсупов тәрәпинен түрли жылларда аўдарылып топланған бул жыйнақта жәхән классик поэзиясының маржанлары берилген. Бул поэзия жыйнағын кең оқыўшылар жәмийетшилиги заўықланып оқыйды деген үмиттемиз. Оның үстине, топлам мектептерде, педагогикалық орта және жоқары оқыў орынларында жер жүзилик поэзияны хәм елимиздеги туўысқан халықлардың классик шайырларының творчествосын үйрениўде бай хрестоматиялық мағлыўматлар бередиди.

КҮНШЫҒЫС ҒӘЗИЙНЕСИНЕН

РУДАКИЙ
(IX-X әсирлер)

Соқыр көз бенен-ақ пүткил
дуньяны көриў мүмкин.
Рудакий.

Тәжиклер хәм фарсылар- Иран шығыслы халықлар. Бири орта азиялы шығыс иранлылардың, екиншиси-батыс иранлылардың туқымы. Олардың тили бир, бирақ хәр қайсысы өз диалектлик өзгешелигине ийе, өзинше мәдений раўажланыўына ийе. Олар гә бир патшалыққа кирип, гә бөлекленип, өзинше мәмлекет дузип жасаған. Сонлықтан олардың мәдениятында әййемнен тығыз ортақлық бар, поэзиясында олардың классик шайырлары еки халықтың да әдебият тарийхына киреди.

Жер жузилик поэзия ғазийнесинде жүдә кең орын тутатуғын фарсы-тәжик классик шайырларының сағасында

Рудакий турады. Абулхасан Рудакий хәзирги Тәжикстанның Зарафшан ойпатындағы Пенжикентке жақын жердеги Рудак деген таўлы аўылда IX әсирдиң елиўинши жылларында туўылады хәм узақ өмир сурип, дүньядан етеди.

Рудакий Гомер сыяқлы, иштен соқыр болып туўылған деседи. Оның қосықлары, “Қалила хәм Димна” дәстанының үзиндилери халық аўзында сақланып қалған.

Шайыр дәслеп тәжиклердиң күшли әмири Саманид сара-йында оғада сыйлы болып, соң хукимдарға жақпай, сарайдан қуўылады хәм өз туўған аўылында өледи.

РУБАИЛАР

Дүньяға бийпарўа қарайсаң мудам,
Еки туўып, бир қалғандай сен оған.
Алды кызық, кейни бузық дүнья бул,
Сеннен басқаға да ўапа қылмаған.

* * *

Алдын мен өлип, сен аман қалғайсаң
Билемен, сонда хәм қапа болмайсаң.
Өтинемен сонда “мениң дәртимнен
Өлди-аў байғус” деп бир еске алғайсан.

* * *

Егер ғам-қайғыдан кимнің жолына
Паяндозлар жайса, - әне сол бизлер.
Қатты қоллы тәғдир буғаўларына
Ким грипдар болса,- әне сол бизлер.

* * *

Патшамыз соныңдай кең, әдалатлы,
Атар оқларына алтын жалатты:
Өлгенлер - кепинли болып қалсын деп,
Жараланса - дәри сатып алсын деп...

* * *

Пул хәм аўқат, хәзлик - тән азығыдур,
Ақыл менен илим - жан азығыдур.
Ақыллылар мудам жақсылық гөзлер,
Ақмақлар урыс-жәнжел майданын излер.

* * *

Шалқып, толқып Мулиён шақырар мени,
Ядлап яры мийрибан шақырар мени.
Жипектей тийер табанға Әмиў қумы,
Кешип өт деп армаған шақырар мени.

Ат бауырынан келермен қайтып өтсең,
 Дегендей Жайхун дәрьям шақырар мени.
 Ығбал астанамыз Бухараи шәрип,
 Патшам, интизар саған, шақырар мени.
 Сен ай болсаң, Бухара - кең аспандур,
 Нурыңнан болып рәушан, шақырар мени,
 Сен шынар болсаң, Бухара бостаныңдур,
 Елге қайтайық, патшам, шақырар мени...

* * *

Ақылымды алған перийзат, биз ғәрипти яд әйле,
 Ашығыңның кем кеулин, рехим қыл, абад әйле.
 Бизди отқа жаққаннан поса бермек қыйын ба?
 Қылма кеулимди ұайран, хижраннан азат әйле.
 Егер айт десең ғәзел, бул оңай ис мен ушын,
 Сен ушын болса мүшкил, бизге ишарат әйле.
 Бизди ышқыңда өртеу сен ушын ермек мәзи,
 Ай жүзинди көрсетип, Рудакийди шад әйле.

* * *

Сәрүи талым, бир дүбелей бизди айырды сеннен,
 Жулып әкетти жанымда өсип турған жериңнен,
 Тулымың тартылған жай, кирпичиң әжел оғы,
 Көркине мәңги бәнт болып, қалғаным ба енди мен?
 “Сениң шийрин посаңның, айт бахасын, гөззал”, деп,
 Сорауға ким жүрексинер сезими бар бендеден?
 Жамалың жалын болып өртеди Рудакийди,
 Кетти ақылым, қалды жаным, тек шықпаған геудеден.

ОМАР ҲАЙЯМ

(1048-1123)

Ақмақлардың берген бальзам сууынан,
 Ақыллының берген зәхәри зыят.

Омар Ҳайям.

Фарсы - тәжик шайыры, математик дәм философ Омар Ҳайям Хорасандағы Нишапур қаласында тууылған. Балх шәхәрінде оқып, Бухара эмириниң сарайында да жасаған. Оның рубаи (төртлик) формасында жазылған философиялық қосықлары жахан поэзиясы ғәзийнесинен айрықша орын алады. Бул төртликлер ерте заманлардан берли Шығыс хәм Батыста оғада кең таралған.

Омар Ҳайямның рубаиларында “тәғдир исиниң” әдалатсызлығына, дүньяның натуұры дүзилисине, ислам догмасына қатты наразылық, адамзаттың азат өмирине қызғын мухаббат мотивлери оғада күшли жырланады.

Омар Ҳайям бул әжайып төртликлерин илимий

трактатларының шетине жаза берген, соң буның мәнисин түсинген биреулер жыйнап, топлам етип шығарған деген де рәуият бар.

РУБАИЛАР

Мен дүньяға келген менен толды ма дүнья?
Мен кетемен, кеткен менен сорлы ма дүнья?
Топырақтан шығып, және неге топырақ боламан,
Түсиндирер адам сенде болды ма дүнья?

Гүлалға барсам, ылайынан зуўала етип атыр,
Зуўлап айланып зуўала исленип кетип атыр.
Патшаның басы, шопанның аяғы бар топырақтан
Ыдысқа мойын, тутқа, кулак дүзетип атыр.

Өлимди неге бердиң, өмир бергеннен кейин?
Гүл хеш солмаса еди бир көгергеннен кейин.
Ылайы шала писти ме соққан гүзеңниң, хэй гүлал,
Не ушын сындырасаң бир ислегеннен кейин?

Биз дүньядан кеткен менен дүньяға бир пул,
Жерден изимиз өшкен менен дүньяға бир пул,
Дүнья турды хэм турады биз болмасак та,
Жер астына биз түскен менен дүньяға бир пул.

Бир гезде алтын сарай жарқырап турған жайда,
Патшалар дәўран сүрип, шан-шәўкет қурған жайда, -
Қумыры кус отыр бүгин жарты пақсаға қонып,
Хэм жылар муңлы сес пенен: «қайда ол, қайда?».

Биз дүньяның маңызымыз сайланған.
Дүнья деген бир дөңгелек айланған.
Адам - ең хасыл тас дүри-гәўхардур
Сол бир дөңгелек мықлап байланған.

Қосық дәптеримди қалтаға салып,
Бир гүзе шарап хэм азкем нан алып,
Сениң менен сәўбет курсам аўлақта,
Шахлар күйер еди-аў ишлери жанып.

Мениң дәртим - ышқы, ал қуран емес,
Мен бир қумырысқаман, Сулайман емес.
Жүзим мениң запырандай сарғайған,
Кийгеним жипек я сақтыян емес.

Жан азабын шектим, бир күн саўа жоқ.
Бийдәртлерде уўайымнан наўа жоқ.
Не бир аўыр дәртке табылар дәрман,
Ашықлық дәртине, бирақ даўа жоқ.

Өмирге ынтығып кумарланбасаң,
 Ышқы азабына күйип жанбасаң,
 Ышқысыз өткен күн қараңғы түндей,
 Соннан жаманы жоқ, көр инанбасаң.

Бәхәр изинен бәхәр өтер зымырап мудар,
 Өмириңди шадлық пенен өткиз, хәй адам.
 Тиришиликте не бар дейсең жасаўдан зыят?
 Қәйтип сүрсең, сөйтип өтер үстиңнен дәўран.

Жер наныңды тилемесең басқадан,
 Болса үстиңде күн түспестей баспанаң,
 Хожа да болмасаң, қул да болмасаң,
 Сол күниңе шүкирлик қыл хәй адам!

Ақмаққа хәмдам болсаң қалмас ар-уят,
 Сол ушын Хайямнан тыңла нәсият:
 Ақмақлардың берген бальзам суўынан,
 Ақыллының берген зәхәри зыят.

Бул заманда адамларға исенбе,
 Сырыңды айтсаң, тап боларсаң кисенге.
 Дос дегениң душпан болып шығады,
 Күлип жүрип ор қазады, жығады.

Тулғасы болмаспан мен бул дүньяның,
 Жулар бир күн әжел өмир урқанын.
 Топырағымнан сонда гүзе соғылар,
 Хәр шарап куйғанда тирилер жаным.

СААДИЙ (XIII әсир)

Орта әсирдеги фарсы шайыры Саадий Ширазий Хорасанның Шираз шәхәрінде туўылып өскен. Саадий ески Күншығыстың көп еллерин саяхат етип аралап көрген. Шайырдың “Гүлистан” хәм “Бостан” атлы данышпанлық шығармалары дүнья әдебиятында терең из қалдырды. Бул еки шығарма да Күншығыс рәўиятлары, халық даналығы менен суўғрылған.

Саадийдің шығармалары Күншығыс еллерінде ерте заманлардан берли жасларға ақыл-нәсият сабағы сыпатында оқытылған. Саадийдің, қосықларын А.С.Пушкин жоқары бахалаған.

ДАНАЛЫҚ СӨЗЛЕРДЕН

Бахытсызлар бахытлыны қызғанар,
 Қызғаныштың оты шырпысыз жанар.
 Күндиз жарғанаттың көзи көрмесе,

Қуяш айыпты ма бул ушын есе?

* * *

Адам ата улы - инсаният бул,
 Бәри бир тамырдан дөреген зат бул.
 Бириниң басына ис түссе егер,
 Басқалары оның азабын шегер.
 Киси қайғысынан хазарланбасаң,
 Адам улы бола алмассаң хеш қашан.

* * *

Бағда сәйир еткенше душпаның менен,
 Саўашта бирге жүр досларың менен.
 Бас қосқаннан көре жаман қатынға,
 Тирилей күйгейсек дозақ отында.

* * *

Өз елинен кетсе етикши уста,
 Өнери асырар, қор болмас хасла,
 Патша өз журтынан шығынса егер,
 Қорлық, әптадалық азабын шегер.

* * *

Мийрим жүз көрсетип сыйпасаң егер,
 Пил хәм жетелеген жағыңа жүрер.

* * *

Қумырысқа майда зат. Жабылса бирақ,
 Хәтте, арысланды өлтирер талап.

* * *

Басып алмақ мүмкин кисиниң елин,
 Мәрт болсаң жаўлап ал инсанның кеўлин.

* * *

Қолынан жақсылық келмеген адам,
 Мың жақсы болса да ләззет жоқ одан.

* * *

Ешекке хәр күни китап артсаң да,
 Билимнен шық жукпас оған сирә да.
 Мийсиз узын қулақ билсин ол қайдан:
 Отын ба, китап ба артқаның оған ...

* * *

Дос қәдирин билмес досты көп адам,
Бос қалма, жаныңды жаллап сен оған.

* * *

Достың тил табысса душпаның менен,
Ол достыңнан ұаз кеш, абайлы бол сен.

* * *

Аш қарынды нанға тойғызыў мүмкин,
Аш көзди тойдырмас дүньяның мүлки.

* * *

Үйретпек болғанша малға сөйлеўди,
Малдан үйрен өзиң дым үндемеўди.

* * *

Ақылсыз адамды сыйласаң егер,
Мақтағанды көтере алмай гәрдийер.

* * *

Ҳеш жәбир көрмесе өз пухарасы,
Сонда уллы болар елдиң патшасы,
Пада бағылмайды падашы ушын.
Пада ушын жасар жақсы падашы.

* * *

Биреўлерге хәмел тийсе хәңкийип,
Қатарынан өзін санайды бийик.
Хәмелинен түсип қалғанда бир күн,
Досларына артар аўырманлығын.

ҲАҒЫЗ (1325-1389)

Егер дийдимнен шықса сол Шираз жананы,
Жүзде қалына беререм Самарканд, Бухараны.

Ҳағыз.

Шамсиддин Ҳағыз фарсы - тәжик шайыры, Ирандағы Шираз деген қалада туўылған (сонлықтан оны Ҳағыз Ширази деген лақап пенен де атайды). Ҳағыз Күншығыста ғазел жанрында лириканың теңсиз шебери сыпатында танылған.

Ҳафыздың ғазеллери муҳаббат ҳаққинда болып, инсанның өмирге деген сүйиу сезимин жалынлы кумарлық пенен жырлайды. Оның ғазеллери халық арасында нама менен айтылып, ҳазирге дейин Күншығыста ҳәр бир саўатлы адам Ҳафыз ғазеллерин сүйсинип оқыйды.

Ҳафыз поэзиясын өз заманында Гёте, Пушкин жоқары баҳалаған.

* * *

Қырмызы гүлден, самал, маған аромат алып кел,
 Хәм қәсте жаныма бир ҳарарат алып кел.
 Дәртке сазыўар кеўилдиң дәртине дәрман берип,
 Яр хабары түртилген бес қатар хат алып кел.
 Кеўлим сарсаң, көзим гириян сол нигардың жолында,
 Кекилинен тар, кирпигинен оқ - бир ишарат алып кел,
 Жат мәнзилде айралықтан қартайдым мен, хәй самал,
 Жаслық пияласынан бир жутым пал алып кел.
 Сергитсин жаслық шарабы ғам кеўлимди, ал егер, -
 Шыпасыз болса, мейли, жанға апат алып кел.
 Ойлама ертеңгини, тәғдир мөри басылған
 Бир бет қағазды маған тезден узат, алып кел.
 Сайратар тилин Ҳафыз жубатсам деп ғам кеўилди:
 “Қырмызы гүлден, самал, маған аромат алып кел”.

* * *

Ай жүзлиме мен туўралы не билсең, бәрин айт, самал,
 Жүз қубылған тил менен қайры хабарын айт, самал.
 Иренжимесин, абайлап айт, сыбырла әстен-әстен,
 “Узақта сени сағынып жүр, - деп ярың”, айт самал.

ЖӘМИЙ (1414-1492)

Қараңғы ақылды жақтыртар билим.
 Билим менен кетир кеўлиңнің кирин.

Жәмий

Орта әсирлик фарсы - тәжик поэзиясының бир бийик шыңы Әбдирахман Жәмий шығармалары болып табылады. Ол Нишапурға жақын жердеги Жам деген кишкене шәхәрде туўылған. Оның бала гезинде үй иши Хират каласына көшип келген. Соңынан ол Самарқандта оқып билим алады.

Өз заманының билим булағынан қанып ишкен, өнер хәм мәдениетқа жетик, ақыллы шайыр Жәмий, жас жигит пайытларында-ақ мәмлекетлик хызметлерге шақыртылыуына қарамастан хәмелдарлықтан бас тартып, өзиниң пүткил өмирин әдебиет пенен илимге арнайды.

Жәмийдиң “Жети тахт” атлы кітабына кирген жети дастаны бар. Шайырдың әсиресе “Қудлият” атлы қосықлар

топламы халық арасында оғада кең белгили болған. Оның, сондай-ақ, халық даналығы менен суўғарылған “Бәхәрстан” деген прозалық ақыл-нәсият китабы да бар.

Әбдирахман Жәмий Наўайының сүйикли устазы болған. Жәмийдин шығармалары ақыл-хүжданлы, кеўилге қонымлы, әдалатлыққа, дурыслыққа үгитлейтуғын көркем сөзге бай келеди.

ҲАҚЫЙҚАТ ДОС ҲАҚҚЫНДА

Дос таўып ал келгеннен соң дүньяға,
 Хәм достыңнан жаныңды да аяма.
 Болса дос кеўлинде бир қайғы-ғамы,
 Суў болып жуў қайғысын сен мударамы.
 Бийжағдай уйытқып ескен самалдан,
 Нәбада шаң түсип жүрмесин оған.
 Шаң көрсең мәгар достыңның шалғайында,
 Қыйлан шаң көргендей өз маңлайыңда.
 Хәм де басқа биреў көрместен бурын,
 Шаңын қақ, тазала шалғайын оның.
 Достың, - қарар көзиң, буны уға бил,
 Ал сен кирпич болып оны баға бил,
 Бизиң арамызда пәс минезлер көп,
 Иренжитер мысал көзге түскен шөп,
 Ғыйбат отынан аўлақ сал жайыңды.
 Ошакқа түспесин, жый шалғайыңды,
 Жалғаншы дос жорта мийрибан болар,
 Сени аяп, жаны ашыған болар,
 Сен қайда барсаң ерердей көринер,
 Жанын десең, жан берердей көринер,
 Бақ-мәртебең болса, бағынар саған,
 Зуўқылдап өтириктен жағынар саған.
 Оның шын, жалғаншы екенин хаслан,
 Басқа аңласа да, сен аңламассаң.
 Сениң қыялыңнан шығар қыялы,
 Сүтке қант салғандай тили мазалы.
 Ай-хай, бир күнлери сөйтип жүрип сен,
 Сол достыңның қақпанына түсерсең...
 Қайда күшли болса маккарлық, сумлық.
 Ол жерде болмас хеш дослық, татыўлық.

СУФЫЛАР

Есиң болса суфыларға жолама,
 Адамшылық қәсийет жоқ оларда,
 Нәфсин тыйыў түүе, нәфси ашылар,
 Аўзынан өтирик сөзлер шашырар.
 Аўқат, уйқы, хәзлик - олардың дәрти,
 Өлемиз-аў деп те ойламас бәлки.
 Қулқын ушын болар қылған дуўасы,
 Жұрттан жырсам дейди бар муддәхасы,
 Суфылардың пири - жалғаншы шайық,

Алдар наданларды мәзи қол жайып,
 Пирдің пәтиясы түспес арзанға,
 Ол қарайды қолыңа хәм қазанға,
 Сандырақлаған суфының сөзлери,
 Қазаннан айрылмас жаўыз көзлери.
 Суфы аўқат көрсе қайтип туралар,
 Көзи ошақтағы оттан нур алар,
 Дәстурхан келгенде сөзин туўарып,
 Шайық қолы бүрер халўаны барып,
 Егер от тартылып, түсирилсе қазан,
 Үн шықпас шайықтан хәм де суфыдан
 Хурманың жақсысын, еттің майлысын,
 Тарпа басар “астың хұрмети” ушын,
 Аўызлар салпылдап кирисер иске,
 Тойған соң намазға отырар кеште.
 Оннан кейин азлап тынышланады,
 Хәм қудайын азлап еске алады.

НАҰАЙЫ (1441-1501)

Наўайыға бәрха дос едиң заман,
 Бирақ аз кем шадлық бермедің оған.

Наўайы.

Уллы өзбек шайыры Мир Әлишер Науайы Хиратта (хәзирги Афғанстанда) туўылған, султан Хусеин Байқараның ўезири болып, илим хәм көркем өнер адамларына көп ғамқорлық ислеген. Ол шығармаларын фарсы хәм түрки тиллеринде жазған.

Наўайының әдебий мийраслары оғада уллы. Төрт дийўан (лирикалық қосық топламлары), “Хамса” атлы поэмалар жыйнағы, искусствоға байланысly бираз трактатлар Науайы творчествосының негизин туплейди.

Әсиресе, шайырдың “Хамса” китабы оғада кең белгили. Бул топлам “Хайратул абрар”, “Лейли хәм Мәжнун”, “Фархад хәм Шийрин”, “Жети жулдыз”, “Искендер дийўалы” атлы бес монументаль дэстаннан турады.

Әлишер Науайының шығармалары қарақалпақларға да ертеден мәлим. Бердақ оны өзиниң уллы рухый устазы деп таныған.

ТӨРТЛИКЛЕРДЕН

Ғәрип мискинлердің дәўраны болмас,
 Елде абырай, үйде ас - наны болмас.
 Алтын кәпес ишине қызыл гүл питсе,
 Бүлбилге тикендей паяны болмас.

* * *

Көз хәм қасың жақсы, қабағың жақсы,
Тилде сөзиң, шийрин додағың жақсы.
Жүзиндеги меңиң, буғағың жақсы,
Айта берсем, бастан-аяғың жақсы.

* * *

Мәйлейин, дослар, қасымда ярым жоқдур,
Ҳижранында күйдирген нигарым жоқдур.
Шөллерди гезген қуйындай бийқарарман,
Сергизданлықта зәрре ықтыярым жоқдур.

* * *

Шақырса да бизди қумсап жүргенлер,
Ҳеш аяғым тартпас оларға қарап.
Өзим мерекелес болғым келгенлер
Мәжилисине мени шақырмас бирак.

* * *

Таң самалы, бизди аяма ҳасла,
Жан-жүрегим апар сол баўыры тасқа.
Жүрегимди жегиз ярдың ийтине,
Жанымды аяғының астына тасла.

* * *

Өмир, шийринликте саған не жетер?
Мен сени сүйемен жанымнан бетер.
Ышқы-мухаббатты ққшли зат дейди,
Өмир, саған ышқым бәринен өтер.

* * *

Тәғдир жумбақларын шешерсең, адам,
Дүньяның сырларын ашарсаң, адам.
Сөйте тура яр ышқысы алдында
Сонша неге ғәрип нашарсаң, адам?

ҒАЗЕЛЛЕР

Ярдан айырылған кеўил бир мүлкдур султаны жоқ,
Султансыз қалған мүлк, демек, бир тәндур ол жаны жоқ.
Жансыз тәннен не ғәнийбет, айтыңшы, бирадарлар?
Ол хәм бир шөл баябан гүли райханы жоқ,
Дақылсыз, райхансыз шөл баябан кимге дәркар?
Ол бир қараңғы ақшамдур махи табаны жоқ.
Махи табансыз ақшам ай шуғласына мүтәж,
Тас түнек абиҳаятсыз хеш кимге паяны жоқ.
Тас түнек абиҳаятсыз - өзидур жәхәннемнің,
Ол жерде жәннет бағының зәрре бир нышаны жоқ.
Жәннет бағынан наүмийд дозақый болған адам,

Ол хэм бир мэйкумардур мäs болыў имканы жоқ,
 Әй Наўайы, сонда хэм яр ышқынан ўаз кешпе сен,
 Яр жолында жан пида қылғанның әрманы жоқ.

* * *

Келсең салланып, дилбар, қызыл, жасыл, запыран,
 Ышқыққан жалын лаўлар қызыл, жасыл, запыран.
 Айралықтың шөлинде ах шексем, дәрт гүлханы
 Тамызықсыз тутанар қызыл, жасыл, запыран.
 Сен десем ышқы гүлшаны жылўаланар кеўлимде,
 Онда гүллер ашылар қызыл, жасыл, запыран.
 Сениң жүз-көзлериңди, жүзде ноқат қалыңды
 Ойласам, көзим тынар қызыл, жасыл, запыран.
 Алтын кәсаға қуйған қанлы шарап жылўасы
 Қолларымда шайпалар қызыл, жасыл, запыран.
 Қырық жамаў, яла-ғула гедайылық липасы,
 Тапқан ләтгесин жамар - қызыл, жасыл, запыран.
 Әй Наўайы, болма хәўес сен хәдден тыс бояўға,
 Өйтсең жазғаның шығар қызыл, жасыл, запыран...

МАҚТЫМҚУЛЫ

(1730-1790)

Адамзат миймандур дүнья үйине,
 Бир күн үй ишинде мийман табылмас.
Мақтымқулы.

Туўысқан түркмен халқының уллы гуманист ойшыл шайыры Мақтымқулы Орта Азия далаларында жасаўшы халықлар арасына оғада кең таралған философиялық лириканың тең-тайсыз шебери. Ол Түркменстанның Иран кенен шегаралас жағында Ғаррықала деген жерде туўылған. Әкеси Азадий да заманында атақлы шайыр болған.

Мақтымқулы косықлары қарақалпақ халқы арасында ерте заманлардан бери (бақсылар арқалы) аўызша хэм қолжазба түринде соншелли кең таралып, хәтте ол қарақалпақлардың, хорезмли өзбеклердиң өз миллий шайырларының қатарында халық рухына сиңисип кеткен.

1903-жылы Петербург университетиниң студенти И.Беляев қарақалпақ арасынан Мақтымқулының косықларын жыйнаған.

Мақтымқулының топламлары қарақалпақ тилинде еки ирет басылды.

ДӘЎРАН ТАБЫЛМАС

Алғысты көп алған көгерер гүлдей,
 Гүлдиң мәўсиминдей дәўран табылмас.
 Ғарғысты көп алған үгилер күлдей,
 Күл орнынан қайтып бостан табылмас.

Тән журтында ғамлы кеўил мүсәпир,
 Жүрек дәртли, жаным көп тартқан жәбир.
 Сүйенер мәрт излеп боларман себил,
 Ығбалыма мәрди-майдан табылмас.

Кеўил қойып гөзле ҳақтың жолына,
 Машқул болма “дүнъя куўмақ” ойынына.
 Адамзат миймандур дүнъя үйине,
 Бир күн үй ишинде мийман табылмас ...

Мақтымқулы, тәғдирине тән берди,
 Хәр ким көмешине күл тартты енди.
 Жаман екен, аңламаса дәртинди,
 Жәхиллик дәртине дәрман табылмас.

БОЛАРСАҢ

Бәлент таўлар, бийикпен деп буўсанба,
 Ериген бир шанақ зердей боларсаң.
 Терең дәрья, айбатыңа куўанба,
 Ыақтың жетсе, қара жердей боларсаң.

Пиллер пешше болар, - жазмыш айыбы,
 Шер, қаплан асқынса, - тышқан ойыны.
 Нилдиң әйдархасы, Жәйхун жайыны,
 Қулағына урған малдай боларсаң.

Билгенимди айттым, сөз келген ўақта.
 Заўал бар орынсыз урған таяқта.
 Залымлар қор болып, қалар аяқта,
 Ғәрип, сен жылама, шердей боларсаң.

Жақсылар жаныңда жургил сен өзиң,
 Мәниси дүр болсын сөйлеген сөзиң.
 Алымға уйысаң, ашылар көзиң,
 Жәхиллерге ерсең, гәрдей боларсаң.

Луқмандай көп дәртке дәрман берсең де,
 Рүстемдей дәўлерге пәрман берсең де,
 Искендердей жердиң жүзин алсаң да,
 Соңында хәммеге теңдей боларсаң.

Мақтымқулы, серле иши-тысыңды,
 Жайын билип сарп ет болса асыңды.
 Ақыллының қой жолына басыңды,
 Ер изине ерсең, ердей боларсаң.

ТАСТЫ СЫНДЫРАП

Ығбалың оянса, дәўлет яр болса,
 Таўға азыў урсаң, тасты сындырап.

Талайың терис келип, дәўлетиң тайса,
Гүриштиң усағы хәм тистт сындырар.

Суўға түс, көкке уш, бекип айналаң,
Әжелде ғалетлик бар деп ойламаң,
Санаўлы дем питип, толса пайманаң,
Қашқаштың¹ пақалы басты сындырар.

Қулағың сал, ақылын ал билгенниң,
Ақыры хеш жерге бармас жалғанның.
Өмири зыят болар алғыс алғанның,
Ғарғыс хеш мандытпас, жасты сындырар.

Ақылдың сөзине кеўил сүйинер,
Ақмақтың исине жаның түңилер.
Хийлекер кең жерде билгиш көринер,
Тар жерде ақылды - хуўышты сындырар.

Мактымқулы, таўдур пәс көрген менен,
Ақыл питпес узақ жас берген менен.
Тар мәжилисте толы ас берген менен,
Нәпсин тыймас, ол ыдысты сындырар.

САЗЫНА ТУРМАС

Жоқсызлықта нешшелердин дәўраны
Жатып жақсы көрген түсине турмас.
Мың сағал улыса жыйылып бәри,
Шердин бир ақырған сесине турмас.

Бақылларға жүз сарғайтып қарама,
Аштан өлсеңдағы хәргиз жолама.
Қул деп, жигитлердин хаслын сорама,
Хожасы бар бәлки қулына турмас.

Адам бар ақылы ағладур шадан,
Шалар бар көрсеңиз халқынан надан.
Келбети келмеген, қулқы пәс адам,
Перизаттың жалғыз назына турмас.

Басы мәжилиске кирмеген киси,
Бир хәм ышқы отында күймеген киси.
Саз-сәўбет ләззетин сүймеген киси,
Хөнерли жигиттиң сазына турмас.

Нешшелер мал таппас, кеўли пәс болар,
Нешшелер дәўранды сүрип мәс болар.
Нешшениң бир пуллық нырқы хеш болар,
Бахасы жасаған жасына турмас.

Адамлар ишинде адам не қыйлы,

¹ Қашқаш - көнар.

Жанға хазар берер адам жәхили.
Адамлар бар: гелледеги ақылы
Кийген телпегиниң пулына турмас.

Жақсыдан - шарапат, жаманнан - зыян,
Иззетинде болғыл жақсының мудар.
Сөз мәнисин билмес зейни пәс адам,
Даналардың айтқан сөзине турмас.

Мақтымқулы, сөзин билгенге сөздур,
Билмеген адамға мәзи хаўаздур.
Адам бар мың түмен жедирсең аздур,
Адам бардур жеген нанына турмас.

КЕТЕР

Адам улы, пәлек сениң
Бир кун тоның пишер кетер,
Жәллат киби урып қанжар,
Қанларыңды шашар кетер.

Гезбе жақанды мейил етип,
Бийхуўда жерде сейил етип,
Алдын қонған нәўбет жетип,
Көз ашқанша көшер кетер.

Өлген соң сени ким ядлар?
Себил қалар бедеў атлар.
Оны минген азаматлар
Қара топырақ қушар кетер.

Бес күн өмир ғанийбетдур,
Соңы оның ақыбетдур.
Әжел бир ашшы шербетдур,
Хәр ким оннан ишер кетер.

Мақтымқулы, бу не жайдур?
Әжеп бир кәрўан сарайдур.
Дәўран бир долы хаялдур,
Бир күн сени қушар кетер...

ОТЫРЫП-ТУРЫСЫН КӨРИҢ

Хәр жигиттиң хаслын билмек болсаңыз,
Мерекеде отырып-турысын көриң.
Биреў менен әшна яр-дос болсаңыз,
Ўәде-ықрарында турысын көриң.

Узақ-жақын жолға барар болсаңыз,
Мәртликтің қылышын шабар болсаңыз,
Бир бедеўди сайлап алар болсаңыз,
Сийнесин, саўырысын, жүрисин көриң.

Бир пул түссе бийдәўлеттиң қолына,
Көксин ашып гезер қыстың желине.
Қарыйдар болсаңыз қызға, келинге,
Әдебин-икрамын, отырысын көриң.

Ғош жигиттиң ат-жарағы сай болса,
Жетисер қай жерде, “хайда - хай” болса,
Өзи Ҳатам болып және бай болса,
Шар тәрәптен мийман келисин көриң.

Бир нешшени қылдың малы бисяры,
Бир нешшени қылдың бир пулдың зары,
Жақсы-жаман хәмме адамның бәри
Нәўбет пенен өтип барысын көриң.

Тәңири бийзар билиң зәкатсыз байдан,
Сиз хәм қашың зинҳар ол жүрген жайдан.
Мәртке бир ис түссе көрер қудайдан,
Нәмәрттиң кисиден керисин көриң.

Нәмәрт жүрер мудам өлимнен қашып,
Үйине келгенде зәхәрин шашып.
Мәрт жигит мийманға қушағын ашып,
Нәмәрттиң жасырынып қашысын көриң.

Залымлар умытар зикри алланы,
Арзан алып, қымбат сатар ғәллени,
Сүтқор бийинсаплар хадал тилланы,
Ҳарам пайдасына берисин көриң.

Ғош жигиттиң иси сәўбет-саз болар,
Кеўли қыс болмайын, мудам жаз болар.
Жақсының кеўлинде гийне аз болар,
Жаманның күнде бир урысын көриң.

Қәдирдан қардаштан узақлас болып,
Қәдирсиз жат пенен қарындас болып,
Мақтымқулы, насазларға дус болып,
Хожаның, сейиттиң жүрисин көриң.

ҚАЛМАДЫ

Бир сөзим бар, айтсам шахы-султанға,
Дос-яранлар сүрер дәўран қалмады.
Дәўлетли беглердиң дүз хәреминде
Дастурхан кесилип, мийман қалмады.

Қайда ғыйбаткешлер өзін дүзетти,
Сүтқор дүнья менен тил таўып кетти.
Хүкими жүргенлер үстемлик етти,
Тәңирди ҳақ билген инсан қалмады.

Бақыл болған бай атағын көтерди,
Пасықлар пәсликте сөзин өтирди.
Мийрим-шәпәәтти қарғап питирди,
Дәртлиннің дәртине дәрман қалмады.

Кимди көрсең, бәри дүньяқор болды,
Алымлар илимнен қалды, гөр болды.
Хәмелдардың бәри паракор болды,
Патшада әдиллик пәрман қалмады.

Муфти өз сөзине қылмады хәмел,
Шәриат исине әйледі мәлел.
Ел ишине түсти бир қырсық кесел,
Қудадан айбынар адам қалмады.

Мақтымқулы айтар, өмирим таланды,
Қайда сол сәўбетлес досларың енди?
Абырай барда тапсыра бер бул жанды.
Хал сорасар ярыў-яран қалмады.

БИЗГЕ МИЙМАНДУР

Қара қас астында бадам қабағың,
Кирпигиңнің ниги көзге миймандур.
Келгеннен қызғанба ишкен тамағың,
Нанға мүтәж емес, сөзге миймандур.

Узақдур мәнзиллер, аўырду р жоллар,
Сорасса жигитлер, сөйлессе тиллер,
Бәхәрде ашылған рәңберең гүллер
Бир пасыл ашылар, жазға миймандур.

Не гөззал хөнерлер, не сырлы ислер,
Не ҳаўалы жайлар, алтын-гүмислер,
Алтымыш әлўан, жетимиш түрли жемислер,
Ағаштан айрылар, гүзге миймандур.

Жигиттиң болмаса жарағы, аты,
Соны билиң, жоқдур оның ғайраты.
Қартайсаң билерсең жастың куўатын,
Жигитликтің зоры дизге миймандур.

Азада тутпасаң кеўил мүлкиңди,
Шайтан ара түсип, бузар кулқыңды.
Маба билме жүзиндеги көркиңди,
Шырай-пәкизелік жүзге миймандур.

Мақтымқулы, тыңлар ел жоқ сөзинди,
Сиз-бизлик, сыйласық қалды изинде.
Қанша жасасаң да жердің жүзинде,
Адам бир бес күнлик дузға миймандур.

АТ ЖАНЫНДА БЕЛЛИДУР

Ешек өзін кем санамас бедеүден,
 Қымбат көрсен, ат жанында беллидур.
 Бедеү десең, хәмме бедеү тең болмас,
 Шын бедеүлер майданында беллидур.

Жаслығыңда билмес едиң, бег едиң,
 Жаманға жақпас хеш пәнди-үгитиң.
 Хаслын сорап нетесең ол жигиттиң,
 Әдебінде, икрамында беллидур.

Көз деген дүньяның көркине тоймас,
 Түлкиден жолбарыс болмас, шер болмас,
 Жигит десең, хәмме жигит бир болмас,
 Ғош жигитлер мийманында беллидур.

Мактымқулы, ғәриплердиң көз жасы,
 Тасларды жандырап кеуил зердеси.
 Пақырға жәбир етпек залымның иси,
 Рузы-мәхшер дийўанында беллидур.

ТАРҚАДЫ

Әя дослар, сум пәлектиң жәбиринен
 Базарымнан зерли маллар тарқады.
 Бүлбил қуслар үрkip кеуил бағымнан,
 Арзыў, үмит, бар қыяллар тарқады.

Гезермен аўара хәм сарсаң болып,
 Қәдирим түсип, ишке қайғы-ғам толып.
 Бийдәўлет, бузақы елге хан болып,
 Жәбир қылды, гөззал еллер тарқады.

Ғәплет уйқысында жумылды көзлер,
 Қымбатына өтти қымбатсыз сөзлер.
 Қыста наўрыз келип, қыс болды жазлар,
 Дағыстаннан ескен желлер тарқады.

Мактымқулы, жүрегимде дәрт қалды,
 Дәрт үстинен пәлек нәзерин салды,
 Ығбал жатты, кеуил ғамға ғарқ болды,
 Дәўран жағысынан саллар тарқады.

РАБИНДРАНАТ ТАГОР
(1861-1941)

- Кимсең - дер жақсылық - нураный жүзлі?
- Мийрим - шәпәт дер адамлар бизди.

Тагор

Ҳиндстан жазыушысы хәм жәмийетлик искери Тагор өз шығармаларын бенгал тилинде жазады. Оның шығармалары үлкен гуманистлик идеялардан рухланған. Лирикалық қосықларының гражданлық мәніси терең, романтикалық руўхы көтеріңки келеди. Тагор барлық жанрларда өлмес шығармалар дөретти. Оның роман хәм повестлери, пьесалары, публицистикалық мийнетлери феодаллық және диний кертартпалықларға, адамларды кастаға бөлиўлерге қарсы, хаял-қызлардың теңлигин жақлап жазылған. Тагордың империализмге қарсы жазылған публицистикалық шығармалары үлкен әхмийетке ийе. Әдебият, тил, философия, диний мәселелер жөниндеги Тагордың трактатлары кең белгили.

Тагордың “Халық жүреги” деген қосығы Ҳиндистан республикасының, “Алтын Бенгалиям” деген қосығы - Бангладеш Халық республикасының миллий гимни.

Р.Тагор өзиниң “Россия ҳаққында хатлар” ында бул жердеги билим-ағартыў, мәденият майданындағы табысларын жоқары бахалап жазады.

ҚАРА ҒУНША

Қара гүл ғұмшасы деймен мен оны,
Аўылында журт оны “қарамық қыз” дер.
Ушыраттым далада бир бултлы күни,
Көзи тап кийиктиң көзине мегзер.
Жүзинде пердеси жоқ еди сонда,
Бурымлары узын, кекиллери зер.
Қара дер, неси бар қара болғанда?
Көзлери кийиктиң көзине мегзер.

Еки қара сыйыр жамғырды сезип,
Ийесин шақырғандай мөңирер тынымсыз.
Гүлдирмама пөстек сабаған гези
Сыйыр даўысын еситип үйден шықты қыз.
Есимде, қасларын үйип қыз сонда,
Топланған бултларға салды бир нәзер,
Қара дер, неси бар қара болғанда?
Көзлери кийиктиң көзине мегзер.

Ырғалды атызларда салы толқыны,
Шығыстың жипектей самалы менен,
Хеш ким ислемеди атызда ол күни,
Тек те шел басында турдым жалғыз мен.
Маған қыз жалт етип қарады сонда,

Үнсиз нәзер менен аңластық бизлер.
Оның қай жери кем қара болғанда?
Көзлери кийиктің көзине мегзер.

Қара булты усап көзде сүрмеге,
Гөззал бәхәр паслы келмей ме усылай?
Тамаль тоғайына қара көлеңке
Төсеп, жаз мәүсими күлмей ме усылай?
Қараңғы түнлерде йош берип жанға,
Усылай туұылмай ма заұықлы сезимлер?
Мейли, ол қара қыз, қара болса да,
Көзлери кийиктің көзине мегзер.

Қара гүл ғұмшасы деймен мен оны,
Аұылында не десе, журтта ықтыяр.
Майкапар жеринде сол бултлы күни
Бул жуп қара көзди ушыратқаным бар,
Пердесиз ай еди ол гезде жүзи,
Ержетпеген еди еле қыпша бел.
Ол шым қара еди, бирақ та көзи
Кийиктің суп-сулыұ көзине мегзер.

“ҚЫЙҚЫМЛАР” КИТАБЫНАН

Жамғыр куйды гүлдің устине бирден,
Гүл жылады: “Өлгеним бе бийұақыт”.
Жамғыр айтты: “Сен емес, мен өлемен,
Биреудің қайғысы - биреүге бахыт”.

* * *

“Қашан мийұалаймыз?” - деп налыр гүллер.
Мийұа айтар: “Сизің ишиңизде барман.
Қашан солып, куұрап, ушасыз сизлер,
Сонда орныңызда пайда боларман”.

* * *

Бир жұлдыздың ағып, сөнгенин көрип,
Пилиги дирилдеп, күлди бир май шам,
Түн айтты: “Әй, сорлы, майың таұсылып,
Хәзир сөнериңди аңламай турсаң”.

* * *

Кирмесин деп қәтелик хәм алжасық,
Есикти иштен жаптық тәмби басып.
Есик жабық болған соң Шынлық байғус та
Ишке кире алмай жүрипти тыста ...

* * *

Булт хэм даўыл ерегисип, урысты бирден,
 Дүбелей, сел араласып уйтқыды жаман.
 Ким утқанын айтайын ба бул ерегистен?
 Утты мәзи гүйилдек самал ...

* * *

Саяда өседі бір нәренжан гүл,
 Оған күлді басқа гүлдер осамас,
 “Қалайсаң ғәрибим? Қапа болмағыл”,
 Деп оннан хал сорап, жубатты Қуяш.

ДАҰЫЛ ҲӘМ ТЕҢИЗ

ШЕКСПИР
 (1564-1616)

Тукым дән зүрәәт бермеги лазым,
 Сулыў нәрсе өсип-өнбеги лазым.
Шекспир.

Уллы драматург Уильям Шекспир 1564-жылы Англияның Эвондағы Стретфорд деген қаласында туылып, 1616-жылы 52 жасында өлген. Жасында ол Лондонға келип, театрда суфлер болып истейді. Көп өтпей Шекспирдің пьесалары Лондондағы “Глобус” театрының сахнасын дүсирлетіп, ол өзінің әжайып трагедиялары менен комедияларын жазады.

Шекспирдин, “Гамлет”, “Отелло”, “Ромео хәм Джульетта”, “Король Лир” хәм басқа да көп трагедиялары, “Асаўға тусаў” усаған комедиялары көп заманлар менен, көп әуладлар менен тил табысып, дүнья театрларының бәринде қойлады.

Шекспир соның менен бирге поэмалар және сонетлер де жазған. Оның сонетлеринен бир неше үлгилер береміз.

СОНЕТЛЕРДЕН

Болық мийўа ағашы мол жемис берер,
 Ол жемистен дүнья көркейер сонша.
 Гүл төгилсе мийўа саларда егер,
 Ядыгарын сақлайды келеси ғұмша.

Ал сен өз ышқыңда жан пидә болып,
 Қатты менменликке кетип жүрипсең.
 Нәўшелемей турып гүлдерің солып,
 Өзиңе душпанлық етип жүрипсең.

Жыл қусындай бир жылт етип сен бүгин,
 Бийнышан кетесең ертең, билсең сен,

Келешегің куұрар жармай бүртигін,
Суұғарылып, егилмеген шөлсең сен.

Сен сықмарлық қылма, дүньяға рәхим ет,
Барыңды келешек ушын таслап кет.

* * *

Қыркыншы мийзанның қырауы шалып,
Өмириң ғаррылықтан алғанда сетем,
Жыйрық жүзлеріңнен жеркенбей танып,
“Көрикли кисі” еді деп ким айтар екен?

“Жаслық көркің қайда?” - деп сорағанда,
Не жууап айтасаң батылың барып?
“Шүңрейген көзімде” дейсең бе сонда,
Журттың күлгенине төзбей қызарып?

Былай дейтуғын бол сен де сол күнде:
“Мине, көрің үрім-путақларымды!
Сақлар олар мениң жаслық көркімді,
Ақлар инабатлы ғаррылығымды”.

Мезгил ағымында сууығында жаның,
Әуладлар тамырында жууырсын қаның.

* * *

Өлсем, жесир қалып жылар сүйгенім,
Деп қорқып, хеш кимді сүймесең керек,
Бирақ дүнья кийер тул хаял кибін,
Егер бул турысында кетсең жүуермек.

Жесир қалған ана өз баласынан -
Сүйикли нышанларын табар ярының.
Ал сеннен қалмайжақ хеш тири нышан,
Тул қалған дүньяны жубатыу ушын.

Байлықты ысырапқор шашқан күнде де,
Қолдан-қолға өтер, бирақ жоғалмас.
Көрик - шырай дегеннің жоғалыуы демде,
Жаслық дәуран кетсе, қайта айланбас.

Өзинен басқаны сүймеген адам,
Нәсилсиз, бийнышан өтер дүньядан.

* * *

Сулыу сымбатыңды айнадан көріп,
Тәкаббырлық әйлеп, пейлинди буздың.
Сақый тәбиятқа өйтип пәнт беріп,
Аналық несибесін қырықпа бир қыздың.

Боларман дейсен бе дүньяға тулға,
 Қай дилбар колыңды қағар узатсаң?
 Жаслық шырайыңа буўсанба онша,
 Ат қалдырыў керек емес пе саған?

Перзентин - айнама деп аймақлар анаң,
 Өз жаслығың көрер сениң жүзиңнен,
 Сен де өнип-өссең, сондай айнадан
 Қартайғанда жаслығыңды көрерсең.

Өспесең өмирге сен тамыр урып,
 Бийнышан кетерсең туқымқурт болып.

* * *

Сениң тәрийпиңди ғошшақ сазенде
 Жырлап құдиретли сазлары менен,
 Маған пәнт бергенин ойласам енди,
 Шайырлық йошларым безер өзимнен.

Бирақ хәммеге кең азат океан,
 Саўлатлы корабль қатарында онда
 Кишкене қайық та жүзер. Сонлықтан
 Мен де тәуекел деп түстим толқынға.

Тек сениң мийримиң мени абайлап,
 Даўылда толқыннан кутқара алар.
 Ал корабль болса, желқомы жайнап,
 Қәўипли көк теңизди айырып барар.

Алдағым белгисиз, бирақ та мени -
 Қорқыта алмас, хәтте ышқы әжели.

* * *

Мен еки жүректің бирге тебисин
 Қутлықлағым келер, қызғанғым келмес.
 Опасызлық иркіпес ышқы дегишин,
 Ышқы хеш азаймас, тотығыў билмес.

Мұхаббат - даўылда жағылған маяк,
 Түн хәм думанларда сөнбес нурлары,
 Мұхаббат жұлдызынан жол табар сорап,
 Шексиз океанның жолаўшылары.

Мұхаббат - ләблерден гүлгин посаны
 Үзиўши сум ўақыт ермеги емес.
 Оған қорқынышсыз хазан самалы,
 Суўық урған гүлдей қалтыраў билмес.

Усы айтқанымның болса жалғаны,

Бийкар яр сүйгеним, шайыр болғаным.

* * *

Жаныұлы шырағын таслай салды да,
Мұхаббаттың пийри саяда буйықты.
Оның уйықлағанын билип алды да,
Перилер тоғайдан жуұырып шықты.

Қызларға дәрт салғыш сол оты жылдам
Перилердің бири келди алыұға,
Хәм уйқылы пирди айырып құралдан,
Шаланы апарып батырды суұға.

Шыпасы сол оттан ысыған суұдың
Көрдим көп наұқасқа болғанын даұа.
Менде сол булаққа бетимди жуұдым,
Ашықлық дәртинен болсам деп саұа.

Мұхаббаттан суұ кызды, биракта суұдан –
Шөллеген ашыққа жоқ екен дәрман.

* * *

Биреұлер мақтанар дәўлетлимиз деп,
Биреұлер буұсанар хаслы-затына.
Биреұ батырмыз дер, кийимлимиз дер,
Биреұ ийт - қусына, минген атына.

Хәр ким хәр нәрсесин мақтаныш етер,
Айланып келгенде хәммеси бир зат.
Ал маған усылардың бәринен бетер,
Сениң ышқың абзал, билсең, перийзат.

Сениң ышқың қымбат байлық, атақтан,
Жүгирик тазы, ат, қус, - мүлк пе екен солар!
Сениң ышқың бәлент тәж бенен тақтан,
Ол мен ушын дәўлет, кән байлық болар.

Бирақ, бәриниң ерки өзиңе деймен:
Берсең - байман, тартып алсаң - гедеймен.

* * *

Көптен берли араз көз бенен кеұил,
Сени қызғанысар бири биринен.
Көз сени кирпигине қымбақшы пүткіл,
Кеұил сени жасырмақшы төрине.

Көз айтар: “мен ярдың сулыұ сұұретин
Шеберлеп салғанман қарашығыма.
Кеұил айтар: “ярдың жүреги мениң

Тамырым менен бирге соғар бәрхама”.

Ақыл арашаға түсип сол жерде,
Даўды шешип, әдил төрелик берди:
Жарастырып, тыйым салып жәнжелге,
Таласықлы затты екиге бөлди:

Көздің пайына тийди сыртқы келбетің,
Кеўилге - кеўилиң хәм мухаббетин.

* * *

Гей ўақта ҳаяллар таўық қуўғанда,
Услай алмай қарғап, ашыўланады.
Отырғызып жерге баласын сонда,
Етегин шерменип қуўып қалады.

Шешесин шақырып, жалғыз телмирип,
Жылар қолын созып байғус баласы.
Шала өкпе болғш жуўырып жүрип,
Баласын умытып кетер анасы...

Сондай сен де мени кеттиң де таслап,
Еле қуўып жүрсең қашқан биреўди.
Ал мен сол нәресте балаға усап,
Сени шақыраман күни хәм түни.

Қуўғаныңды услап ал да, қайт кейин,
Жубат жылап қалған кеўлимди мениң

* * *

Әжел жуп жағадан тутып бир гезде,
Мени алып кетсе, сен изде қалсаң.
Мархум ярың жазып кеткен бул сөзге
Есиркеп бир күни нәзериң салсан. –

Сонда салыстырма жасларға мени,
Салыстырма жүйрик жас қәлемлерге.
Мениң утқаным тек - жырладым сени,
Тек сен деп жасадым өз өмиримде.

Жаңа заманларда қайта туўылып,
Жасар болсам жаңа әўладлар менен,
Сени жырлар едим ең алда турып,
Бирақ ол жоқ енди, дәўирим өткен.

Сонлықтан сен бахала, берерде сынды:
Жаслардың - шайырлығын, мениң - ышқымды.

* * *

Бәлкім, сен дүньядан өтерсең бурын,
Я сен ізде қалып, жерлерсең мени.
Бирақ, тәғдир қанша бақса да қырын,
Жерден жулып алып кете алмас сени.

Атың, көркің мәңгі өлимнен жырақ,
Мениң атым - лекин дүньяда қалмас.
Өзине қарыстырар мени топырақ,
Бирақ сени хасла жоқ ете алмас.

Себеби, қосықларым - қарауыл саған,
Оқыр оны биз билмеген әуладлар,
Биз көрмеген көзлер телмиреп оған,
Хәм шықпаған тиллер бул жырды ядлар.

Мениң қәлемимнің құдирети менен,
Дүнья турғаншелли жасай бересең.

БАЙРОН (1788-1824)

Тезирек көрсем деймен арзыу-әрманым:
Қулсыз, хуқимдарсыз азат дүньяны.

Байрон

Джорж Гордом Байрон Лондонда тууылып, балалығы Шотландияда өтеди. Лондонның бийлеуши топарлары менен, зулым, кертартпа, өзимшил ақсүйек қәуими менен тил табыса алмаған өрминезли шайыр 21 жасында елин таслап кетеди хәм шет еллерге саяхат жасап, көп жерди аралайды. Ақырында ол Греция азатлығы ушын гүрес басшыларының бири болып журип, грек көтерілисшилери арасында өледі,

Байронның азатлық ушын гүрес сезимине толы романтикалық поэзиясы, оның “Чайлд Гарольд”, “Қола дәуири”, “Мазепа”, “Шильон тутқыны” сыяқлы поэмалары дүнья әдебиятында бийик орынларды ийелейді.

АНСЛЕЙ

Үргинлеп қыс тоқсанда сиресип қатсаңыз да,
Анслей қыратлары!
Кеулимди сергиткенсиз қулазып жатсаңыз да,
Баяғы бир ұақлары.

Енди жоқ ессиз мәнзиллер яр менен сәубетлескен,
Ол күнлер қайтып келмес.
Маған енди Мэринің күндей күлкиси менен
Аспаныңыз жадырап күлмес.

ЖАНЫМ МЕНИҢ ЖАБЫРҚАП ТУР...

Жаным мениң жабырқап тур. Кел-кел, сазенде!
Алтын арфа - минекей сазың.
Бармақларың шарқанаға тийген гезинде,
Оятсын да бейиш хаўазың.

Жазмышымнан саўа қалған үмит бар болса,
Көкирегимде оянып бақсын.
Көзлеримде кеўип қалған тамшылар болса,
Жибисин де, сорғалап аксын.

Не шертсең шерт. Тек те шадлы нама болмасын,
Даңқымдай ол жалықтырды, жубата алмайды.
Мына бар ғой, бир егилип жылап алмасам,
Көкирегимди қақ айырып кетежақ қайғы.

Кеўлим көптен азап шегип, хәсиретке толып,
Жетисип тур халларға бундай.
Енди қәўипли! Шилпилдеп тур төгилмек болып,
Заққым толы әжел жамындай.

ТУҢҒЫШ ПОСА

Китабый ышқының жалған сөэлери
Маған дәркар емес, айтсам ырасым.
Бер маған ярымның шахла көзлерин,
Ийбели жаслықтың туңғыш посасын!

Келха, шайыр, - жасыл тәбият жыршысы,
Дәртли кеўлим йошсын дәрьядай тасып.
Тас булақтай ийер шайырдың йошы,
Татса туңғыш мухаббаттың посасын.

Хөнер пийри Фебдиң бәддиұасына
Жолығарман деп қорқып қатпасын басың.
Шығыуың муң емес йош Парнасына,
Татсаң туңғыш мухаббаттың посасын.

Не дәркар хөнердиң жансыз сүүрети!
Шалқы, жуўха дүнья, хәддиңнен асып.
Йошлы сезимлердиң келер нәўбети,
Еситилсе ышқының туңғыш посасы.

Аўлақ суў бойында ийирип малын,
Зарығар падашы қыз жайып шашын.
Бул қыялый сүүрет гөззалдур бәлким,
Маған қымбат ярдың туңғыш посасы.

Ким айтты дүньядан өт деп еңиреп,
Ата-бабалардың тилеп гүнасын?
Сол жер жәннеттиң бир мүйеши демек,

Қайда алсаң ярдың туңғыш посасин.

Суўытар канымды залым ғаррылық,
Сонда қайта липлеп кеўил кәсасы,
Ядымда бир гөззал ғәзийне болып,
Туарар мухаббаттың туңғыш посасы.

ЛОКНАГАР

Сәтенлер сәйир еткен сулыў бағларды
Әкет, оннан қашшан тойынған жаным!
Бер маған асқар таў, қарлы шыңларды, -
Ерк хәм мухаббеттиң аўлақ мәканын!

Шакмақлар шатырлап, бултлар аўнаған
Калеодон таўлары, мен сизге инкар!
Сарқырама көбик шашып қарлаған,
О, түксийген айбатлы таў Локнагар!

Шотлан плаш, берет кийип жасымда,
Тентиреп көп гездим ол жағаларды.
Кешки иңирде қарағайлар қасында
Талай еске алдым мәрт бабаларды.

Үйге қайтпай ымырт түскен ўақтында,
Жулдызларға бағып, көп сүрип қыял,
Сениң ғошшақ перзентлериң ҳаққында
Шежирелер яд етип жүрдим, Локнагар.

Сиздур бәлким, ўа бабалар әрўағы,
Гүўлеп саза берген даўыллы түнде?
Мен билемен, өлмес мәртлердиң жаны,
Есер самал болып ўатан үстинде.

Мәңги муз көшкиси аспанды тиреп,
Боран мәлийкеси бунда хүкимдар,
Булт болып бабалар рухы гүркиреп,
Оның хүрмегинде болар Локнагар.

Ессиз ерлер! Усы ақыбетти сиз
Сезгенсиз, көринген қанлы елеси,
Калеоденде қырылдыңыз кеттиңиз,
Буйырмады сизге даңқ гүл дәстеси.

Сөйтсе де, бахытлысыз. Қәўмиңиз пүтин,
Мәңги уйқыңызға сақшы Брэмар.
Сазенделер сизди тәриплер бүгин,
Гүңиренип сес берер хәм де Локнагар.

Сени көрмегели көп болды. Бәлким,
Еле де мен сени көриўим гүман.
Лекин шөп шықпаған жартас қырларың

Альбион жеринен абзалдур маған.

Қулазыған көркің ақылымды алды,
Жыралардан жаным жубаныш табар.
Жар тас, қарағай хәм тасқын сууларды
Суйемен, түксийген тауым Локнагар!

АЛЬБОМҒА

Жалғыз мазар турған қула далада
Тербемей ме жолаушының қыялын.
Сол сыяқлы бул қосығым набада,
Сениң нәзериңе илингей, жаным.

Соңлары сен оны оқып көрерсең,
Сени қәйтип сүйгенимди билерсең.
“Ол енди жоқ, қосығына бирақ та
Өз жүрегін жерлеп кетипти-аў” дерсең.

ПРОМЕТЕЙ

О сен, титан! Биздей жер бендесине,
Тәғдирине жердей хәсиретхананың, -
Инсан мүшкіллерин алып есиңе, -
Рәхім етип, сен жеркенбей қарадың.

Қәне сөйткендеги алған сыйлығың?
Айтқысыз азапқа койдың жаныңды.
Бауырыңды жулып жеп бийрәхим қузғын,
Шоқып азап берип, ишер қаныңды.
Тауға шегелендің. Буғауың муңлы
Сылдырлар. Шарпыйды азап жалыны.
Сен ыңырсып жуттың өз дауысыңды,
Қоймайын деп тәңирлерге жалынып.
Ұа, мәрт титан, азап пенен алысқан!
Сен мықлысаң, Қыйнаса да қаншелли,
Жасымадың, ырк бермедің сен хаслан,
Сум тәғдир шынжырлап таслады сени.

Құдиретли бийрәхим күштиң зулмети
Бар әлемнің жауызлығын бийлеген,
Кеули келсе көкти шадыман етип,
Қахәрленсе жер-жексенлеп ийлеген.
Ол сени өлимнен мәхрум қылды да,
Ғақсыз өлмесликке етти сазыуар.
Сен бул ашшы сыйды қабыл алдың да,
Сыр бермедің, тәўбе қылмадың зинхар.
Аспан хұкимдары Зевс тәңириге
Жалыныу орнына, сен бас иймедің,
Қол қаусырып жасағанша мәңгиге,
Бағынбай, азапта жасайын дедің.
Ақыбети не боларын Зевсигиң

Билдің, қыйнаса да айтпадың бірақ.
 Жасынлар шатырлап үстине түсти,
 Тереңге тау менен сен түстиң қулап ...
 Сен бир еден едиң - сол болды гүнаң.
 Қылмысын - адамға ақыл үйреттиң,
 Ығбал тапсын дедиң бул бәрше инсан.
 Тәғдир бул ойынды сениң күл етти.
 Лекин, хәй бағадыр гүресшең титан,
 Сениң азатлық деп түсинген затың,
 Уллы үлги болып дүньяға мудам,
 Гүреске үйретер адам әуладың!
 Сен ғайрат тымсалы, сен ярым құдай,
 Амый бенделердің жақтыртқан жолын.
 Адам болып өмир сүр деп шаршамай,
 Рух берип, аштың көзлерин оның...

Нәбада бир ақыл жууыртса адам
 Өмир ағымына, дүнья исине,
 Биймәни тиришилик, бийғам еснеу хәм
 Ыр-ғыр тартыс болып туйылар кисиге...
 Бірақ, адам рухы, жаны хаслында
 Жойтпас мәңги рухын, өзиниң нықлығын,
 Ол хәтте жатса да азап астында,
 Тәрк етпес жақсылық, сауап ықлымын.
 Жәнер қасарысып, турмас бас ийип,
 Өлимди жеңиске айландырғыш-ақ.
 Усы күшли сезим, усы қәсийет,
 Адам рухында мәңги қалажак.

АВГУСТАҒА

Қараңғылық торын жайып,
 Ақылымнан адасқанда,
 Үмит оты сығырайып,
 Сөниўге шамаласқанда, -

Жетим рухым зирдек қағып,
 Қармаланып қара түнде,
 Бизге түрли өсек тағып,
 Нәмәрт қашып, мәрт безгенде, -

Сүйген яр да суўып бизден,
 Кеткениуде аразласып,
 Тек сен ғана меннен безбей,
 Турдың бәрха нурың шашып.

Пәк нураний сәўлең сениң
 Нәзериндей периштениң.
 Жаман күнде жол көрсетип,
 Сен жулдызым болдың мениң.

Үстимде булт қойыўласса,

Сен жарқырап сәўле шаштың,
 Нәзериңе ушырасса,
 Түн серпилип кейин қашты.

Аўыр жолда сенин рухың,
 Маған мәдет, атқан таңдур,
 Жалғыз аўыз сөзиң ушын
 Путкил дүнья садақамдур.

Даўыллар тиккенде қастын,
 Тек майысқан мәжнүн талсаң.
 Қәбиримдеги қулпы тастың
 Қасында да ырғаларсаң ...

ВАЛТАСАР ПАТШАҒА КӨРИНГЕН ӘРҰАҚ

Менменликке кеўли кетип,
 Патша отыр алтын тахта,
 Хәмелдарлар куллық етип,
 Қол қаўсырйр этирапта.
 Салтанатлы гүлгин сарай,
 Бағ-дәўлети асқан еди.
 Жер бийлеген ярым құдай
 “Уллы тойды баслаң” деди.
 Тилла жамда алтын шарап
 Кеўил тербеп, қыздырды қан,
 Перилер наз бенен қарап,
 Саз шертилди нешше әлұан.
 Ышқы етип, хошлап ұактын,
 Патша айшыў-әширет қуар.
 Салтанатлы тәжи-тахты.
 Көздің жаўын алып турар...
 Бир ұақта патша албырап,
 Қорқып сам-саз болып қалды.
 Дийўалға тигилип қарап,
 Бир жат хүрей есин алды.
 Саз тоқтады, тарқап мәслик,
 Той бузылды хәп замматта.
 Журт қарасты (ай-хай, әсилик)
 Мынадай бир сумлық хатқа:
 Жуўан бармақ бир отлы қол
 Алтын тахтың қарсы алдына
 Жазып атыр дийўалға ол
 Жан түсинбес сөзди мына...
 Ең бир ақлы кәмиллер де,
 Хатқа уңилип сығалады.
 Менмен деген ўәлийлер де
 Оқый алмай тубалады.
 Жер бийлеген ярым құдай
 Жан жоқ буўын аяғында.
 Бир жас жөхут хеш тартынбай,
 Жазыўды оқыды сонда:

“Мэни, фекел, фарес!” деген
 Сөзлер екен бул жазылған.
 Бул - қуданың елеслеген
 Ғәзебидур, тақсыр, саған.
 “Мэни”- монарх, болдың қарап,
 Дәўран сеннен өтті деген.
 Фарсылар қолында калан,
 “Факел” - демиң питти деген,
 Айтып аўзын жыя алмады-аў,
 Қол жоғалды, жазыў өшти.
 Басып кирди сарайға жаў,
 Патша тахтан қулап түсти...

ГЁТЕ (1749-1832)

Пүткіл адамзаттың қайғы-шадлығын
 Көтерип жүремен өз жүрегімде.

Гёте.

Иоганн Вольфганг Гёте Германияның Майн жағасындағы Франкфурт қаласында туыылған. Лейпциг университетінде оқыған. Веймар герцогы шайырды өз хұкіметине шақырып, оған министрлік лаўазымлар, атақлар береді. Бірақ Гёте көп узамай бул жұмыстарды, герцогтың хұрметін таслап, жасырын ат пенен Римге қашып кетеді хәм онда өзін толғандырып жүрген шығармаларын жазады.

Гётениң поэзиясында терең гуманистлик, философиялық қосықлар, поэмалар, тәбият лирикасы кең орын алады. Ол “Жас Вертердің жан азабы” атлы сентименталлық роман, пьесалар, театр хәққинда изертлеўлер жазған, ол тәбияттаныў илимин заманында терең билген.

Уллы немец шайырының шығармалары арасында “Фауст” трагедиясы пүткіл дүньяға мәлим. Адамгершилик пазыйлетке және азат жасаўға болған жалынлы қуштарлыққа толып тасқан бул даңқлы шығарма жержүзилик әдебият ғазийнесинен үлкен орын алады.

ЖОЛАЎШЫНЫҢ ТҮНГИ ҚОСЫҒЫ

Қараңғы түнде туў анда
 Қалғып асқар таў турар.
 Толықсып салқын думанда,
 Ойпатлар жым-жырт маўжырар.

Жапырақлар да қозғалмас,
 Гүзар жолда тынар шаң...
 Сабыр етип тур азмаз,
 Сен де усылай тынарсаң...

ХАФЫЗҒА

О, сен Хафыз! Сениң менен қай адам
Таласа алар теңликке?
Зуўлар кемең ушқан қустай қыядан,
Қақ айырып кеңликти.

Қорқынышсыз сиңип теңиз төрине,
Желқомың пәт алады.
Көксин керип күшли даўыл өрине,
Қайтпай жүзип барады.

Гейде қосығын бир салқын леп таратып,
Ағыс болып сарқырар.
Жалын болып гейде ушқын боратып,
Жүрегимди шарпыған.

Шық жарқырап мақтаныштың Шолпаны,
Қуй денеме күш-дәрман.
Туслериме енген Хафыз мəkаны,
Мен де саған қуштарман!

ЗУЛЕЙХАҒА

Наз хәм жылўа менен жүз әлўан дөнип,
Бир сениң кеўлинди табалмай сонша, -
Ышқы азабында тынбай өртенип,
Мезгилсиз солады есапсыз ғумша.

Бармақтай шийшеге толтырып әтир,
Саған бериў ушын өзиниң жупарын, -
Қанша өсимликлер өлип баратыр,
Сен ушын бийнышан тәрк етип бәрин?

Сергек нәпес алған қанша өмирлер,
Сөйгип, пидә болды гүл дийдарына?
Сек деп албырасып ғошшақ бүлбиллер,
Татлы үн излейди намаларына.

Лекин, сен жылама, ышқы хүкиминде,
Ким қурбан болса, налымас оған.
Темирлән патшаның ғәзебинен де
Бийхуўда қырылған ғой есапсыз адам!

* * *

... Дурыс емес: гөззал тәбият хәм де нәўбәхәр
Жер - аспанның көринисинде десең егер де.
Тәбият та, нәўбәхәр де сен бар жерде бар,
Периштем, тек сен жүрген жерде.

ШИЛЛЕР (1759-1805)

Толып тасқан ғошшақ мәрдана инсан
Дүньяға жәриялар өз гөззалығын.

Шиллер.

Фридрих Шиллер - уллы немец шайыры хәм драматурги, искусство теоретиги Германияның шеткеридеги Марбах деген кишкене шәхәринде әскерий фельдшер семьясында туўылады. Ол өз өмиринде көп тарығыўларды, герцогтың күшли идеялық душпанларының куўдалаўларын көрген.

Шиллердиң лирикалық қосықлары хәм әжайып балладаларынан басқа оны дүнья театрларына алып шыққан “Қарақшылар”, “Дон Карлос”, “Мәккарлық хәм мухаббат”, “Орлеан қызы”, “Мария Стюарт”, “Вильгельм Телль” трагедиялары хәзир де жер жүзи театрларында үлкен қызығыўшылық пенен көрсетиледи.

Шиллер өзиндей уллы замандасы Гёте менен жақын қатнасықта болған.

Азатлыққа умтылыў, адамның инсанлық пазылетин жоқары қойыў, феодаллық дүзимди жек көриў сезими Шиллер шығармаларының терең гуманистлик идеясын биняд етеди.

ҚОЛҒАП

Баллада

Ай-хай дүнья, қызық көп-аў өзинде!
Король - патша берилип мәс сезимге,
Таластырып қамап қойған аңларын,
Қызық көрер иши пискен гезинде.
Баронлары, қонақлары, баласы
Хукимдардың қапталына жарасып,
Бийик балкон - шардәреге шықты да,
Турды бәри тамашаға қарасып.
Рыцарлар ерлик даңқы танылған,
Көзлеринде ышқы оты жалынлар.
Қызық көрмек болып куўдай сызылды
Зер липаслы үлбиреген ханымлар.

Король бир ишарат берди бир пәсте,
Темир тор қапысы ашылды әсте,
Маң-маң басып шықты жайсан арыслан,
Бир ақырып қойды айбатлы түсте,
Арты жиңишке, бас бети дәўсебендей,
Көз қарасы шайнамастан жегендей.
Дәл ортаға жатып алды созылып,
“Батыр болсаң, жантасып көр” дегендей.

Король бир ишарат берди тағы да,
 Екинши темир тор ашылды сонда.
 Фарғып шықты жаў жүрекли жолбарыс,
 Бата алмады бирақ ол арысланға.
 Аң патшасын көрип, былғап қуйрығын,
 Күткендей-ақ оның хәмир-буйрығын,
 Бир-еки бақырып, тумсығын жалап,
 Өзинен күшлиниң шалғандай ығын,
 Ол хәм жатты. Король буйырды және,
 Үшинши темир тор ашылды мине.
 Еки қаплан-барыс шыға секирди,
 Бийғам жатқан жолбарыстың үстине.
 Жолекең оларды қағып таслады,
 Арыслан көз ашып, оны хошлады.
 Қапланлар да күш атасын сезген соң
 Ырылдап, қыйпаңлап жата баслады.

Тынышлықта сөйтип аз ўақыт өтти,
 Турған журттың сабыр-тақаты питти.
 Жыртқыш аңлар жатқан жерге бир ўақта
 Балконнан бир қолғап түсти де кетти,
 Дем жетпей тұрғанда ескендей самал,
 Журт селк етип, таңырқасты сол мәхәл,
 Сонда қасындағы өз жигитине
 Мыйық тартып күлди бир сайыпжамал.
 Мәккар күлки менен қыйылып қатты,
 Шийрин зибан менен сулыў тил қатты.

“Ырас болса, - деди менн сүйгениң,
 Әкелип бер түсип кеткен қолғапты”.
 Жигит үнсиз түсип кетти балконнан,
 Жыртқышлар үстине кирди де, соннан –
 Тикке барып, алып қайтты қолғапты,
 Арыслан хәм жолбарыстың алдынан.
 Ханымлар “шуў” етип, хұрреси ушты,
 Хәтте, еркеклер де хәўлыға түсти.
 Гөр аўзынан аман қайтқан жас жигит,
 Мақтаўларға қулақ аспады хеш те.
 Ашығының салқын қарап көзине,
 “Алғысың ардана болсын өзиңе”,
 Деп, әжелден алып келген қолғапты,
 Ылақтырды сулыў қыздың жүзине.

БЕСИК БАЛАСЫ

Бахытлы ғой нәресте,
 Тар бесик те кең оған.
 Теңиз тасып кетсе де,
 Тобығына тең оған.

Өсе берсин! Соң еле
 Көресини көрер ол:

Кеп-кең дүнья тарылып,
Орын таппай жүрер ол...

СОЛДАТ КОСЫҒЫ

Кәне, шаққанырақ атланың, дослар!
Майданға! Инабатлы ерик майданына!
Онда күтер мени тәғдир я ығбал, -
Хәзир сол сезилер жүрек жаныма!
Хешким қорған болмас саўашта маған,
Өзимди қорғайман тек өзим мудам.

Дүньяда еркинлик жоқ! Хүкимдар өзи
Үнсиз - бағынышлы кулларын езер;
Жөгилик, мәккарлық, алдаў ғәрези
Жүрексиз жанларға хәмирин жүргизер.
Әжелге бетпе-бет турған азамат -
Бир ғана адам бар ... Ол ким? Ол - солдат!

Тиришилик деп тырбаныў оған намақул,
Оған жат қорқақлық, қайғы-уғайым.
Тәғдирди шайқасқа шақырар батыл
Хәм есапласыўға бәрхама тайын!
Ергең жоқ... Ал, бүгин кәсамыз толы,
Симиремиз түбине дейин биз оны!

Аспан қуласа да солдат шадыман,
Қыйынлықтан қашыўды ол билмейди.
Гөр қазып атырса ҳаўлықпас оған,
Жерден көмик ашып атырман дейди;
Қазар қумбыл болып кашан питкенше,
Кәбир екенине көзи жеткекше.

Ол жүйрик ат пенен қуйындай зуўлап,
Күтпеген миймандай қорғанға келер;
Иште той, ал тыста өрт жанар лаўлап,
Солдат шақырыў күтпес, ишкери енер.
Хәм қалың бермей-ақ есаплап пулын,
Жулар ат үстинен мухаббат гүлин!

Сулыў қайғы шексе таппай жубаныш,
Жибер! Сүйдиресең бе, сүймесе, зорлап?
Семья хәзлигине солдат бийтаныс,
Қайғырмас ондайға жүреги сызлап...
Солдат кетер ерип тәғдир-бийкешке,
Тынышлық, баспана излемес хеш те.

Шаққан, шаққан, дослар! Атларды ертлең!
Бассын жүрек хәўирин қызғынлы саўаш...
Жас өмир кәнарынан төгилер ертең,
Көпирип турған гезде тартпасаң болмас.
Өмириндн тик, қәне, қорқыўды билмей,

Өйтпесең ойында утпайсаң, хей-хей!

КОЛУМБ

Өрле алға, мәрт жүзиўши!
 Наданлар саған -
 Күлсин мейли, сен гүресте
 харымас дарға.
 Тарт батысқа! Жер ашылыўы
 тийис ол жақтан,
 Нурлы ақылың сезип соны,
 шықтың сапарға.
 Ақылың-дарға, исен оған,
 гез океанды.
 Өне, толқын арасынан
 жер көзге түсти...
 Бузбас тәбият хәм даналық
 мәңги аўқамды:
 Бири айтса, бири соны
 асырар иске.

ГЕЙНЕ (1797 - 1856)

Немец шайыры Генрих Гейне жер жүзилик лирикалық поэзия дүньясындағы ед уллы шайырлардың бири. Өмир сулыўлығын, оның романтикасын әжайып шайырлық шеберликте жалынлы қумарлық пенен жырлаған Гейне заман қысыўметлерине нәлет тасын жаўдырып, әдалатсыз, кертартпа, реакцион үстем топарларды қылыштай өткир, гүресшең сатира менен түйрейди. Ҳақыйқатлық, әдалатлық ушын қара кушлерге қарсы мәртлик гүрес отын ашқан шайырды үстем топарлар өз ўатаны Германиядан қуўып жиберди хәм Гейне Парижде жасап өлди.

СИЛЕЗИЯ ТОҚЫҰШЫЛАРЫ

Түнерген нәзерлерде көринбес көз жас,
 Тис қайрар станокларда отырып:
 “Германия, саған кепинлик липас -
 Тоқыймыз, нәлетий үш жийек тutyп,
 Тоқыймыз саған!

Қудай бизди алдады, мың нәлет оған,
 Бизди қыйнар ашлық, суўық, азаптар.
 Күтсек тәғдирден биз күш көмек. дәрман,
 Ол қорлап, арымызды аяққа таптар.
 Биз кепин тоқыймыз саған!

Корольға нәлет болсын заңлары менен,

Байлардың короли ол, зарымызды уқбас.
 Соңғы нанымызды алады бизден,
 Хәм бизди ийтлердей тутады оққа.
 Биз кепин тоқыймыз саған.

Бул жалған патшалық ұатанға нәлет,
 Зорлық, мәккарлық хәм ипласлық журты.
 Гүл мезгилсиз солып, сасып өлимтик,
 Онда өнип-өршир жегилик құрты!
 Биз кепин тоқыймыз саған.

Биз тынбай тоқыймыз, зуўлап ушар жип,
 Станоклар сықырлар, мәкилер сып-сып,
 Ғарры Германия, саған кепиллик -
 Тоқыймыз нәлетий үш жийек тутып,
 Тоқыймыз саған!

* * *

Арқаның жабайы жартас шыңында
 Қула дүзде бир түп қарағай турар,
 Шайқалып қалғыйды қарлы боранда,
 Жалғызсырап турғандай болар.

Оның түсине енер: узақ шөллерде
 Күйдирип қубланың ыссы қуяшы,
 Өзиндей жеккелик жанына тийген
 Турар бир әжайып пальма ағашы.

АҚЫЛ ХӘМ КЕҰИЛ

Ақылым айтар: “сен ақмақ болма,
 Белгиленген шегаранды бил.
 Аманатқа қыянет қылма,
 Асқынлама, ушқалақ кеўил”.

Кеўлим айтар: “ышқысыз адам, -
 Адам ба сол?” дейли ақылға.
 “Ышқы есап бермейди саған,
 Күйдиремен, қәне, жақынла”.

Ақылым айтар: “ышқың - үмитсиз,
 Ол сүймейди, тек күлер саған.
 Болма өйтип журтқа хұрметсиз,
 Не керегиң бар сениң оған?”

Кеўлим айтар, “өз өмиримде
 Қанша жыллар изледим оны!
 Безе алмайман оннан тиримде,
 Маған рәхәт оның кулгени.

Қанша жыллар мени кул етип,

Торсыз кәпесінде усладың.
Түнлерде сен изимнен жетип,
“Қайт жолыңнан” деп те қыстадың.

Жанғанында хәўижге жетип,
Ышқы есап бермес ақылға.
“Өртеп жиберемен күл етип,
Қәне қасыма бир жақынла!”

ГИМН

Мен қылышпан, мен жалын!

Қараңғыда мен сизлерге,
Нур шашып жол жақтырдым,
Саўаш басланған жерде
Алдыңғы сапта турдым.

Жатыр мине айналамда
Жолдасларымның лашы.
Жеңип шықтық биз, бирақта,
Жатыр жайрап этирапта
Жан досларымның лашы.

Жерлеу маршы араласқан
Шадлы жеңис сайран-шууға,
Бирақ уақтымыз жоқ хаслан
Қууаныу я қайғырыуға.

Барабанлар қағылды дүрс-дүрс,
Басланды мине жаңадан урыс.
Мен жалынман, мен қылыш!

* * *

Өмир деген өтер кетер,
Кеткен өмирин қайтып келмес.
Бирақ мениң жүрегимде
Ышқы оты мәңги сөнбес.

Бир ғана ирет көрип сени,
Аяғыңа жығылып демде,
“Мадам, сизди сүйемен!” - деп,
Сыбырлар едим өлеримде.

* * *

Дауыл уйытқып майданда,
Қақсын мейли айнамды,
Мейли, жерди көмсин қар.
Дауылдан жүрек қорықпайды.
Өйткени, онда жасайды -

Сүйген яр хәм де нәүбәхәр.

* * *

Гөззал бәхәр айы келгенде,
Гүллер тағы ашылар гүүлеп.
Сонда мениң жас жүрегимде
Оянады туңғыш мухаббет.

Гөззал бәхәр айы келгенде,
Қуслар сайрар, тоғайда шаўқым.
Сонда ышқы тутанып мен де,
Жүрегимде артады заўқым.

* * *

Хаял болсаң егер мендей шайырға,
Басқалардан болар сенде айырма.
Дарқан жасап, еркин өмир сүрермиз,
Талай қызық концертлерди көрермиз.

Мейли қыйна, пул талап ет, мейли сөк,
Мыңқ етпеймен айдасаң қай таманға,
Бирақ меннен айырылысқың келсе, тек, -
Бир ғана ирет қосығымды жаманла...

* * *

Сан-санақсыз жулдызлар көкте
Мәңги үнсиз жанады тек те,
Бир-бирине қарар муңайып,
Ышқы дәрти бардай жүректе.

Хәм сөйлесер бир-бири менен,
Үнсиз ғана сырлы тил менен.
Хеш лингвист олардың тилин
Түсинип я уғып көрмеген.

Бирақта, мен сол тилдің сырын
Уға билдим хәммеден бурын.
Грамматикам болды ол мениң,
Үйренерде ашықлық тилин.

* * *

Көзлеримнен төккен жасымнан,
Көп шырайлы гүллер өнеди.
Мен гүрсинсем, хәр шеккен налам
Булбил пығанына дөнеди.

Жаным, егер сен мени сүйсең,
Сол гүллерди саған берейин,

Таң сәхәрде айнаңнан кирип,
Бас ушында сайрап жүрейин.

АДАМ МИЦКЕВИЧ
(1798-1855)

Жоллар қанша болса да аўыр,
Бирлесек биз жетемиз бахытқа.
Мәртлик, мийнет, дослық-татыўлық
Қуўат берер ондай ўақытта.

А.Мицкевич.

Польшаның ең көрнекли шайыры және миллий-азатлық хәрекетиниң ғайраткери. А.Мицкевич Литвада туўылған. Оның поэзиясы романтизм ағымында жазылып, азатлық, азаматлық рухы менен суўғарылған. Патша хұкимети шайырды Литвадан қуўдалап, ол бираз ўақыт Россияға келип жасайды хәи декабристлер менен, А.С.Пушкин менен жақынласады.

А.Мицкевичтиң қосықлары, әсиресе “Пан Тадеуш” атлы дәстаны кең белгили.

Жоллар қанша болса да аўыр,
Бирлесек биз жетемиз бахытқа.
Мәртлик, мийнет, дослық-татыўлық
Қуўат берер онлай ўақытта.

БУДРЫС ХӘМ ОНЫҢ БАЛАЛАРЫ

Будрыстың үш улы бар, литвалы үш суңқар,
Атасынан тыңлар олар былайынша нәсият:
«Атлар жолға болсын таяр, қәне, шаққан ер салыңлар,
Қылышларды шарлаң дәрхәл, мылтықлар да турсын тақ!

Әдил хабар: Вильнада, дүньяның үш жағына
Үш атланыс әнжамы бар деседи.
Паз атлансын полякқа, Ольгард пруссаққа,
Кестут руслар жаққа тезден жолға түседи.

Сенлер жас жигитлерсиз, дәў жүрекли мәртлерсиз,
(Пана болсын Литва қудайлары) -
Улларым ержеткенде, мен кетсем уят енди,
Сапарға жоллайман сенлерди бул сапары.

Сый аларсыз бул походта: бириниз Новеградта
Руслардан олжа аларсыз оңаша.
Хаяллар онда қатқан, жасаўы қымбыт заттан,
Үйлери бай, дәстүрлери тамаша.

Ал, бириниз пруссақлардан, сумлықлы сақсақлардан.

Ҳасыл затқа ғарқ боларсыз, олар бай.
Пүткил дүньяның пулы, ушығаның хәр түри,
Ҳинжи-маржан төгиўли теңиз бақаншағындай.

Полякларға Паз батыр күшин танытсын батыл,
Полымада аз байлық пенен салтанат.
Қылышы жақсы ол жақтың, тийимлиси бирақ та:
Келинликке әкелсин бир перийзат.

Поляк қызындай қыз хеш елде болған емес,
Бала мышық ойыны бар минезлеринде.
Жүзи гүл-гүл, кең кушақ, денеси сүттен де ақ,
Көз жанары шамға усар жағылған түнде.

Мен де жигит болғанман, Полымаға көп барғанман,
Шешенизди әкелгенмен сол жақтан.
Қартайсам да еле мен, оны ойлайман хәр дем,
Полыма бетке гейде қараған ўақта.»

Үш ул хошласты шалға, кетти қәўипли сапарға,
Күтер езилип ғарры оларды үйинде.
Күн артынан күн өтті, үш ул дәрексиз кетти,
Ойлар Будрыс: «өлген ғой деп бәрин де».

Қыс та түсти қар жаўып, келер бир улы шаўып,
Қара шекпен атында, қолтығында бар бир зат.
- Ҳе, -хе! Не қолтықта?... Пул емес пе? - Жоқ, ата, -
Алып келдим Полымадан бир перийзат.

Өтті және қар жаўып, келер бир улы шаўып,
Қара шекпен астында томпаяр бир зат.
- Не бар қәне, қолтығында? Ушыға ма? - Жоқ. ата, -
Алып келдим Полымадан бир перийзат.

Жаўды тағы қырпық қар, ушып келер бир тулпар,
Қолтығында бир нәрсе бар томпайған ...
Сорамастан «бул не?» деп те, Будрыс ғарры енди тек те
Мийманларды шақыра берди үш тойға.

АДАМНЫҢ ҚОСЫҒЫ

Бахыт нурын қушып жасайық,
Безеп басты даңқ гүлдәстеси.
Туўысқанларша қушақласайық,
Қызсын шадлы жаслар кешеси.

Таба алмасын есигимизди
Сатқыншылық, алдаў, ғыйбатлық.
Хүрмет табар бул жерде бизден
Ўатан, илим, намыс, азатлық.

Бир-биреўге дослық қол созып,

Көксимизди ашамыз әлбетте.
Сезим, тилек, ойларды озық
Жетелеймиз бийик мақсетке.

Қайғы, азап женшилер бунда,
Кеўиллилик, жыр арасында.

Кимлер бизге дос хәм ағайин
Мийнетте хәм шадлық гезинде,
Есте тутсын уставты бизин,
Даңқ ишинде, плуг изинде.

Усы жерде берилген анты
Өмиринше оған йош берсин:
Намыс, илим, хәм де ўатанды
Мәңги сүйип қорғаўы ушын.

Жоллар қанша болса да аўыр,
Бирлесек биз жетемиз бахытқа,
Мәртлик, мийнет, дослық - татыўлық
Қуўат берер ондай ўақытта.

УЛЛЫ ПЕТРДИҢ ЕСКЕРТКИШИНЕ

(үзінди)

Жаңбырлы кеш. Бир плащты жамылып бирге,
Ол екеўи қол уласып турды бул жерде.
Бири - жаслай өзи өшиккен зулым хўкиминде
Қуўдаланған күн батыслы адам еди бир.
Екиншиси - хўрмет тапқан қараңғы елде,
Россияның барды² еди - атақлы шайыр.
Қәсийетли дослық нуры бийлеп оларды,
Дос болысып, бир-бириниң қолларын қысқан.
Инталары тыңламас хеш тосқынлықларды,
Альпадағы еки шындай олар туўысқан:
Таўдан қуйған сарқырама ол екеўиниң
Араларын мәңгиликке турса да бөлип,
Қулақ аспас, жаў тасқынның тыңламас үнин,
Бир-бирине турар қарлы басларын ийип.

ПАН ХӘМ ЖАБАН ҚЫЗЫ

I

Жүрди қыз тоғай жақта
Жабайы жемис терип.
Пан келип түсти аттан,
Сыпайы сәлем берип.

Сорасар жатырқаўсыз
Хәм қызға күлип қарар.

² Бард – шайыр.

Уялып ийбалы қыз,
Кирпигин төмен салар.

- Бир достым менен келип,
Жүр едим қус аўында,
Ол кетти адастырып,
Бир өзим қалдым бунда.

Көп екен бунда соқпақ,
Адаспаў қыйын болды.
-Силте, қыз, сен анықлап,
Қалаға барар жолды.

Дым шаршап - шалықтым хәм
Адасып қатты еңсем.
- Жетерсен, асықпа, пан,
Үйиңе кеш түскенше, -

Дер оған падашы қыз, -
- Қайың тур әне, шетте.
Сол жерден бурылыңыз,
Жол шығар өзек бетке;

Үстинен суўлы өзектиң,
Оң қолға жағалап бар.
Көпир тур селкиншекли,
Аржағы қала болар.

Бас ийип пан қуўлана,
Қыз қолын қысты әстен.
Хәм минип қара атына,
Ысқырды “шүў” деп бирден.

Телмирип қарап панға
Бир алып аўыр демин,
Гүрсинди қыз бийшара,
Билмеднм неге екенин...

II

Жүрди қыз тоғай жақта,
Жабайы жемис терип,
“Қайтып кеп пан бир ұақта,
“Әпиў ет»” деди күлип:

- Маған бир басқашарақ
Жол силте, хей, бойжеткен,
Суў бойын сонша қарап,
Таппадым хеш бир өткел.

Көпир де жоқ ол бетте...
Турсаң ба мазақ етип?

Ямаса жас жигитти
Өлсин деп суўға кетип?

- Онда сен бара ғой, хуў -
Қораның оң жағы жол!
Дәўлетің артсын сулыў!
- Пан, сен де бахытлы бол!

Тағы да изинен панның
Қарады ол созып бой.
Гүрсинер қыз не ушын,
Енди ол белгили ғой ...

III

Жүрипти қыз тоғайдан
Жабайы жемис терип.
Тағы кайтып келип пан,
“Кешириң!” - деди күлип.

- Рәхим ет қудай ушын,
Жолыңды силте оңлап:
Оқпанлап, аттан ушып,
Тас қалдым өле жазлап.

Жабайы аңлар көрдим
Улысып жүр гүркиреп.
Отыншы мужиклердің
Соқпағы болса керек.

Күнбойы аңда жүрип,
Шөлиркеп аңқам кепти.
Атым да әбден харып,
Ақ көбик болып кетти.

Булақтан суў бер, жаным,
Суўытсын бойға тарап.
Атым да суўға қансын,
Отласын хәм азырақ...

Пан усылай күлип куўнақ,
Атынан түсти жерге.
Қызарып бети дуўлап,
Қарады қыз төменге.

Қарады пан урланып,
Қыз алар демин ақырын.
Пан сөйлер сыбырланып,
Хәм тыңлар қыз жуўабын.

Тек те бир жаман жери,
Самал еспеди оңлап,

Жеткермеди олардың
Сөзлерін маған урлап...

Бирақ, шынынан келсек,
Билдирип тур көзлери:
Жол туғралы емес тек
Олардың бул сөзлери...

АРҚАНЫҢ ҚҰДИРЕТЛИ ЛИРАСЫ

М.В.ЛОМОНОСОВ

(1711-765)

Өзиме бир өлмейтуғын белги салдым мен,
Минарлардан бәлент және қоладан беккем.

М.Ломоносов.

Михаил Васильевич Ломоносов - биринши уллы рус илимпазы, хәзирги заман рус әдебий тилинің тийкарын салыўшы, шайыр, художник, тарийхшы, ағартыўшы, мәмлкетлик ғайраткер. Ол Архангельскиде Холмогор деген аўылға жақын жерде туўылған.

М.Ломоносовтың қосықларында Петр дәўириниң уллы ислери, даңқлы илимий-техникалық жетискенликлер йош пепен жырланады.

ЕСКЕРТКИШ

Өзиме бир өлмейтуғын белги салдым мен,
Минарлардан бәлент және қоладан беккем.
Арқаның асаў даўылы да буза алмас оны,
Гөне даңқлар, дәўир ағымы жыға алмас оны.
Өмир өтер, әжел жетер, жутар топырақ,
Басқалардай биротала өлмеймен бирақ.
Уллы Рим бийлер болса пүткил әлемди,
Мениң даңқым шар тәрәпте кетер ал енди.
Қара халыққа Давнус патша болған жақларда,
Қатты ағынлы Авфид тасып толған жақларда,
Италияға қосығымды тыңлатыўыма,
Алпей сазын журттан бурын жаңлатыўыма -
Қара пухара шығысым кесент келтирмегенин,
Қай ўақ бир ўақ еске алар ўатаным мениң.
Мақтан, музам, мақтаныўға ҳақлысаң, қәне, -
Бөле мени даңқ - абырай гүлдәстесине.

УЛЛЫ ПЕТРДИҢ ЕСКЕРТКИШИНЕ

Бул ескерткиш тәрип етер бир дана мәрт келбегин,
Өз пухарасы ушын тәрк еткен өмир ләззетин
Өз пухарасы ушын сол данышпан қахарман

Қара жұмыс ислеп жүріп патшалықты апарған.
 Патшаман деп паңсымай, жай хәмелди жүриткен ол,
 Өз хәмирин бәржай етиў үлгисин көрсеткен ол.
 Алтын балдақ услаў ушын жаратылған қолларын
 Урды қара жұмысқа жең түринип ол нарын.
 Бизлер ушын илим есигин ашыў жолын изледі,
 Өзиниң патша екенін патшалардан гизнеді,
 Жаўгершилик жапасын шекти, уллы шәхәр курды ол,
 Теңизлерде тентиреди, жат жерлерде жүрди ол.
 Көркем өнер кисилерин жыйнады этирапына,
 Қалай урысыў усылын үйретти солдатына.
 Жеңди барлық бахталаслық қылған ағайинлерин,
 Сыртқы жаўын ныпқырт етип өширди ол үнлерин.
 Бул ким десең - Петр патша, ел атасы, әмеңгери,
 Россия сыйлар оны жердеги қудай көріп.
 Қанша көп жан ырза болса оған, оның тахтына,
 Сонша көп дуға қылар әзийз рухы хаққына.

**АЛЕКСАНДР НЕВСКИЙ АТЫНДАҒЫ КОРАБЛЬДИҢ
 ТЕҢИЗГЕ ТҮСИРИЛИҰИ МҮНӘСИБЕТИ МЕНЕН
 ЖАЗЫЛҒАН ҚОСЫҚ**

1749 ж.

Жер жийегин жасырған асқар таўлар,
 Хәп заматта ғайып болды жағыстан заўлап,
 Жаңа ғана тоғай көрсең орнында шатыр,
 Бул әжайып иске кеўил тасып баратыр,
 Бирақ та Петр болмағанда, корабль түүе,
 Шалшық суўда қайық миниў қайда бизлерге.

ШЫРЫЛДАҒАН ШЕГИРТКЕ...

Шырылдаған шегиртке, сен қайғыдан жырақсаң,
 Адамлардан кере өзиң бахытлырақсаң,
 Жумсақ шөптің арасында секирип түсесең,
 Таңғы шықтың тамшыларын қанып ишесең.
 Журт жек көрер сени жаман жәнлик деп қарап,
 Жәнлик емес, сен шынында патшасаң бирақ,
 Өйткени сен бийқайғысаң, дәртің жоқ хасла.
 Ала жазлай шырылдайсаң, еркиң бар баста.
 Не көргениң өзиндики, хәмме жер үйиң,
 Ғәрезсизсең, қарызың жоқ кисиден буйым.

А.С.ПУШКИН
(1799-1837)

Тар заманда азатлық деп жар салып,
Ғәрип-мискинлерди аятқым келди.

А.С.Пушкин

Уллы рус шайыры Алексанар Сергеевич Пушкин Москвада туғылды, соң Петербургта жасады. Шайырдың құдиретли лирасы, азатлық ушын гүрес идеяларынан рухланған күшли қаўазы өз заманында-ақ Россияның кең пайтах үлкелерине жаңлап еситилди, Ол реалистлик рус классикалық әдебиятының тийкарын салған шайыр.

Уллы азатлық жыршысыма үстем топарлар көп қыянет етти хәм ол дуэлде өлтирилди. А.С.Пушкиннің азатлық ушын гүрес рухы менен жаңлаған қосықлары, “Руслан хәм Людмила”, “Полтава”, “Мыс атлы”, “Бақшасарай фонтаны”, “Цыганлар” сыяклы поэмалары, “Капитан қызы” повести, әсиресе “Евгений Онегин” романи – дүнья әдебиятының мақтанышы.

ЕСКЕРТКИШ

Бир ескерткиш салдым айта жүргендей,
Ел соқпағын шөп баспайды олманда.
Александр минарасын менсинбей,
Басып озып, бәлент шықты оннан да.

Мен өлмеймен,-мәзи мениң денемди
Топырақ басар, сөзим жасар бирақта.
Жалғыз шайыр қалса айлы әлемде,
Мен каларман бөленип даңқ-атаққа.

Уллы Русқа кетер аты-қаўазым,
Тил питкеннің бәри мен дер ондағы,
Ғошшақ славянның әўлады, финн хәм
Бул жабайы тунғус, қырдың қалмағы.

Узақ ўақыт мени ардақлар халық,
Сөзим көп жақсылық оятты елде.
Тар заманда азатлық деп жар салып,
Ғәрип-мискинлерди аятқым келди.

О Музам, тәғдирге сен гийне етпе,
Бас ийме де, дәме етпе даңқ нышан.
Пәрўа қылма марапат хәм өсекке,
Акмақ пенен ерегиспе хеш қашан.

СИБИРЬГЕ ХАТ

Сибирь кәнлериниң меңиреў төринде
Белди беккем буўың, харып-талмаңлар.

Еңбегиңиз еш кетпейди түбинде,
Набыт болмас асқар бийик әрманлар.

Үмитиң жолдасың болар бундайда,
Түпкір түнекте хам ол қуғат берер,
Қапа кеуіл сергип, күш енип бойға,
Ұақты-сәти менен күткен күн келер.

Сиз жатқан азаплы кәпес-зинданға
Еркин дауысым кәйтип еситилсе жаңлап,
Сөйтип тас қамалды қақ жарып сонда,
Барып жетер бир күн дослық, мухаббат.

Кәпес қыйрап, кисен құлпы ашылып,
Азатлық үңилип есигиңизге,
Жүзиңизге жақты сәуле шашылып,
Тууысқанлар қылыш услатар сизге.

ЧААДАЕВҚА

Даңқ хәуәси, үмит пенен мухаббат
Алдарқатып бизди аз ұақ турғандай.
Жаслық дәуран өтти-кетти зымырап,
Көрген түстей, мысал таңғы думандай.

Бойда бирақ жигер оты сөнбеген,
Тәғдир етсе де көп зулымлықтарын.
Шәукилдеген жас көкирек жан менен,
Тыңлаймыз биз Ұатан шақырықтарын.

Ярын күтип қараңғы түн қойнында,
Жас жигиттей жойтқан сабыр-тақатын,
Ынтығып, шырпынып күтемиз бунда
Азатлықтың әрман еткен саатын.

Еркинлик ышқында тасып хұжданың,
Бойымызды ғайрат кернеп турғанда,
Жас кеуілдің күшли талпынысларын,
Келши достым, арнайық биз ұатанға!

Инан, жолдас! Сәулеленип атар таң,
Иңқар қылған жулдыз шығар бахтыңа.
Россия оянар шырт уйқыдан,
Бизиң атымызды ойып жазар хәм
Патшалықтың қыйраған тәж-тахтына.

АНЧАР

Қуұраған шөл, қапырық ыссыда
Қақсап жатқан сараң сахрада
Турды анчар-айбатлы сақшыдай,
Жалғызсырап қула далада.

Суўсыраған шөл тәбияты
Туўған оны бир ашыўлы күнде,
Тамырларын, жансыз шақасын
Захәр менен суўғарған хәм де.

Тал түстеги ыссы шыжғырса,
Қабығынан уў тамыр тынбай,
Хәм кеш түсип, салқын жел турса,
Жарқырайды қойылып мумдай.

Қус, жолбарыс келмес қасына,
Текте гейде уйытқыған қуйын
Соқлығып бул әжел ағашына,
Зәхәрленип қашады кейин.

Анда-санда адасқан булыт
Жапырақларын оның суўғарар.
Путағынан сонда уўланып,
Ыссы қумға тамшылар тамар.

Бирақ, бир күни адамға адам
Буйрық берди бар деп анчарға.
Үнсиз бағынып жөнелди ол хәм
Зәхәр алып қайтты азанда.

Алып қайтты әжел мумын хәм
Жапырағы солған путақты.
Бирақ қуп-қуў пешанасынан
Суп-суўық тер буршақлап ақты.

Алып қайтты, соң бийшара кул
Жығылды талып костың алдына.
Хожасының аяғына ол
Басын қойып өлди солманда.

Князь болса, әкелинген уўды
Жуўыртып алып өз оқларына,
Садағынан әжел жаўдырды
Қоңсылардың жат мөканыды.

МОЙТУМАР

Шалқар теңиз мәңги тынбай шарпылдап,
Меңиреў жар тасларды жуўған жерлерде,
Ай күлимлеп сәўле төгип жарқылдап,
Ләззетли, пайызлы кешки инирде, -
Шалқып көп қатынлы мусылман ели,
Дәўран сүрген жерде тарқатып қумар,
Наз етип, еркелеп турып бир пери
Мағам инам етти әжеп мойтумар.

Айтты сахыпжамал қыйылып сонда:
 «Жойтпа бул тумарды, жаным, хеш кашан.
 Бир тилсимли күштиң әкси бар онда,
 Мениң саған деген ышқымнан нышан.
 Әжел қурығынан, бәле-мәтерден,
 Үргин, боранларда сақлап, сәуер яр,
 Қутқарып хәр қыйлы қәуип-қәтерден,
 Алып қала алмас сени бул тумар.

Күншығыстың бисяр дәўлетлерине
 Бул тумар қолыңды тийгизе алмас.
 Хәм де пайғамбардың үмметлерине
 Хәким етип, дәўран сүргизе алмас.
 Ғайры елде мүсәпирлик ҳалыңнан
 Сени азат әйлеп, берип ықтыяр,
 Қубладан арқаға елтип раўан,
 Елиңе апара алмас бул тумар.

Лекин, мәккар көзлер жуўхалық етип,
 Кеўлаң жат қыялға кеткен шағында,
 Түн жамылып, сеннен ықтыяр кетип,
 Ғайбана яр тугып өпкен шағында,
 Сени туўра жолға қайтарып бирден.
 Қайта еске түсип опалы дилбар,
 Бийопа ышқыдан, қыянетлерден
 Аман сақлар сени усы мойтумар.

* * *

Айтагөрме, гөззал, мениң алдымда
 Хәсиретли грузин намасын енди.
 Ол қосық түсирер мениң ядыма
 Өзге бир өмирди, алыс мәнзилди.

Ах, дарийға, сениң жәллад ҳаўазың
 Есиме салады тыңласам, жаным,
 Хәм айдын сахраны, хәм ай шоғласын,
 Хәм де бир бийшара қыздың жамалын.

Сол сулыў сүйкимли әрман елести
 Умытқандай боламан қарасам саған.
 Ал, егер еситилсе қосық айтқан сестиң
 Гөне дәртим және қозар қайтадан.

Айтагөрме, гөззал, мениң алдымда
 Хәсиретли грузин намасын енди.
 Ол қосық түсирер мениң ядыма
 Өзге бир өмирди, алыс мәнзилди.

М.Ю.ЛЕРМОНТОВ
(1814-1841)

Жулдыз сәўбетлесер жулдызлар менен.
М.Ю.Лермонтов.

Михаил Юрьевич Лермонтов Пензаның Тарханы деген аўылында туўылған. Пушкинниң өлимине байланыслы жазған қосығы хәм басқа да азатлық ушын гүрес рухындағы шығармалары ушын Кавказда урысып атырған армияға жиберилди. Шайыр ол жерде Пятигорск жанында дуэлде өлтирилди.

М. Лермонтовтың өлмес қосықлары, “Демон”, “Мцыры” поэмалары, “Бизиң заманымыздың қахарманы” повести, “Масқарад” пьесасы дүнья әдебияты ғәзинесинен хурметли орын алады.

ШАЙЫРДЫҢ ӨЛИМИ

Өлди шайыр! Намыс қурбаны,
Өртеди өсек, сулқ ийди басын.
Кекке шөлlep қайнады каны,
Көкирегине тийди қорғасын.
Мыш-мыш сөзден жеткен қорлыққа
Шайыр жаны төзбеди хәргиз.
Үстем қәўим еткен зорлыққа
Қарсы шықты тағы да жалғыз...
Өлтирилди! Енди есиркеп,
Көзобаға аяң, өкиниң.
Өтирик мақтаў ким ушын керек,
Тәғдир оқып қойды хұкимин!
Қуўдалаған сиз емей, кимлер, -
Оның еркин, талантын - күшин?
Күлден ушқын үрлединизлер,
Ермек оты тутаныў ушын.
Ал, не илаж? Масайраң енди...
Соңғы азапты тарта алмады ол:
Асқан ақыл шырағы сөнди,
Кетти солып бир әжайып гүл.
Оны атқан қанқор - қара бет
Шимиркенбай алды нышанға.
Қылт етпеди қолда пистолет,
Қуўыс геўде жаўыз қашан да.
Тоба! Ийтинип усы маңайда,
Даңқ излеген бир келгиндини
Тас аттырып бизиң талайға,
Сум тағдирдиң не ислегени!
Ол жат жердиң тил, әдет-үрпин
Көре алмады, басты аяққа.
Бизиң даңқты аяп не қылсын?

Пәмледі ме сол қанлы заматта
Көтергенин қолын қай жаққа!...

Шайыр өзі сүйіп жырлаған, -
Өлген усылай мийримсиз қолдан -
Күндесликтің құрбаны болған
Сулыұ жанлы қосықшы усап,
Өлді шайыр, өтті дүньядан.

Таслап рәхат, дослығы мол ортаны,
Туншықтырғыш от кумарлы интаны, -
Мынау күншил кәуімге неге келді ол?
Жаслайынан түсипаз жаны жол беріп,
Мынау ылғый шуғылларға қол беріп,
Өтирик әлпеш, алдауға кәйтип ерді ол?

Даңқлы гүл шеңберин жулды да бастан,
Кийгизді гүл орап тикенли шөпти.
Сырлы сууық тикен хеш аямастан
Уллы пешананы жаралап өтті.
Мысқылшыл топаслардың сум сыбырлысы
Ең соңғы мәуритин оның уұлаған.
Өлді бос ызадан өртенип иши,
Алданған үмиттен жеди пушайман.
Тынды сулыұ қосық хәм хош хауазлар,
Шықпас енді қайтып оның үнлери.
Шайыр жатырған жер қараңғы хәм тар,
Ләбине басылған үнсизлик мөри.

Ал, сизлер, газзаплық лақабы кешкен
Аталар нәсили, көргенсиз әулад,
Тепкилеуши құллық өкшеси менен
Пақыр - мискинлердің ығбалын қорлап!
Тахт жанында тұрған аш көзлі топар,
Даңқ, Ерик, Даналықтың жәлладларысыз!
Нызам тасасына жасырынасызлар,
Қарсыңызда суд та, хақлық та үнсиз!...
Лекин, хәй азғынлар, сизлер ушын да
Суд бар, кәхәрли суд, ол күтер сизди;
Сатылмас ол алтын шыңғырлысына,
Алдан сезер хәрам пикириңизди.
Сонда қара нийет ғыйбатларыңыз,
Сизлерге кәдимгидей жәрдем ете алмас,
Хәм де жеркенишли қара қаныңыз
Шайырдың пәк қанын жууып кете алмас!

КАВКАЗ

Сеннен жас гезимде, тағдир болып қас,
О, кубла таулары, кетсе де бөліп,
Сени бир көрген жан қайтып умытпас,
Ұтанымның сулыұ қосығындай көріп,

Сүйемен Кавказ.

Жаслай мен анамнан айырылдым дилгир,
Гейде қызғылт шапақ ымыртта далаң
Оның таныс дауысын қайталар маған,
Сол ушын сүйемен шыңларды сол бир,
Сүйемен Кавказ.

Қандай бахытлы едим жүргенде сенде,
Мине бес жыл болды, мен саған инкар.
Әжайып жуп кумар көз көрдим ол жерде,
Соны еске алғандай жүрек сыбырлар:
Сүйемен Кавказ.

ХОШЛАСЫҰ

- Кетпе бул жағаны таслап, жас лезгин,
Сонша өз елиңнен аңсадың нени?
Тауда ызғар, думан, атың да хәрғын,
Бунда жаның тыныш, панаң бар хәм мен -
сүйемен сени!

Ғайып болғаны ма атқан таң менен
Сол бир еки ақшамның ядығары енди?
Қәуендерсиз бир бийшара қызбан мен,
Бирақ, тәңирим маған сулыұ жан берди, -
Жаныңдай сениң!

Келген едиң бунда бир сәтсиз күни,
Ызғар бурка астында қайғыға батып.
Жаңа ашылған гүлдей жас талайымды
Қалайша аямай, мени жылатып -
Кетесең енди!

Айбатлы дәулердей тау дизбегине
Нәзер сал, каныңдай безенген хәсем!
Көзлериң жаудырап, соншама неге
Еркин татыулықтан безип, телмиресең -
Жат үлкелерге? -

Қай жер жайлы, сол жер биз ушын ұатан,
Күтер адамым жоқ деп өз елимде, -
Өзиң де айттың ғой, сүйиклим маған,
Ең болмаса қалшы қасымда бирге -
Бир күн, бир заман!

- Менде дослар болмас, ұатан да болмас,
Жүйрик ат хәм полат семсерден басқа.
Ышқыңнан бахтияр болғаным ырас,
Бирақ, илаж қанша, көз жасың хасла -
Мени ирке алмас!

Қанлы кек жолында болып сергиздан,
 Қанша жыл жаныма жетирдим қысым.
 Қашан төкпегенше душпанымнан қан,
 “Сүйдим” деп айтпаспан, Жуұабым усы,
 Әпиұ ет, жанан!

* * *

Жайма шуұақ хәм жат улкеден
 Арқа жақтан шыққан нәзерлеп,
 Жолаұшыңман, әжелдим сәлем,
 Күн шығыстың сақшысы Казбек.

Әжим басқан қарт пешанаңа
 Әсирлик қар сәллесин шалған,
 Адамлардың тәкаббыр қыйқанына
 Селк етпейсең, кәр етпес саған.

Жүректің жай муңын бирақ та,
 Алып қашар асқар шынларың, -
 Жулдызлары жуұсаған жаққа,
 Мәнзилине мәңги алланың.

Тилегим сол: тартса екен салқын
 Қапырық дала, шаңлақ жол үсти.
 Мынаұ меңиреұ майданда бүгин
 Тас үстинде тынықсам түсте.

Даұыл турып кетпегей деймен,
 Жаұ-жарағын сарта-сурт урып,
 Түнек Дәрья қыснағында мен
 Киятырғанда атым болдырып.

Бар тағы бир тилегим, бирақ,
 Аұзым бармас, түршигер жаным!
 Жүргенде усылай тағдир куұдалап,
 Умытса ше мени ұатаным!

Кәдимгише ашып кушағын,
 Қарсы алар жан болар ма барсам,
 Таныр ма екен дос-яранларым,
 Мен сорлыны узақ қаңғырған.

Я кәбирин ата-бабалардың
 Жүрермен бе аралап, бир ұақта
 Жаста айқасып өскен дослардың
 Туұысқан рухын басып аяққа.

Усы айтқаным шын болса енди,
 Тас боран қыл мени, Казбек.
 Үйсиз-күйсиз әрұақ денемди
 Сайларында сүйрет тезирек.

ТАҰ ЖАҢҒЫРЫҒЫ

М.Ф.АХУНДОВ
(1812-1878)

Уллы азербайжан жазыушысы, демократ, ағартыушы Мырза Фатали Ахундовтың “Алданған жулдызлар” повестинде, “Хажы қара”, “Молла Ибрахим Халил альхимик”, “Ботаник мусье Жордан” комедияларында сол замандағы азербайжанлықтар турмысы реалы суўретленеди. Оның материалистлик идеяларды пропагандалаушы философиялык хатлары да бар.

М.Ахундовтың “Пушкин өлиминде” поэмасы өз тусында русшаға аударылып шыққан.

ПУШКИННИҢ ӨЛИМИНЕ

Күншыгыс поэмасы

Түни бойы уйқы қашты көзимнеи,
Айттым: “сыр шәшмеси - жүрек, буның нең?
Неге тынды бағдың ғошшақ бүлбили,
Неге шықпас дилўар тотының үни?
Жүйрик қыял неге шаппас кесилип,
Я қалды ма сөз сағасы кесилип?
Бәхәр келди. Бағдың гүл-ғумшалары
Қызлардай доланып ашылды бәри,
Шәменде салланып гүл бинәфшалар,
Қызыл гүллер мислн лалаптай жанар.
Шөл келини - лала гүллерин ашты,
Таўлар гүл-гәўхарын етеклеп шашты.
Дарақлар патшасы сәрўи тал болар,
Жасыл тажын кийип салтанат қуар.
Балаўызға шық тамшысын толтырып,
Қызғалдақлар ишер шым мәслик курып.
Жасминниң жупары сайларды гезер,
Нәркес қыя бағып көзлерин сүзер.
Бүлбил гүл жапырағын тислеп аўызға,
“Хош келдиң!” деп сайрар шадлы хаўазға.
Гүлшанға суў себер бәхәр бултлары,
Әтир суўын бүркем таң самаллары,
Жағымлы сес пенен сайраса қуслар,
Көк шөплер көгерип ояна баслар.
Бул бир гөззаллықтың гүл базарынан
Излесен табылар қәлеген матаң.
Кими иске салар шырай, жылўасын,
Кимиси ақ шегәп ырғайды басын.
Киминиң кеўли шад, шыннан бахтияр,
Кимисиниң кеўлинде көп дәрти бар,
“Әй, кеўил, неликтен батасаң муңға,
Бул дәўраннан сен бийнесип қалдың ба?

Я ғаплет басты ма, сөнип хәўесиң?
 Сулыўлықты сүйиў еди ғой исиң.
 Шайырлықтың даңқынан ўаз кештиң бе,
 Шийрин қыяллардан айра түстиң бе? –
 Пикир теңизине сүңгип тереңнен,
 Сөз хинжисин теретуғын едиң сен,
 Мәки қызларының аппақ мойнына
 Тағатуғын едиң сол дүрди бәрхә.
 Сөйле, кеўил, бул не саўда, бул не ғам?”
 Дегенимде кеўлим сөйледи маған:
 “Әй, мениң бирден-бир сырласым, шайыр,
 Дәртимди сөйлетпе, хәсиретим аўыр.
 Мен де гөззаллықтын аңлайман бәрин,
 Қазан урса шәйда гүлдиң соларын,
 Жүйрик сөз бедеўин минип астыма,
 Қәлем - зулфиқарын тутып дәстиме,
 Шайырлық даңқ майданында шабыўды,
 Билемен, көп шийрин қыял табыўды.
 Эттен, бул ялғаншы дүнья опасыз,
 Қараң қалған яңлы заўқы-сапасыз.
 Қус-ақылсыз, шықса кәпес-торынан,
 Неге қайтып барып торға урынар!
 Даңқ деген де бир бос жаңғырық екен,
 Қыял хәм бийхуўда, пуш екен билсем.
 Шеп айланса шарқы пәлек гәрдиши,
 Кейни ақыбетдур дүньяның иси.
 Дүньядан бийхабар екенсең. Тыңла,
 Шайырлар сәрдары Пушкин хәккында:
 Ол Пушкин ғой, аўзын ашса тил қатып,
 Дуйым журт уйыған рәхәтке батып.
 Хәтте ақ қағаз ақ сийнесин ашып,
 Оның сыясына болғанды ашық.
 Таўыстай рәңберең еди қыялы,
 Ғайры нағыс еди тили сәналы.
 Ломоносов тикти шайырлық үйин,
 Ал Пушкин ол уйге болды хожейин.
 Сөз дүньясын алды Державин жаўлап,
 Пушкин патша болды ол мүликке бирақ.
 Билим кәсасын Қарамзин толтырды,
 Пушкин ол кәсаны симирип қойды.
 Татарлардан тартып Қытайға шекем,
 Ақпатшадай оның атағы жүрген.
 Күншығыста үштен көринген айдай,
 Арқада ардақлы рухы сондай.
 Жети атадан, төрт енеден бермаған
 Пушкин яңлы дилўар перзент туўмаған.
 Енди қараң, ата-ана болғанның
 Перзентине мийримсизлик қылғанын;
 Нышанаға қойып оны заялап,
 Әжел оғын атты шайырға қарап.
 Нәсерин жаўдырып қара булт қурсап,
 Өмир нәўшелерин урды сел-буршақ.

Әжел жели жан шырағын сөндирди,
 Рухсыз тән қара жерге көмилди.
 Ел бағында хожа бағман - жауыз қол -
 Жас шақаны қырқып, обал етти ол.
 Мәни дүри толған шайырдың басы
 Болды қурт-қумырсақа жеми, уясы.
 Жан шымшығы тәрк етти тән уясын.
 Уллы-киши жоқлап ийдилер басын.
 Гүл солды, орнына көгерди тикен,
 Шәйда бүлбил безди гүлсиз кеуілден.
 Матам тутты Россия топырағы,
 Деди: “әй, сен, жауызлықтың қурбаны!
 Жәдигәйлигинен сени заманның
 Қутқара алмады тилсим-тумарың.
 Дослар жетим қалды, сен кеттің жырақ,
 Торқа болсын, улым, сен жатқан топырақ!
 Бахшасарайдағы қалған жуп гүлиң,
 Көгерсек дер қайтып қәбириңе сениң³
 Өлимиңе қайғырып ғарры Кавказ хәм
 Сәбухий бәйитинде тутпақта матам.

КОСТА ХЕТАГУРОВ
 (1859 - 1906)

Шайыр, революцион-демократ, Осетин әдебиятынын тийкарын салыушы Коста Хетагуров қосықларын осетин және рус тилинде жазған, Ол өз шығармаларында, публицистикалық мақалаларында езилген гедей тау халықларының хуқықы ушын гүрести, оларды муңын муңлады, езиуши топарларды әшқаралады. Шайырдың “Осетин лирасы” (“Ирфон пандур”) топламы осетин халқының ең сүйикли китабы, сондай-ақ Хетагуровтың қосық пенен жазылған “Фатима” повестн де кең белгили.

К.Хетагуров белгили суўретши де болған.

М.Ю.ЛЕРМОНТОВТЫҢ ЕСКЕРТКИШИ
АЛДЫНДА

Қуған, салтанат қур, әдиули ұатан,
 Умытылсын өмириңнің қайғылы қысы, -
 Қызғын ойларыңа қанат байлатқан,
 Мине, азатлықтың шын хабаршысы!

Азатлық болады, исен сен оған!
 Оған гиреу, - мына өшпес шамшырақ.

³ Аударыушыдан: М.Ф.Ахундов (Сәбухий) өзиниң бул әдебиат тарийхында әдетте “Күншығыс поэмасы” деп жүргизилип келген шығармасын қайнақай Пушкии өлген жылы - 1837-жылы жазған хәм сол жылы (автордың өз аудармасында) “Московский наблюдатель” журналының март санында басылып шыққан.

Тар жолда татыў дос, ол - жолдас саған,
Ол - қудиретли куш хәм гүресте жарақ!

Илим дәрғайына, өнер шыңына
Оның менен бирге шығасаң батыл.
Уллы, әдил иске таяр турыўға
Бирге үйренесиз, ол берер ақыл.

Ойшаң хәм бағынбас образы оның
Сениң жүрегинде солмайды сонда:
Хәм күшли намасы ол шерткен саздың
Турар мәңги жаңлап жыраларыңда.

Түнерген шыңларыңды сүргинли шайыр
Қәйтип сүйсе, сен де сүй оны, сыйла.
Жүректе хурмет хәм сәлемимиз тайын
Зулымлық жәнжелиниң жас қурбанына.

ЖЕТИМЛЕРДИҢ АНАСЫ

Тоңлап ғарғалар дүр-дүр,
Улыр уйытқыған даўыл,
Меңиреў жылғада мүлгир
Нар деген аўыл.

Аўыр мийнет күндиз көп,
Ақшам аздап алар дем...
Қыя таста мөлтилдеп,
От шығар бир сакляден⁴.

Аўылдың бир шетинде
Турар хуўлеп малхана,
Онда қыйналар күнде
Сорлы жесир бир ана.

Жанын қайғы-ғам геўлеп,
Уйқы қашар көзинен,
От басында гүйбеңлеп,
Диңке кетер дизинен.

Ызғар жерде узақ түн
Аўнасып өрден ыққа,
“Аш болдық” деп бес жетим,
Телмиреди ошаққа.

Бүрсенлеп аш бөрилер,
Өлер улып жырада.
Аш халықты сум әжел
Шалғы яңлы орады...

“Шыдай турың азырақ,

⁴ Сакля – Кавказ халықларының үй-жайы.

Жылай бермең оншама!
 Аўқат берип хәзир-ақ,
 Уйықлатаман” дер ана...

Пысқып ғана жанады
 Ошақтың қоламтасы,
 Қазанға байғус ананың
 Тырс-тырс тамар көз жасы.

“Қурған әке, ант берип,
 Қалдырып мени жәбирге,
 Жетимлерге пәнт берип,
 Жатырсаң-аў қәбирде.

Бес жетимек баланың
 Өлимін көрсін деп пе едиң?
 Жүрегін бахты қараңның
 Суўырып неге кетпедиң!

Еркек ширкин сум екен,
 Зийрек екен қатыннан:
 Өлди де қутылды бирден,
 Үйдиң машақатынан.

Тилеп алған улынның,
 Көзи қалды шынында.
 Өлсек биз де, қостарым,
 Жатар едик жаныңда ...”

Тырс-тырс тамар қазанға
 Көз жаслары ананың,
 Ошақтағы қоламта
 Пысқып ғана жанады.

Самал өксир гүйилдеп,
 Ғам-қайғы уйықлап жатар,
 Уйқы демеў кеўилге,
 Уйқы көзди қурғатар.

Жетимлерин сорлы ана
 Тоңбасын деп қымтады.
 Орап-шырмап сабанға,
 Деми менен жылытады.

Соңғы үмиттей мөлтилдеп,
 Ошақта от ойнады,
 Жылаған менен еңкилдеп,
 Балалары тоймады.

“Хәзир писер мәшаба,
 Уйықлайсыз тойып жатып”.
 Деп отырды сорлы ана,

Қара тасты қайнатып.

Жақынласқан гезде таң
Пәсейди самал, тынды қар.
Тербеп үмит, қайғы-ғам,
Уйықлап кетти байғұстар.

ВАЖА ПШАВЕЛА

(1861 - 1915)

Грузияның таулы пшав кәуімлеринен шыққан шайыр, қосықтарында тау халқының ернинлик сүйиуши рухын, турмыс өзгешелигин, тууған тәбият көринислерин жырлаған.

Важа өз шығармаларында фольклорлық және мифологиялық идея менен образларды философиялық ой-пикирде ислеткен. Гурриңлер, драмалық шығармалар да жазған.

ЖАНЫМ СҮЙГЕН ЖАСЫЛ ТОҒАЙЛАР ЕЛИ...

Жаным сүйген жасыл тоғайлар ели,
Көмкерилген көк шөп, дәрьялар менен,
Бейиштиң дәл өзи дер едим сени,
Сени сүйемен де шын жүрегимнен.

Тауда кекилик ушар тыпыршып тынбай,
Қустың уйқысындай тынышың кеткен.
Сени перзентлериң сүйип жанындай,
Сени қайғырыуды шын үрдис еткен.

Олар сениң ушын тер менен қаның
Тынбай төгип атыр қырғын сауашта.
Ал сен адамлардың қайғы әрманын
Неге тусинбейсең, жүрегиң тас па?

Қайда, қайда сениң сезимтал жаның?
Бүркит пәруазларың сезилмес хасла.

Терең сыр жасырған асқар тауларың,
Көксинде булақлар қайнайды тынбай.

Сениң сатқынларың сениң жауларың
Ғақтың ғарғысына дуўшакер болғай.

Таңда күн, ақшам ай хәйиулеп сени,
Ғаплет уйқысында бийхуш қылады.
Арагва сарқырап аяқ ушында,
Иори бас ушында желпип турады.
Хәм ол өз анаңдай бесик тербеткен, -
“Ақылы дана болып өс, балам” дейди.

“Елдің, кек-намысын жаўларда кеткен
Алып, халық тағдирин шеш, балам”, дейди.

Таңғы шық суўына шомылып жайнап,
Бәхәр гүллерине бөлен, туўған жер.
Ақ көбикли суўың лепирип қайнап,
Әтир гүлдей дөнип түрлен, туўған жер,
Бирақ сыртқы шырай, билсең опасыз,
Сен оған алданба, сүрме бос қыял.
Жүрек пенен жанның сулыўлығысыз
Хеш қандай гөззаллық таба алмас кәмал.
Өйтбесең, өмириңде бар жыйғаныңды
Зым-ғайып ушырып әкетер самал.

ҚАРАМАЙМАН ҚАРЛЫҒАШЛАРҒА...

Қарамайман ушқан қарлығашларға...
Жақпас тырналардың тыррыўлағаны.
Бултлар сая салып туўған таўларға,
Мейли, көше берсин, жылымас жаным.

Жулдыз шоғырындай көктен тигилген
Гүллер жайнай берсин ұатан жеринде.
Қубланың түниндей қап-қара көзлер.
Мейли, жара салсын жаныма күнде.

Маған дәркар емес хешқандай шадлық,
Жаслық үмитлерим, сен кетпе жырақ,
Сени әкетпекши дәўран ағысы,
Сени қызғанаман мен оннан бирақ.

МАХМУД (1873-1919)

Махмуд муқаббаттың парахаат өмирге, инсан
әдалатлығына тақәбил әхмийетке ийе екенин түсинип
жырлады.

Расул Ғамзатов.

Аварлардың маңлайға тиккен классик шайыры
Махмудтың қосықларында инсан муқаббаты улуғланады.
Оның “Мәрьям” поэмасында теңликсиз замандағы жүрек
қайғысы хайраи қаларлық сулыўлықта жырланған. Махмуд
бай офицердің Муисулыў деген қызына ашық болады,
бирақ қызды әкеси зорлық пенен басқаға берип, Махмудты
солдатлыққа жиберткен. Шайырдың бул поэмасы өзіндеги
усы айралық, сағыныш сезиминен туўған.

Махмуд 46 жасында тойда қосық айтып отырғанда өз
душпанлары тәрепинен атып өлтирiledi.

МӘРЬЯМ

Жүрегимде ада болмас дәртим бар,

Тәңирим бир нәзер салмас болар ма?
 Қайға-хәсиретимди бул қара бултлар
 Өзлерине қосып алмас болар ма.

Хәй сен, шалқып ескен таўдың самалы,
 Бул қапа кеўлимди сергит шамалы.
 Әптабы күйдирген күннің нурлары,
 Мен күйген отларға сырлас болар ма.

Таўда жасырыпған қара көз кийик
 Жүрген жериң бизге қол жетпес бийик.
 Биз қалдық айралық отында күйип,
 Ярға мийрибанлық қылмас болар ма.

Кекилик қус зар әйлеп ерте-кешинде,
 Тентирермен калың тоғай ишинде.
 Ең болмаса енбедим бе түснне,
 Ашық бир ықырарда турмас болар ма?

Ақ қағазлар толса сағынышларыма,
 Кимнен хат жолларман, сәуер ярыма?
 Таўлардың жабайы мақлуқларына
 Өз муңымды шақсам, уқбас болар ма?

Сен деп қосық жазып шайыр бийшара,
 Ышқым ел ишинде болды әшқара,
 Әжел келермекен шақырсам сирә,
 Жат жерде жалғызлық питпес болар ма?

Саған хош айтысып шыққалы үйден,
 Дастыққа басымды қоймадым бир дем.
 Хабарыңды кимнен сорайын, еркем,
 Шақырғанда даўыс бермес болар ма?

Таўлар қыснағында жуўырған арқар,
 Яки набыт болар, яки жол табар.
 Қыстың аязынан кейин бәхәр бар,
 Ығбал шырағымыз жанбас болар ма?

* * *

Саллана-долана шықсаң сайранға,
 Таў үстинен бир ай туўғанға мегзер,
 Өлгенлер тирилип, тири хайранда,
 Ақшам қараңғысын қуўғанға мегзер.

Патшалар урыс ашып, атланса жаўға,
 Ел басына түсер мүшкіл ис, ғаўға.
 Айралық оғынан жазылмас жара
 Жүректе қансырап турғанға мегзер.

Күн нуры тиймеген ақша жүзинди

Көрсем деп азапқа салдым өзімди.
Бесик жырын айтқандағы гезинди
Еслесем, бир питпес әрманға мегзер.

Қауышып ярына интизар жүрек,
Көрсем дийдарынды бир ғана ирет,
Үстиме тау қулап, болсам да хәлек,
Жаным жай тауардай болғанға мегзер.

Тауыстай таранған көлдің ақ қуы,
Дәртин - сағынышлардың сарғайған туы.
Айралықтың тамған заққымлы уы,
Асларыма ағыу қатқанға мегзер.

* * *

Сеннен узақтағы өмирим жалған,
Қуралды тасладым ийнимди қыйған.

Тақымлар ер сүймес, ат жанға тийди,
Кеулим сени аңсап, бир көрсем дейди.

Сенсиз жүрген жолым узақ көринер,
Сенсиз гезген жерлер дозақ көринер.

Сағынышым мен тоймас жемис сыяқлы,
Изиң түскен жерлер бейиш сыяқлы.

Аралап жүргенде орыс жерлерин,
Шықпадың сен хасла ядымнан мениң.

Сауда базарында, бай дүканларда
Сұлыұлар сүүретин қарадым сонда.

Үлкен шәхәрлерде, театрларда
Сүүретинди излеп сандалдым бәрхә.

Саған сәл усаған биреуди көрсем,
Қайыл едим соған жанымды берсем.

Өзиңе усаған хаял я бир қыз
Ушырата алмадым дүньяда хәргиз.

Жигитлерди мәптен қалдырмау ушын,
Ашық етип, ақылын алдырмау ушын, -

Сен бекиндин төрт дийуалдың ишинде,
Ашық болған көрди сени тусинде.

Жумада бир мәрте бақтың айнадан,
Онда да дийдарың көринбес маған.

Сүрген өмирим өмир емес, жалғандай,
Бул дүнья бизлерден қараң қалғандай.

* * *

Россия қалды. Биз кеттик мине,
Сары шайтан аустерлиц елине.

Хәр үйде бир сүүрет көрдим бул елде,
Суқланып, таңланып қарадым хәм де.

Қайсысын көрсем де сениң дәл өзиң,
Бәринен көринер нурланған жүзиң.

Айырылып қалардай ақыл-есимнен
“Бул ким?” деп хәммеден сорай бердим мен.

“Бул - хәзирети Мәрьям, өмир қуяшы,
Ийса пайғамбардың туўған анасы”.

Деп жуўап берисер кимнен сорасам,
Дийдары өзиңнен аўмас қарасам.

Жылап турдым тап өзиңди кергендей,
“Мәрьям!” десем, өзиң даўыс бергендей.

Қай сүүретши сүүретинди жасаған,
Хәтте кийими сеникине усаған.

Бул хәмме сүүретте сени салғандай,
Хаял руўхын тек өзиңнен алғандай.

Бөтен сүүрет көрсем, нәзер салмаспан,
Кабаға зыярат ушын бармаспан.

Ақшам мен ақтарып аспанның жүзин,
Излемеспеп түнде Зухра жулдызын.

Хәррелер пәл излеп гүллерге қонар,
Гүбелеклер отқа урынып жанар.

Маған енди күш хәм қуўат енгендей,
Мениң руўхым ғам ләшкерин жеңгендей.

Маңлай хәм көксине тийгизип қолын,
Христиан табынар алдыңда сениң.

Алдыңда шам жағып, басларын ийип,
Халық саған сыйынар крестин сүйип.

Қол қаўсырып сүүретиңнің қасында,
Мине жылап турман халық арасында.

Жансыз зат болса да сениң сүўретиң,
Тасар жүрегимде иззет-хүрметим...

* * *

Паровозлар келип узақ жоллардан,
Вокзалда журт кумырскадай қайнаған.

Және жолға шығар ҳарғын поездлар,
Жүрегимди жулып кеткендей олар.

Бунша қаст еткендей сум тағдирге мен
Не иследим? Мейли, муңайма кеўлим.

Келмес енди сениң хат хәм хабарың,
Жақсы болар еди-аў умытсақ бәрин...

КҮНШЫҒЫСТАН ЖАҢА ҒАҰАЗ

АБАЙ
(1845-1905)

Жүрегиңнің түбине терең бойла,
Мен бир жумбақ адамман, оны да ойла.
Соклықпалы сокпақсыз жерде өстим,
Мыңға жалғыз жаўластым, гинә қойма.
Абай.

Уллы ойшыл шайыр Абай (Ибрайым) Қунанбай улы өткен зананда кең даланы гүңиреткен дана сөз шеберлериниң бири болды Ол Семей (Семипалатинск) тәрәпте Шыңғыстаў этирапында туўылған.

Абайдың косықларында сол дәўирдеги казак даласының турмысы, социаллық гүреслер реаль хәм оғада шебер жырланады. Абай Пушкин, Байрон, Лермонтов, Гётениң қосықларын казакшаға биринши аўдарған шайыр. Қарақалпақлар қазақтың уллы ақынының өлеңлерин ертеден ядқа биледи.

ЖУРТ КӨНБЕДИ, НЕ ИЛАЖ?

Менсинбес едим наданды,
Ақылсыз деп қор тутып.
Дүзетпек болдым заманды,
Өзимди әбден зор тутып.

Таппадым көмек өзиме,

Көп надан менен алысып.
Көнбеди хеш ким сөзиме,
Турып алды карысып.

Жан шошырлык түрінде,
Бәри бирдей елирип,
Устай алмадым бирин де,
Кейин қашты шегинип.

Баяғы жолдан ел кетти,
Билгишсинди, мақтанды.
Ыңыранса күн өтті,
“Жарлықа, қудай, жатқанды”.

Мен болдырған арықпан,
Қатын, бала қонағы.
Сенлерге де қанықпан,
Журтың анаў баяғы...

Жарлы емеспен, зарлыман,
Оны да ойла толғанып.
Журтым деўге арлыман,
Өзге журттан уялып.

Мал шабыў менен партия,
Бәри мәслик, журт қумар.
Елирме, бәри сырғыя,
Көп мәскүнем нени уғар?

Татыў, тыныш турмысты
Жақтрмас, жәнжел болмаса.
Урлық, хийле, сүмлықты
Сағынар кәсип қылмаса.

Ел уқбаса нетермен,
Шаршадым енди мен есе.
Айтып-айтып кетермен,
Не илаж, журтым көнбесе?

* * *

Айнымас дос халықта жоқ,
Батырлар тек үйде бар.
Алда көрген артта жоқ,
Өтирик-өсек, хийле бар.

Сәл жаңылсаң алжасып,
Жақсыңды илмес көзине.
Тиймеди деме пайдасы,
Тиймегей де өзиме.

Пайда қуўып, мақтанып,

Сүүмеңлескен бир бәле,
Өсек сөзди ақтарып,
Сумлық излеп жүр еле.

Тыңлар-аў дедим әўелде.
Тыңлатыў үлкен күш болды,
Жақсы өмирим әўере,
Ақыр соңы пуш болды.

Дос қабағы томпайып,
Гийнешил болып қубылды.
Кими тентек, кимде айып,
Түсиниў қыйын бүгинде.

* * *

Жақсылық узақ турмайды,
Жаманлық сирә тозбайды.
Үмиттиң аты елеўиреп,
Қос дизгинди созбайды.

Тебинип, қамшыласаң да,
Уўайымнан озбйайды.
Бир қайғыны ойласаң,
Жүз қайғыны қозғайды.

Курсаўлы булт ашылмай,
Аспанның жүзи көгермес.
Алқынған жүрек басылмай,
Талаплы кеўил елirmес.

Жамалса қайғы қат-қабат,
Қаңғыртпай қоймас адамды.
Пәс туўысқан - ол да жат,
Гүңкилдеп берер сазанды.

Безейин десең ел қымбат,
Қәйтсең де өңкей наданды.
Сыпыра батыр, тек сымбат,
Мақтанып алар мазамды.

МУҚИМИЙ (1851-1903)

Мухаммед Әминхожа Муқимий заманында ағартыўшы шайыр болып, өзбек поэзиясында критикалық бағытта терең социаллық мәниде қосықлар жазды, Оның сатиралық қосықлары, “Саяхатнама” атлы жол очерки жанрында жазылған поэмасы халық арасында кең белгили.

ХАФАЛАК ҚЫШЛАҒЫНАН ХАНҒА АРЫЗ

Көрмеген сендей әдил шах яки инсан, пери я,
 Дәуирінде жолықпас хәтте ағаш жарғы зулымына.
 Туұған ай оқлаұлы садақ болсын сениң қолыңа,
 Сен жәхәнгир патшасаң, жан тура алмас жолыңда,
 Қулақ сал, посқын қышлақ Хафалактің зарына.

Егинин шегиртке шөплеп, иргесин тескен жылан,
 От басын шымалай қаплап, бөрилер ашқан аран,
 Кенелер қанды сорып, шақсалар уұлы шаян,
 Тауығы ийнеликтей, ғазы гүбелектен жаман,
 Кептер ойнақ айланған нағыз жин базарына.

Үйлери илме тесик, айырып болмас иш-тысын.
 Шағаллар кетек аңлып, гүмгүм емген ешкисин,
 Қоңысыға отқа барған жолда түнер кешкисин,
 Шаңдақта турып нәзер сал, қышлақты көрмек ушын:
 Қыйсайған ылашықлар жер төлениң жанына.

Отыны жантак, оны да шабар ыссыға күйип,
 Нәр қылар зағараны, тапса атын “қант” қойып,
 Сорпасын асқабақтың “хан асы” деп ишер сүйип,
 Ажырықтың тамырын жентлеп келиге түйип,
 Қайнатар “сүмелек” деп, теңеп байрам палына.

Атлары ақсақ, жауырын “базар” еткен сауысқан.
 Қарға адым жер муң болып, минсең күшин тауысқан,
 Турғызсаң тамға сүйеп, бир жағына ауысқан,
 Суұ орнына адамлар қумға қолларын ысқан,
 Жазда салмасы кеуіп, қыс жарымас қарына.

Табылса қамыс төсек, болар көрпешеден зыят,
 Ер, қатын уйықлар аралас, болса не қылсын уят?
 Суұфысы гүңелектей, жоқдүр имамында сауат,
 Мешити “айкөрмектей”, тас қараңғы зулуұмат,
 Киргенди соқыр қылар қамап қараңғы торына.

Халқы көшер арқалап ески шобыт тонларын,
 Жеткизип көкке қайғыдан шерге толған үнлериң,
 Бәлки, душпанның басына салмағай бул күнлериң,
 Еситип кеше жаңадан түскен салғырт пулларын,
 Хафалак қанжылады жер гуңирентип зарына.

Патшамыз рәхим етсе, таңланарлық неси бар!
 Пухараның халы белли, хан аларлық неси бар?
 “Мухимнйды ырза қыл” деп берсе жарлық, неси бар;
 Өтсе хан Махмури ушын пулды барлық, неси бар,
 Пул алмаң, Хафалактің рәхим етиң халына!

ТОҚАЙ (1886-1913)

Күн сөнәр болса, орнына
Мен қуяш болсам деймен.

Тоқай.

Ғабдулла Тоқай 1886 жылы Қазан қаласына жаңын жерде бир аўылда туўылған. Жетимликтің адам айтқысыз қорлықтарын бастан кеширип, киси есигинде өскен болажақ шайыр ески, жаңа оқыўды тырысып оқыған. Русша үйренип, өз дәўириниң алдыңғы ой пикирли азамат шайыры болып жетискен. Ғ.Тоқайдың халықшыл, демократиялық, жаңа идея менен суўғарылған қосықлары, поэмалары тек татар халқынын ғана емес, Күншығыс және Кавказ халықлары арасында да ертеден кең белгили.

Ғ.Тоқай А.С.Пушкинди, М.Ю.Лермонтовты өзиниң уллы рухый устазлары сыпатында таныған. Ғ.Тоқай 1913-жылы 27 жасында Қазанда қайтыс болды.

Қарақалпақша оның қосық топламлары еки ирет (1960-, 1981-жыллары) басылып шықты.

МУҲАББАТ

Жер жасармас, гүл ашылмас түспей жамғыр тамшысы,
Қайдан алсын қосықты шайыр, болмаса илхамшысы?
Бир гөззалдан, айтыңыз, қайсы шайыр рухланбаған,
Байроның, Лермонтовың ба, Пушкиниң бе, - кайсысы?

Мәзи бир кесек еттен ибарат жүрек деген,
Пара-пара кеспесе ышқы муҳаббат қайшысы.
Яр тисиниң гәўхарынан тутандырдым бул қосықты,
Ал енди айтың, буның хинжиден кем кай түси?
Бул татар шайырларын артқа тартыўдур бәлким,
Айдасын алға оларды шын муҳаббат қамшысы,
Муҳаббаттың бир ғәрип гедайы болсаң жетер,
Ўаз кешиў мүмкин “бол - десе, - дүнья хүкимдаршысы”.

Ах, қаныңдай ләззетли жасырын азап, жасырын күйиў,
Бар ма екен сирә буның меннен бөтен аңлаўшысы?
Бизден илгери өткен ашықлар, яр болғайсыз,
Қайда Фархад пенен Мәжнун, - мендур таңырқаўшысы!

КЕҢЕС

Жақын достым, меннен саған кеңес сол,
Кисилерге сырыңды сөйлемес бол.

Ишинде не от жанғанын өзиң бил,
Өзиң қайғыр, өзиң жыла, өзиң күл.

Ашып жасырын ғазийнеңди жүректен,

Бир аўыз да сыр айтпасқа әдетлен.

Кисилер тек өзін ғана сүйеди,
Бахытсызлардың үстинен күледі.

Олар жыртқыш, қаш олардан хәр жерде,
Бәри былай тұрсын олар бар жерде.

Қайырмақсып жүріп сырыңды биліп,
“Ақмақ бул” - деп саяр сыртыңнан күліп.

Қашагәр қус киби мақтауларынан,
Хабардар бол қурыулы аў барынан.

Егер қайғың сыймай кетсе ишиңе,
Бир жылап ал көринбей хеш кисиге.

Келсе биреу жылап тұрған ўағыңда,
Бир кеңес берейим саған тағы да:

“Көзиме бир шөп түскен бе, билмеймен,
Ертели-кеш жас парлайды” дегейсең.

ШАЙЫР

Жыллар өтип, ўақтым жетип қартайсам да,
Бел бүкірейіп халымнан мен тайсам да,
Кеўлим қалар жас күйінде, хеш қартаймас,
Жаным мениң жабырқамас, халдан таймас.

Көкірегімде шайырлық от турса жанып,
Қартайсам да көтерермен таўды анық.
Болса да дүнья кеўилсиз, күнлер аяз,
Шайыр кеўлинде қыс болмас, мұдамы жаз.

Мийи тозған ғаррылардай манаўсырап,
Отырмаспан жоқты-барды хақтан сорап.
Косығым менен жылытарман мен өзимди,
Тығылмаспан қуўысына пештиң бирақ.

Қосық айтып өлермен, мен өлгенде де,
Айтарман тап Әзирейлини көргенде де.
“Биз кетемиз, сиз қаласыз!” деп жырларман,
Жәсәдимди топырақ пенен көмгенде де.

НӘСИЯТ

Мүтәжлик айдаўында келсе есикке дийўана,
Қатты-қайырым сөз айтып, инсаниятын қыйнама.

Сендей, ол тиленши де, билсең алланың қулы,
Ашлық-әптадалықтан саған жайылған қолы.

Билмениз бир жақлы деп бул опасыз дүньяны,
Бар оның еки таманы: күн жағы хәм түн жағы.

Айланар гүпшек яңлы байлық хәм даңқ, мәртебе,
Бүгин - байсаң, шайтаннан да жарлысан сен – ертеге.

Болса - бер, болмаса айт жайлап ғана болмаслығын.
Сезбей қалма бул келген бәлки Қызыр Ильяслығын...

ШЫН ХӘМ ЖАЛҒАН

Әуел дүньяда жер жоқ, суў ғана болған дейди,
Сол суўда жүзген емиш Шын менен Жалған дейди.
Бул екеўге тәңирим бир кайық берсе керек,
Қарсы қарасып екеўи қайыққа минсе керек.

Дослық жоқ жерде әлбетте, жәнжелдің көп сылтаўы:
Көп өтпей Шын дәм Жалған урысыпты жыр таўып,

Күшли қол менен Жалған Шынды бир урған дейди,
Шын суўға батып кетип, қалыпты Жалған дейди...

ЖУЎАП

Лермонтов, Пушкин жырлары - сап океан - теңиз ол,
Пушкин, Лермонтов, Тоқай, - үшеўи үш жұлдыз ол.
Ал сен - сол теңиз бойында бир зәхәр жутқан күшик,
Тилиңди созба, жетпейди, кет бул жерден, кет түсип!
Кет хәзир, лекин, кетерде бул сөзиме кулак сал бир:
Жоғал, жит, өмириң бойы сол көкте үш жұлдызға үр!

ШҮРӘЛЕ⁵

Нақ Қазан артында бар бир аўыл Қырлай деген,
Жыр десе, журты түүе, таўығы да жырлайды екен.
Бәлки онда туўмасам да, мен бираз турған едим,
Жерди аз-маз тырмалап, сепкен едим, орған едим.
Ядымда: ол аўылдың этирапы тоғай еди.
Төселген жасыл көк шөпке жери де дым бай еди.
Үлкен бе десең айтайын: Бул аўыл кип-кишкене,
Шурқыраған бир сай еди халқының суў ишкени.
Онда аса салқын емес, ыссы да емес хаўа,
Жел де ўақтында есип, жамғыр ўақтында жаўар.
Тоғайында кулпынай хәм қызылша көп болады,
Терсең көз ашып-жумғанша шелегиң толады.
Сап тартқан әскердей онда көк шырша хәм қарағай,
Ойланып көкке қарап, саясында жаттым талай.
Жөке, қайыңлар түбинде, жумсақ шөп өскен ықта
Көзиңди тартар “машаўлап”, қозықулақ - замаррық та.
Көк, қызыл, сары, хаўайы гүл-шешеклер кулпырар,

⁵ Шүрәле – жезтырнақ.

Хош ийиси танаў қытықлап, зейниңди ашып турар.
 Түрли-түсли гүбелеклер елпеңлеп қонар, ушар,
 Хоширейли гүллерди еркин аймаалап қушар,
 Жанды ләззетке бөлеп жағымлы даўыслары,
 Бир гезде сайрар жуғырлап қудайымның қуслары.
 Тоғай ғой бул жақлардың клубы да, концерти де,
 Танцасы, театры, оркестри хәм цирки де.
 Қара орман ушласар жийегине көк аспанның,
 Есапсыз калың ағашы лашкериндей Шыңғысханның.
 Жасыл Жапырақ астында жатсаң еди ойға батып,
 “Елп” етип түсер есиңе бабалардың даңқ - саўлаты.
 Хәм тарийх сахнасының серпилгенде пердеси,
 - Ах! Биз неге бундай?” деймиз. Биз де ҳақтың бендеси...

II

Жаз күнин жаздым хәзирше, Жазбайман қыс, гүзлерин.
 Ай келбетли, қара қаслы, сулыўлардың жүзлерин.
 Жазбадым бул аўылдың мерекесин, сабантойын⁶,
 Қорықтым, алысқа қаңғып кетер деп қыял, ойым.
 Хаў, тоқта, қайда кеттим мен? Қурысын мениң есим!
 Айтпақшы болған едим ғой шүрәлениң әңгимесин.
 Сабыр ет, аз-маз оқыўшым, ол туўралы жазаман мен,
 Аўылым еске түссе, ақылдан азаман мен.

III

Жыртқышлар көп болмай ма бундай тоғайлы үлкеде
 Жоқ емес, айыў, қасқыр, жәхәнди қуртқан тулки де.
 Хәм де көп бунда сақ қоян, суўын, порсық, тыйын да бар.
 Аңшылар бул тоғайдан қәлеген аңын табар.
 Дүт тоғай болғанға бунда “жин, перилер бар” десер,
 “Түрли албаслы, мәмелек, шүрәлелер бар” десер.
 Ким билипти, қалың тоғай сыр бүкпей жата алар ма?
 Барды-жоқты айтпаса, “ертек” деп аталар ма!
 Сол туўралы төрт-бес аўыз орсақы сөз толғайын,
 Өзимниң әдетимше жырлап, басты ырғайын:

IV

Бир сулыў айлы кешеде усы аўылдан бир жигит
 Отынға кеткен деседи, арбаға атын жегип...
 Жигит тоғайға жеткен соң, әлбетте, бос отырған жоқ,
 Кесе баслады ағашты балта менен “тоқа-тоқ!”
 Жазғы түн әдетинше, маўжырап тартты салқын,
 Қурт-кумырсқа, қус уйқыда, еситилмес зәрре үн,
 Сондай жағымлы хаўада бизиң отыншы есе,
 Хеш бир алағадасыз, тоғайда ағаш кесер.
 Бир мәхәлде ажеп-тәўир бир қышқырған сес келди.
 Балтасы қалды хаўада, жигит турып сескенди.

⁶ Сабантой – егис байытылып, егин көги көрингеннен кейин татар хәм башқурт аўыллары сейил той бериседи. И.Ю.

Хәўлирип жас отыншы, силейип қалды тоқтап,
 Қәпелимде көзге түсти бир бәд-бәшер мақлуқат.
 “Жин бе я қарақшы ма, пери ме түн қорыған?
 Қут ушарлық, әпшери жоқ, әлле не зат сорыма?
 Мурны бар қыйсық-шолжық, ийилген қармақ қусап,
 Қып қыйсық қоллар, аяқлар, ербийер путақ қусап.
 Түр-түси жан шоршытып, жалт-жулт етеди көзлери,
 Қорқытар көрсең егерде түн туёе, күндизлери.
 Тыржалаңаш, иленәзик, адамға мегзер өзи.
 Орган бармақ бойы бар маңлайында мүйизи.
 Сорыйған бармақлары тарам-тарам, бир бәләмат.
 Сықылсыз хәр саўсағы жарты аршыннан зыят.
 Көп ўақыт бир-бирине қарасып турысты тек,
 Сорады оннан отыншы: “меннен саған не керек?”
 - Ҳаслан тартынба, жигит, - мен қарақшы-уры емеспен,
 Жол да тоспайман, сөйтсе де, сумлықтан қуры емеспен.
 Әдетим: адам көрсем, қытықлап өлтиремен.
 Сонлықтан сени көриўден қуўанып бақырдым мен.
 Қытықлаў ушын жаралған мениң бул бармақларым.
 Ишек-силесин қатырып, адам өлтириў - кәрим,
 Сенде бир заман күл қәне, исти баслайық хәзир-ақ.
 Кел жигитим. “қытық-қытық” ойнайық бир азырақ!
 - Ойнасақ, мейли ойнайық, мен қарсылық қылмайман.
 Бирақ, шәртиме мениң көнбессең деп ойлайман.
 Қандай шәртин бар, тез айт, хәй, байғус, адамшығым?
 Тек тезирек ойнайықшы, қурып тур дым ынтығым!
 - Шәртимди айтайын, тыңла, егер сен болсаң батыр:
 Ана жерде кесилген бир жуўан арғыт жатыр.
 Екеўимиз егленбестен, қәне, соған барайық,
 Қолласыл, сол арғытты арбаға бир салайық.
 Арғыттың бир ушында қол сыйғандай жарық бар,
 Сол жарыққа қолыңды суғып, мықлап услап ал.
 Бул кеңести шурәле дәрхал-ақ мақул көрди.
 Жигит баслап, ол хошлап, арғыт жатқан жерге келди.
 Ағаштың жарығына тықты шурәле бармағын.
 Көриң енди жигиттиң хийледен қурған қармағын!
 Сум отыншы хийлесин шеберлеп ишке тўйди,
 Балта менен қағып-соғып босата берди шўйди,
 Шурәле суққан бармағын жарықтан алмады да,
 Адам хийлесин аңбады, балтаға көз салмады да,
 Көп шайқаўлардан кейин жарықтан сына түсип қалды
 Шурәлениң қолын ағаш, “шап!” етип қысып қалды.
 Шурәле сизди сумлықты, “бай-бай” лап ақ урды ол.
 Бар даўыс пенен жылап, жолдасларын шақырды ол.
 Сум отыншы жигигке “босат” деп, жалынады,
 Тәўбеге келген болады, басы төмен салынады.
 “Адам аў, аясаңшы, салма бундай шатағыңа,
 Енди тиймейин саған хәм үрим-путағыңа.
 Басқаларға-да айтайын, “сол жигитке тиймең” деп,
 “Тоғайда еркин жүриўге мен рухсат берген” деп.
 Қолларым қақсап баратыр, босат мени зинхәр, достым!
 Шурәлени иренжитиўден қандай пайда бар, достым?”

Өрден-ыққа урынып, шүрәле жан таласта,
 Ал отыншы аўылға қайтыўға қолайласты,
 Тутты атының басын, шүрәлени көрмегенсип,
 Хәм оның жалынышын қулаққа илмегенсип.
 - Әй, жигит, жоқ екен сирә мийрим-шәпәәтиң сениң
 Ең болмаса, айтып кет, ким еди атың сениң?
 Ертең досларым келгенше тәнде жан турса аман
 “Ким сени жәбирлеген” деп, сорағанда айтаман.
 - Айтсам айтайын, билип қал, шын атым “Былтыр” деди.
 “Бирадар, атымды енди есте сақлап жүр!” деди.
 Шүрәле жулқынады, қолын суўырмақ болып,
 Хәм бул хийлекер адамды, босанса, урмақ болып.
 Қолын босатыў ушын әри-бери тырысып, бақты,
 “Қыйнады жаўыз Былтыр” деп, урды ол шатқаяқты ...
 Ертеңине бул пақырды шүрәлелер тергеди:
 “Қудай урған әўмесер-аў, нағыз ақмақсаң” деди.
 “Бунша самсам болмағанда, сен күлки болар ма едиң:
 “Былтыр биреў қыйнады” деп, “быйыл жылар ма едиң”.

ПОЭМАЛАР

М.Ю.Лермонтов

МҰЦЫРИ

Палдан питегене татып,
 мазасына жетпестен-ақ
 өлейин деп атырман.

*Патшалықтың биринши
 кітабынан.*

1.

Азғана жыл буннан бурында,
 Еки дәрья Арагва, Кура
 Апа-сиңли еки сулыўдай,
 Шаўқым салып, қушағын жазбай -
 Бир қосылып аққан жеринде
 Монастырь болды. Оның бүгинде -
 Қыйраған аўыз, тас өрелери,
 Ширкеўиниң саў калған жери
 Жаяў-жалпы өткиншилерге,
 Таў артынан көринер еле
 Бирақ онда пысқымас бүгин
 Кәсийетли қандилден түтин.
 Иноклардың аўыр жатарда
 Хәққымызға қылған дуўасы да
 Еситилмес қулаққа тал-тал,
 Хәзир онда шала өлик бир шал,

Адам, әжел бәринен умыт,
 Қарабақана хәўлини бағар.
 Қәбирге қойған қулпыгаслардың
 Бүкшең қағып сыпырар шаңын.
 Бул тасларға шегилген түрхатта:
 Бурынғы заман даңқы айтылған.
 Хәм пәлен жыл, төлендей патша,
 Қайғы таўып тажы-тахтынан,
 Өз ел-журтын Россияға
 Тапсырғаны айтылған онда...
 Сөйтп, рахмет жаўып тәңирден,
 Грузия гүлленди кем-кем!
 Соннан берли өз бағларының
 Мәканлап ол салқын саясын,
 Дослық найзаларын паналап,
 Жаўдан қәўипсиз жасады абад.

2.

Бир жола бир рус генералы
 Тифлиске өтти таўлар арқалы.
 Туткын етип әкелди бир жас -
 Таў баласын. Ол еди наўқас.
 Жол азабы өткен шамасы,
 Алтыларда дегендей жасы;
 Таў кийигиндей үркек еди хәм
 Қамыстай нарт, азғым нәренжан.
 Бирақ, оны қыйнаған хәсирет
 Нәсилиндеги кушли руўхын,
 Күн-күн сайын күшейтти үрлеп...
 Тири жанға шақпады муңын,
 Бала жаны төкпеди зарын,
 Нәр татпады. Жумды да көзин,
 Мәртлик пенен усынды өзин.
 Мийрими түсип сонда бир монах,
 Панасына алды оны аяп.
 Азат етип дослық өнери,
 Аман қалды ол соннан бери.
 Жат болды, бирақ, балалық ермек,
 Адамлардан қашты ол дәслең,
 Тентиреди қамығып жалғыз,
 Түсиниксиз бир қайғы менен
 Күн шығысқа, туўған жағына,
 Телмирди ол гүрсинип үнсиз.
 Бирақ кем-кем көнлиге берди,
 Өзине жат тилди де үйренди.
 Шоқындырып барди пәтия
 Шарапатлы бир әўлийе ата.
 Әдира қалып шаўқымлы сейил,
 Рәхәтсиз меңиреў дүньяда,
 Жетер гезде жас камалына
 Монахлыққа қойғанда мейил,

Зым-ғайып боп кетти сол бала.
 Таў бөктери сыңсыған тоғай,
 Үш күн босқа изледи тынбай.
 Ақырында тапты оны шөлден,
 Ес-түссиз сулық жатырған жерден
 Хәм әкелди өз мәканына;
 Қорқынышлы куп-қуў хәм азғын,
 Көрген яңлы бир узақ сүргин
 Хәм де ашлық, наўқас азабын.
 Сорастырса, айтпас хал-жайын,
 Жапырақтай солды күн сайын;
 Жақын қалды ең соңғы деми,
 Келдн оған сол гезде монах,
 “Тәўбе қыл” деп айтып ўәсият.
 Наўқас бала бул ўәсиятты
 Үнсиз тыңлап көп ўақыт жатты.
 Кейин жыйнап ең соңғы күшин,
 Қолын тиреп, тиклеп геўдесин,
 Ўәсиятгөй монахқа қарап,
 Былайынша сөйледи узақ:

3.

“Тыңлаў ушын мениң тәўбемди.
 Кеширгей деп гүнамды хәм де,
 Рахмет саған, келипсең бунда.
 Ким болмасын биреўдин алдында
 Сырымды айтып, ишти босатсам,
 Жубаныш ғой, әлбетте маған.
 Адамларға, бирақ, мен хаслан
 Хеш жаманлық ислеген жоқпан.
 Сол ушын мени тыңласаң егер,
 Бәлки, саған саўабым тийер.
 Бирақ, адам өз жанын қәйтип
 Тили менен жеткерер айтып?
 Аз жасадым, жасадым тутқында,
 Алмастырар едим, шынында,
 Бундай өмирдин екеўин бирге
 Қәўип-қәтерли жалғыз өмирге.
 Билген едим үстимнен мениң
 Бир ғана ой хүким сүргенин:
 От кумарлы интаға толып,
 Жүрегиме түскен қурт болып,
 Жасады сол ой мениң ишимде,
 Жанымды жеп, өртеди күнде.
 Сол ой мениң әрманларымды:
 Мынаў қапырық келийден безип,
 Ибадаттан да пүткіл қол үзип,
 Қәўип-қәтерге, саўашқа толған, -
 Зәўлим шыңлар бултқа жасырынған, -
 Адамлары бүркиттей азат,
 Бир әжайып дүньяға ымлап,

Шақырған еди тынышлық бермей.
 Сол интаны түнлерде бірдей
 Хәсирет хәм де көз жасым менен.
 Асырап-сақлап жүрген едим мен.
 Хәм қудай, хәм адам алдында
 Хәзир де оны шын мойынлайман,
 Тәўбе қылып жалбарынбайман.

4.

“Өлимнен мени қутқарыпсаң сен,
 Бул туўралы көп еситкенмен.
 Айтшы, ғарры! Не ушын өйттиң?
 Жеккеликте қайғыға толып,
 Даўыл үзген жапырақтай солып,
 Жаным - бала, тағдирим - монах,
 Қараңғыда көзи жаўдырап,
 Түксийген төрт дийўал ишинде,
 Азап шегип өссин дедиң бе?
 Әдиўли сөз: ата - ана деген
 Маған несип болмады. Ал, сен,
 Палдан шийрин сол исмилерден -
 Кешсин дейсең. Бул ойың бийкар;
 Мениң менен бул хош даўыслар -
 Бирге туўған. Өзге жанларда
 Ыатан, үй, дос, туўысқанлар да –
 Бар екенин көрдим. Бирақ та,
 Мен өзиме таппадым дос түўе,
 Ашық жатқан гөр - топырақ та!
 Сонда бийхуўда жас төкпей көзден,
 Бир серт айтқан едим ишимнен:
 Мейли бийтаныс, бирақ туўысқан
 Биреўди таўып, шағынып соған,
 Жигери күйген көксимди оның
 Көкирегине қойып ақырын,
 Ең болмаса бир заман еркелеп,
 Өксигимди басқайман да деп.
 Әттең, енди сол шийрин қыял
 Набыт болды, өзим болсам, ал, -
 Әўелгише жетим, қул болып,
 Жат топырақта кетемен өлип.

5.

“Қәбир мени қорқытпас: онда
 Жым-жырт, суўық гөр - зимистанда
 Буйығып жатқан азап бар дейди.
 Бирақ, өмирден кетким келмейди.
 Мен жаспан, жас... Татқаның бар ма
 Жаслық қыял мазасын сирә?
 Татпадың, я умыттың енди
 Сүйгениңди, жек көргениңди.

Мүйештеги бәлент мунардан
 Көрингенде қуяш хәм далаң,
 Таза хауа... Хәм гейде-гейде,
 Тығылып сонда дийуал тесигине,
 Хүрейленип шақмақ отынан -
 Отырған жас кептерди көргенде,
 Жүрегің қәйтип туулаған еди?
 Сен дүньяның гөззаллығынан,
 Сууығансаң, болғансаң тамам:
 Халдан тайып, қартайғансаң сен,
 Шығысқансаң арзыу-тилектен.
 Не жетпейди? Жасадың, енди -
 Умытарлық нәрсе көп сенде,
 Сол сыяқлы мен де әйтеуір
 Сүрер едим сен қусап емир!

6.

“Еркинликте не көргенимди
 Билгің келсе, айтайын енди:
 Көрдим сонда қулпырған дала.
 Жасыл тажлы төбелер онда
 Мысалы бир бахытлы үйдиң
 Балалары жыйналып бүгин,
 Татыулықта жүзлери жайнап,
 Шауқымласып жатқандай ойнап,
 Тасқын селлер қақ бөлип кеткен
 Шыңларды да көрдим бир шеттен
 Хәм олардың арзыу-әрманын
 Хә демей-ақ түсинди жаным.
 Олардың тас қулашы көкте
 Кең жайылып, өрлер бәлентке
 Хәм интизар бир қауышыуға.
 Лекин, зымырар күнлер хәм жыллар,
 Қауыша алмас хеш қашан олар.
 Қыялдай сулыу тау қыратларын
 Көргенимде артты кумарым.
 Әтирапы уйытқып түгиндей,
 Асқар таулар таң мезгилинде
 Төбелери альтарға⁷ усап,
 Көк аспанда сүзер жарқырап,
 Хәм де булт артынан булт жүзип,
 Сырлы мәнзил, қоныстан безип,
 Алыс жақтан ушқан куслардың
 Ақ дизбекли кәрұанларындай,
 Күншығысқа ағылар тынбай!
 Туу алыста думан артында,
 Көзлериме шалынды сонда -
 Алмас яңлы жалтырап қары,
 Дәрпенбес қарт Кавказ таулары;
 Жеңил нәпес алдым сол замат,

⁷ Альтар – ибадатхана.

Неге екенін билмедім, бірақ,
 “Сен сол жерде тууылып өстиң”, -
 Дегендей болды бір купыя үн
 Хәм кеширген күнлерім онда
 Бирим-бирим түсти ядыма.

7.

“Ядға түсти өз үйім сонда,
 Салқын сая тау қыснағында
 Қыр дөгерек шашылған ауылым;
 Кеште үйге қайтқан паданың
 Азан-ғазан шауқымы кулаққа,
 Таныс ийтлер дауысы узақта
 Еситілгендей туйылды маған.
 Болды сонда ядымда аян:
 Қартаң жүзи күнге тотығып,
 Өзлерін зор, салмақлы тутып,
 Карсысында шәрдәремиздің
 Отыратуғын ғаррылар бизің.
 Жалт-жулт еткен қосбауы, сабы
 Узын семсерлердің қынабы...
 Бәри-бәри түс яңлы гүнгирт
 Көз өңімнен өтті дизилип.
 Ал, әкем ше! Тири пишинде
 Жауынгерлік кийими устинде
 Пайда болды алдымда мениң,
 Жалтырайды ийнинде қурал,
 Хәм үстинде сауыт суудыар,
 Көзлерінде ерлік ушқыны,
 Елеслеттім усылайша оны.
 Ядыма түсти қыз апаларым:
 Нурлы, ысық көз жанарлары,
 Бесигиме еңкейип олар -
 Сөйлескен сөз, айтқан хәйиулер...
 Тасқын суулар ағар қыснақта.
 Шауқымы зор, сайыз бирақта.
 Барар едим тал түсте сонда
 Ойнау үшін тилла рең қумда,
 Тамашалап жатар едим мен:
 Толқынды сызып қанаты менен
 Суу бойында қарлығашлардың
 Ойнағанын жамғырдан алдын.
 Татыу турмыс - үй түсти еске,
 Гейде ошак басында кеште
 Салтанатлы өткен дәуірден,
 Қызық-қызық әңгиме тыңлап,
 Өткенлерди қылар едик яд.

8.

“Еркинликте не қылғанымды

Билгиң келе ме? Бастым маўқымды.
 Болмағанда сол бахытлы үш күн,
 Мениң өмирим сениң илажсыз -
 Қарт өмириңнен бетер қайғылы -
 Болар еди азаплы, мүшкіл.
 Қуштар едим мен көптен берли
 Бир көриўге алыс жерлерди,
 Билгим келди: қандай екен жер,
 Ерик ушын ба, зиндан ушын ба,
 Туўыламыз не ушын бизлер.
 Қорқынышлы түнги саатта,
 Сизди шақмақ қорқытқан шақта,
 Топланысып альтар алдында,
 Сәждеге бас койғаныңызда,
 Қаштым, сөйтип. Ах, туўысқандай,
 Қушақ аштым даўылға сонда.
 Нәзерим менен бултты узаттым,
 Жылдырымды қол менен туттым.
 Айтшы, қәне, мениң уйтқыған -
 Кеўлим мениң даўылда болған
 Қысқа, жанлы сол дослық орнына
 Не бере алар едиң сен бунда?

9.

“Мен ентигип жуўырдым узақ,
 Қай жер, қайда? Билмедим бирақ!
 Жол көрсетип бирде - бир жулдыз.
 Жақтыртпады жолымды хәргиз.
 Қайғы езген жас көкирекке
 Таза хаўаны симирдим. Тек те
 Түнги салқын леби тоғайдың
 Бой сергитти, жоғалды қайғым.
 Көп жуўырдым хәм ақырсында
 Жаттым харып шөп арасында,
 Тың-тыңладым аржақ-бержақты.
 Қуўғыншы жоқ, даўыл да тынған,
 Узын жолақ көмески жақты
 Туңғыйық аспан, жер арасында
 Жатты созылып хәм көрдим сонда
 Көк жийекти көмкерген тегис
 Қыямай шын таўларды тис-тис;
 Жата бердим қыймылсыз сонда.
 Ыақты-ыақты таў кыснағында
 Шуўлап келип улыйды шағал
 Хәм баладай ышқырып жылар.
 Жылт-жылт егип тас арасынан
 Былғаң-былғаң өтти бир жылан.
 Сескенбедим хеш биринен де,
 Жыртқыш аңдай кеттим шығынып,
 Адамларға жатласып мен де
 Хәм жасырындым жыландай жылжып.

10.

“Туу төменде мәужирген тасқын
 Қахәрленнп салады шаўқым.
 Қулақ жарған даўысы мысал:
 Жүз ашыўлы үнге барабар,
 Усы тилсиз сөйлесиўлер хәм
 Қайсар тастың төсин шарпыған
 Питпес ыза, мәңги өшегис,
 Маған айқын түсинилди тегис.
 Ол гә тынып, гә гүрлеп бирден,
 Тынышлықта көтерер сүрен.
 Думан басқан бир шоқалақта
 Қус шықылықлар, ал шығыс жақта,
 Алтын сәўле жайнар хәм самал
 Ләм шөптерди тербетип ойнар.
 Уйқысынан гүллер оянды.
 Мен де жерден басымды алып,
 Олар менен қарсы алдым таңды...
 Әтирапыма көз салсам барлап,
 Жасырмайман, жүрегим суўлап -
 Қорқып кеттим. Өйткени бунда
 Бир шыңыраўдың жарқабағында
 Жатыппан мен. Астында жардың
 Өкирип ағар айбатлы қурдым.
 Алып барар ол жерге тек те,
 Қулдыраған қыямай текше.
 Бирақ, онда қуўылып көктен
 Жер астына айдалып кеткен
 Сум нийетли бир рух ғана
 Тентирейди тас арасында.

11.

“Әтирапымда тоғай қулпырар,
 Майса шөптин көк липасында
 Айқулақтың қубылысы бар.
 Қараматлы аспан көз жасын
 Сақлайды ол. Жүзим ағашы
 Шыйратылып көз тартып онда.
 Мәужырақ көк жапырақ астында.
 Муздай тунжыр солқымлар лаўлап,
 Аўыр маржан сырғалар яңлы
 Жаўдырасар көзди “машаўлап”.
 Гейде үркип, бирден дүрлигип,
 Қуслар оған қонады келип.
 Қайтадан мен жаттым да жерге,
 Қулақ салдым сырлы, жат үнге;
 Шоқ шымшықлар путақ үстинде
 Жуғырласып сайрап ақырын,
 Айтысқандай жер, көктің сырын.

Тәбияттағы барлық үнлер де
 Жәмлескендей еди бул жерде.
 Тек адамның өжет дауысы
 Салтанатлы мақтау да усы
 Еситилмеди. Сол ұақта мениң
 Ойлаған ой, хош сезимлерим
 Бәри-бәри жоғалды изсиз,
 Тилер едим, бирақ, мен сөзсиз –
 Сол ой менен сөзимди бир-бир
 Саған айтып бериўге ҳазир:
 Ең болмаса қыял ишинде
 Даўам етиў ушын өмиримди,
 Сол бир таңда аспан гумбези
 Муздай мөлдир, тып-тынық еди,
 Периштениң пәрўазы ҳәтте
 Шалынғандай илгир нәзерге,
 Аспан сондай түпсиз ҳам тынық,
 Тегис көкшил шырайға толық!
 Тигилип оған жан тәним менен
 Сүңгип кеткен яңлы болдым мен.
 Лаплап таўдың түски куяшы
 Сергитти бастан қыял дүньясын,
 Есимди жыйнап, сонда билдим мен:
 Аңқам кеўип, шаршаппан әбден.

12.

“Төбеликтен ағысқа бетлеп,
 Пугаларға тырмасып еплеп,
 Тастан тасқа секирдим де мен,
 Суўға қарай сырғыдым төмен.
 Гейде аяқ астынан жылжып
 Тас жумалар, изинше бурқып -
 Шаң созылып, соңынан түтиндей
 Көтерилер аппақ сүтиндей,
 Гумбир-самбыр түскен тасларды
 Аш толқынлар қушаққа алды.
 Түпсиз шыңырау үстинде сонда
 Зорға илинип қалдым салбырап,
 Еркин жаслық күшли ғой бирақ,
 Қорыққаным жоқ дөнген әжелден!
 Тик қыямайлар арқалы төмен,
 Түстим еплеп. Таўдан қулаған,
 Суў салқыны урылды маған
 Хәм толқынды сүйдим жалма-жан.
 Қәпелимде еситилди дауыс -
 Қустай жеңил аяқлар дауысы...
 Сонда ериксиз мен хуррем ушып,
 Пуга артына өзимди алдым,
 Апалақлап қорқып көз салдым,
 Тын-тыңладым бир дыққат пенен.
 Еситилди жақынлап кем-кем

Жас грузин қызының дауысы:
 Ол сондай шоқ, сыңғырлар минсиз,
 Сондай шийрин, азат, гирбинсиз,
 Машқы еткендей дауысындағы үн
 Текте әзийз дослардың исмин.
 Жай сөз деме бул қуўнақ үнди,
 Қосық еди ол шын мәнисинде,
 Усы дауыс мийиме сиңди,
 Кешки иңирде хәр дайым енди
 Бир ғайбана рух келип мудам,
 Сол қосықты тәкирарлар маған.

13.

“Төбесине көтерип дүңин,
 Тар соқпақтан жүрип ақырын,
 Грузин қызы жараға шықты,
 Тасқа тайып сықпанар, гейде -
 Күлер өзиниң епсизлигине.
 Жупыны еди кийген липасы;
 Келер жеңил қәдемин басып,
 Узын чадра пердесин беттен
 Ашып таслап, артына серипкен.
 Жаз қуяшы шыжғырып үсте,
 Оның жүзин хәм ақ сийнесин
 Турды бөлеп зербарақ түске.
 Қапырық ыссы ләблерин қуўнақ
 Хәм шекесин тершитер лаўлап.
 Туп-туңғыйық түндей көзінде
 Ышқы сыры тилсимленгендей.
 Көзим тынып, шатасып ойым,
 Жузлерине телмирдим оның.
 Тек те мениң есимде қалғаны:
 Суў қуйылған гезде жез дүңниң
 “Туңгир” етип зыңылдағаны,
 Шалпылдысы суўдың... болғаны,
 Әллен ўақта өзиме келип,
 Көзимди аштым. Жаным титиренип,
 Жас жүрегим қан жылап атыр,
 Жеңил басып назлы қәдемин,
 Қыз алыслап кетип баратыр.
 Жүк астында сымбаты мысалы
 Өз жериниң шах-сәрўи талы! -
 Көрдим сонда: аррағырақта,
 Салқын думан қаплаған жақта,
 Қыя тасқа өсип шыққандай
 Еки сакля егиз туўғандай,
 Тур бәлентте тиресип ийин:
 Биреўиниң үстинен түтин
 Шубатылып шығар аспанға,
 Тап хәзир де есимде: сонда -
 Есиги оның ашылып әсте,

Жабылғаны тағы бир пәсте!...
 Мен билемен, мениң хәсиретим,
 Шеккен қайғым, көрген мийнетим
 Көнбас сениң мийиңе хаслан.
 Мейли, мейли, сол жақсы маған!
 Ол минуттың ядығарлары
 Өзим менен жоқ болсын бәри!

14.

“Шаршап түнги машақатлардан
 Жаттым саяға. Шийрин уйқыдан
 Бийықтыяр жумылды көзим...
 Түсимде сол жас грузин қызын
 Тағы көрдим, жүрегим бирден
 Бир шийрин хәм жат қайғы менен
 Сырқырады қайғыдан. Сонда
 Хаўа жетпей тыныс алыўға
 Оянып кеттим. Көкте жузген ай
 Сәўле қуйып тур екен тынбай.
 Ай артында тек бир қара булт
 Сукланғандай жемтигин көрип,
 Ашкөзленип жаяды қушақ.
 Түнек меңиреў еди әтирап.
 Қарлы шынлар халқасы тек те
 Усап минсиз гүмис жийекке,
 Туў алыста жарқырап турар,
 Тасқын гүрлеп жағаға урар.
 От жылтылдар таныс сакляден.
 Ол гә титирер, гә сөнер бирден...
 Нурлы жулдыз ақшам ишинде
 Сөнер болар усылайша гейде!
 Барғым келди... бирақ, мен онда
 Бара алмайман. Хәзирше ойда
 Бар еди тек бир ғана әрман:
 Туўған елиме өтсем деп аман
 Ашлыққа да төтепки бердим?
 Мине, енди алақлап, үнсиз
 Төте жолдан жуўырдым, жүрдим,
 Бирақ узамай тоғай артына
 Ақар таўлар жоғалды демде,
 Жолдан шығынып, адастым мен де.

15.

“Бос ашыўға буўлығып тек те,
 Шырмаўық басқан тикенли шөпти
 Пытырлатып жулып бараман.
 Әтирапымды тоғай ораған,
 Қорқынышлы, шексиз, дүт тоғай,
 Хүрей салып, шегеди абай;
 Хәр шақа, хәр пуга түбинен

Қараұйтқан миллион көз бенен
 Тигилип қарар түн қараңғысы.
 Мийим ғыр-ғыр айланды сонда:
 Минип бәлент ағаш басына
 Қарап едим, хәтте аспанның
 Шегинде де сол қалың тоғай
 Тис-тис болып жатыр таұсылмай.
 Жығылып сонда қушақлап жерди,
 Мен еңиреп жылап жибердим
 Хәм кемирдим жас топырақты.
 Ыссы тамшы өңиримди жуўып,
 Көзлеримнен тынбай жас ақты...
 Бірақ, инан, мен сол бир кеште
 Адамлардың жәрдемін хеште
 Тилемедім... Адамларға мен,
 Дүзде жортқан жыртқыштай, енди
 Кеткен едим жатласып мәңги.
 Ант ишемен, ғарры, егерде:
 Тек, “жыңқ” еткен даўысым бир жерде
 Опасызлық, сатқынлық қылып, -
 Жәрдем тилеп жалынса биреўге,
 Таслар едим тилимди жулып!

16.

“Айтшы, сирә бала гезимде
 Жас көрдің бе мениң көзимде?
 Бул сапары, бірақ, уялмай
 Жыладым, лекин, жылағанымды
 Көрди тек те қараңғы тоғай
 Хәм аспанда жүзип жүрген ай!
 Жақтысында көринди айдың:
 Пышық мурны батпас тоғайдың
 Ортасында бир далаңлық ашық -
 Шегелең жер жатқан шөп басып.
 Қәпелимде сол далаңлық бетте
 Бир көлеңке елеслеп кетти,
 Изин ала ушқыны зуўлап
 Жанды еки от шоқ яңлы ғыжлап...
 Хәм изинше қалың тоғайдан
 Шықты ғарғып бир жыртқыш хайўан.
 Қумға баўырын ол төседі де,
 Жатты ойнақшып созылып жерде,
 Барыс еди бул көринген хайўан, -
 Шөл еркеси, қудиретли қаплан.
 Жатып атырып жас сүйек ғайзап,
 Кеўилленип қояр қымсылап;
 Гә қылымсып қуйрығын былғап,
 Қансыраған нәзери менен
 Толған айға қояды қарап.
 Үстине ай сәўлесі түссе,
 Тарғыл жүни дөнер гүмиске.

Кеспелтекти туттым да қолға,
 Қанлы айқасты күттим мен. Сонда -
 Күйип-жанды жүрегим бирден
 Шөллегендей кек пенен қанға!...
 Тағдир мени тутып қолымнан,
 Бурды, сөйтип, басқа бир жолға...
 Көзим жетти анық сол гезде:
 Ата мекан жериме барып
 Жүрер күнлер бұйырса егерде,
 Жаман жигит болмасем мен де.

17.

“Күттим сөйтип, Ол көлеңкеден
 Сезді де өз душпанын, бирден -
 Аянышлы жан түршигерлік
 Дауыс пенен жиберди улып...
 Пәнжеси менен тырмалап кумды,
 Бир тикленди, және бүгилди
 Хәм бир ғарғып қутырып хайуан
 Өлим қәўпин жоллады маған.
 Соққы бердим оған, бирақ, мен
 Нақ хәм шәпик бир силтеу менен:
 Садық келтек балтадай дөнип,
 Кетти оның маңлайын бөлип...
 Ыңырсып ол мысалы адам,
 Қулап тусты. Бирақ қайтадан,
 Қаны ақса да жарылып басы,
 Тәп берди маған. Қызды жан талас,
 Қызды сауаш-өлим сауашы,
 Ылақтырды ол өзін маған.
 Алқымынан илдим жалма-жан,
 Бармағымды қадап буғаулап,
 Еки жола үлгердим таулап.
 Далбас урып ырылдап сол гезде -
 Бар күшин салды, Биз екеумиз-де
 Шыйратылып еки жыландай,
 Қушақласқан дос яранлардай
 Бығырласып қуладық бирге.
 Қараңғыда урыс қызды жерде.
 Мен де сонда барысындай шөлдің
 Қорқынышлы бир түске ендим.
 Жабайы жыртқыш ашшы үн менен
 Барыс қусап улыдым хәм де,
 Барыстай өжет жулқындым мен де:
 Салқын тоғай, бүк арасында
 Барыс, қасқыр семьясында
 Тууылып мысал ашыл көзимди, -
 Бир өскендей сездим өзимди.
 Адам қусап сөйлеуді мысал -
 Умытқандай болдым сол мәхәл,
 Көкирегимде сол гезде мениң

Туўылды бир қорқынышлы үн,
Усыдан басқа үнге хеш қандай
Тилим сирә келмейтуғындай...

18.

“Бирақ жаўым тайып хәлинен,
Далбас урды, қысылды деми
Хәм соңғы ирет нуқыды мени...
Мелшийген көз жанары жылт-жылт,
Қахәр төгіп, мөлтилдеп гүңгирт,
Мәңги уйқыға жумылды кетти.
Душпаны оған үстемлик етти.
Бирақта ол әжелди бетме-бет
Күтип алды өз жаўы менен
Жаўынгердей саўашта өлген! ...

19.

“Мине, мениң көксиме қара,
Терең батқан тырнақтан жара;
Жазылмаған ол, еле питпеген,
Бирақ енди мен көмилгенде
Жас топырақ қайта жанартып,
Өлим оны емлер мәңгиге,
Ол гезде мен жараларды бул
Елестирмедим, умыттым пүткіл.
Жыйнап тағы қалған күшимди,
Қаңғырдым дүт тоғай ишинде...
Әттең, бирақ сум тағдир менен
Бостан-босқа ерегистим мен,
Ол қорлады, күлди үстимнен!

20.

“Мен тоғайдан шықтым. Сонда күн
Оянды да тарқатты нурын.
Жол сериги - түңгн шамшырақ
Нур ишинде жоқ болды тарап,
Маўжырап ақ думан ишинде
Тоғайлар да оянды демде,
Туў алыста аўыл үстинен
Пайда болды түтинлер кем-кем.
Кең ойпатта желиккен самал,
Бир түсиниксиз шауқымды куўар...
Мен отырып тыңладым, бирақ,
Жел, тыныўдан тынды әтирап.
Дөгерекке тасладым нәзер.
Сонда таныс көринди бул жер,
Қорқып кеттим, ышқынып жаман, -
Ақылым жетпей хайран боламан,
Тағы айланып келгеним қалай

Қарак қалғыр өз зинданыма?
 Алдарқанып сырлы әрманға,
 Сонша қысым келтирип жанға,
 Неге шаптым, не ушын бәри?
 Көзимди жаңа аштым дегенде;
 Он гүлимнен ашылмай бири,
 Жасыл жапырақ сылдырын тыңлап,
 Еркінликтен татқан мазамды,
 Ұатаныма арналған барлық
 Қасийетли шийрин әрманды;
 Алданған пуш үмитлер жүгин,
 Қорлықтарын аяұңыздың
 Өзим менен бирге қәбирге
 Алып кетиў ушын ба бирге!
 Гүдиклендим мен бираз дәслеп:
 Қорқынышлы түс шығар бул деп.
 Қапелимде қашықлаў жерден
 Тынышлықты бузып, жыңғырлап,
 Қоңыраў даўысы шалынды бирден...
 Сонда бәри түсиникли болды.
 О! Жазбастан таныдым оны!
 Туўысқан, татыў дос-яранымды
 Түсимде көрип, басып маўқымды,
 Еркін жүрип жабайы шөлде,
 Арғымақ ат минип түсимде,
 Таўда қызғын саўашқа кирип,
 Батырларша жаўларды жеңип,
 Рәхәтке батқанда гейде,
 Жаўдыраған жас көзлеримнен
 Түслеримди бездирип бирден,
 Усы қоңыраў мени шоршытып,
 Оятқан талай жаныма батып...
 Илажым қурып тыңлап турдым мен,
 Жас төкпедим, бірақ, көзимнен.
 Биреў келип көкирегиме
 Темир менен урып қалғандай, -
 Сөйтип бул сес қоңыраўдан емес,
 Жүрегимнен шығып турғандай.
 Мий шатасты, былғасты қыял.
 Көзим жетти, түсиндим дәрхал:
 Хеш қашан енди ұатан жерине
 Табанымның тиймеслигине.

21.

“Сол жазылған екен тағдирде,
 Қарыўлы ат жат мәнзиллерде
 Жығып жаман, бос шабандозын,
 Алыс жолға шайласа өзін,
 Адаспастан жәўлан урып ол,
 Ұатанына табар төте жол...
 Меннен тәўир сол бир хайўан да!

Мен шарасыз бир тири жанман,
 Ишим толған хәсирет, эрманға,
 Бийхуда хәм пуш олардағы,
 Ақыл дәрти, қыял ойнағы.
 Зиндан маған өз мөрин басты,
 Қуўысында ләм қулпы тастың
 Қараңғыда солғын хәм мүшкил
 Өсер усылай муңлы бир түп гүл.
 Жапырақ жаймас, ал тек тарығып,
 Қуяш нурын күтер зарығып.
 Көп күн өтти. Бир мийримли қол
 Гүлге питкен қайғыны аңлап,
 Бағ-шәмензар ишине гүлди сол
 Көтерип алып тикти абайлап.
 Тынысындай шадлы өмирдің.
 Жатты аңқып хош ийиси гүлдің.
 Бирақ не илаж? Тек таң атыўдан.
 Тутқынлықта өскен жас гүлди
 Ашшы қуяш өртеп жиберди...

22.

“Сол бир гүлдей мени де енди
 Мийримсиз күн өртеп күйдирди.
 Шөп астына хәрғын басымды
 Мен бийхуда қымтап жасырдым:
 Бул жапырақлар гүлтажға усап,
 Маңлайымды орады тырнап,
 Ашшы нурды ирке алмас олар,
 Бет аўзымнан бүрип күйдирди,
 Жер де лаплап, пәнжесин салар,
 Жарқ-журқ етип ушқынлар ойнар,
 Бәлентликте ақ қыямайлар
 Бурқыратып пуў шегер. Әлем -
 Тас мелшийип бир уйқы менен
 Уйықлап жатар силеси қатып,
 Я жылқышы қуста шақырмас,
 Я пырылдап ийнелик ушпас.
 Нәрестеге усап былдырлап,
 Сай да ақпас еди сылдырлап...
 Тек те жылан шөп тысырлатып,
 Сары жонын бир жылтыратып,
 Бастан-аяқ алтын нағысқа
 Көмкерилген алмас қылыштай,
 Қумды сызып жылжыр абайлап,
 Хәм кейнинен назланып, ойнап,
 Үш таўланды зер билезиктей,
 Қапелимде қоз басылғандай,
 Бир атлығып анадай жерден,
 Қалық шөпке сүңгиди бирден.

23.

“Төнкерилип мөлдирер аспан,
 Туу алыста пуу арасынан
 Турды еки тау тиресип ийин.
 Биреуиниң артынан бизиң -
 Турды сығалап монастырымыз,
 Шағылысып дийуалы тис-тис,
 Ал төменде Арагва, Кура
 Жолында жас атаушықларға
 Жийек салып гүмис көбиктен,
 Тамырын жууып путаның, бүктиң,
 Ағар жеңил хәм интимақта...
 Мен олардан едим узақта!
 Түргелгим келди: дүнья дөңгелеп,
 Шыр айналды көз өңимде тек!
 Бақырғым келди: кеуип тамағым,
 Тил байланып, қарысты жағым.
 Жан тапсыра басладым әстен,
 Сандырақ-түс тандырды естен:
 Жатырғандай болдым мен енди
 Бир туңғыйық суудың түбинде,
 Сырлы меңиреу еди айналам.
 Муп-муздай суу хәз берип маған,
 Кеуип қалған аңқамды басып,
 Қуйылғандай ишиме тасып,
 Мен сескендим уйқыдан, бирақ,
 Сондай шийрин, сондай рәхәт...
 Ал үстимде бәлент төселип,
 Толқын соғар толқынға келип.
 Мәрүерт сууды өткендей тесип,
 Айдан арыу күнниң сәулеси,
 Түрли-түрли балық дүркиниң
 Гейде нурға кубылжытар күн.
 Умытпайман олардың бәрин,
 Ол ысығырақ басқаларынан,
 Еркеледи жантасып маған.
 Жылтыраған арқасы қандай
 Алтын менен қаплап қойғандай.
 Бас ушымда ол әри-бери
 Айланады. Жасыл көзлери -
 Муңлы-нәзик, мүлайым ерке,
 Терең сырлы еди... Сол жерде -
 Хайран қалдым балыққа усы:
 Маған оның гүмис дауысы
 Гә әжайып сөзлер сыбырлар,
 Қосық айтар, гә үнсиз қалар.
 Балық айтар:

“Хәй, бала,

Мениң менен бунда қал:
 Салқын тынышлық сууда,
 Сууда еркин өмир бар.

Жыйнайын сиңлилеримди!
Тусейик шоқ ойынға,
Серпемиз қайғы дәртинди,
Сергийди талғын бойың да.

Уйықла! Төсегің жумсақ,
Нурлы көрпе үсгинде.
Өмирің өтер тез зуұлап,
Татлы ертеқ - түс пенен.

Ырасым, айтсам, әзийзим,
Сени сондай сүйемен.
Сарқыраған суұдай хәм
Өмиримдей көремен..."

Узақ, узақ тыңладым оны:
Шайпатылған суұдың толқыны
Алтын балық пенен үн қосып,
Айтқан яңлы бир муңлы қосық.
Усы жерде айрылдым естен.
Жақты дүнья жоғалды көзден,
Делбем шығып сандырақладым,
Қыймылдауға жетпеди дадым...

24.

“Тапқан мени сол жатысымнан...
Қалған жағы өзиңе аян,
Мен тауыстым. Исен – исенбе,
Мениң ушын бәри бир енди.
Тек бир нәрсе муңайтар мени:
Мениң тилсиз, суұық денемнің
Туұған жерде ширимегени!
Түксийген төрт дийуал ишинде
Мениң шеккен азабым жөнинде
Аңыз қылып айтпас хеш адам,
Умытылар атым дүньядан.
“Хош бол, ата... Қолыңды бергил:
Сезесең бе, мекиң қолымның
Оттай күйип турғанлығын... Бил, -
Бул от мениң көксимде жастан
Қупыя өмир сүрди тынбастан:
Оған бирақ азық жоқ енди,
Өз қәпесин ол өртеп жиберди
Хәм де заңлы нәубети менен
Бәрше жанға изли-изинен
Азап, әжел берсе ким, соған
Ол от қайтып барар жаңадан...
Ал маған не? Мейли бейишке
Барсын жаным бултлардан үстке
Хәм аспаннан тапсын ол пана...
Әттең, бирақ, мынау қараңғы

Қыямай шың араларында
 Бала гезде басымнан кешкен
 Сол санаулы минутлар ушын
 Алмастырар едим бейишин...

25.

“Қашан өлип кетсем мен енди,
 (Исен, узақ күтпессең сен де) -
 Апарып қойғыз сен бағымызға
 Анаў еки түп ақ акация
 Шешек атып шайқалған жердеги
 Қойыў көк шөп ишине жерлегил!
 Хош ийисли ҳаўасы оның.
 Алтын шапақ шырайға толып,
 Жапырақлар таўланар онда!
 Көмдиргейсең мени солманға,
 Күн нурына қанығып бираз,
 Соңғы сапар жатайын азмаз
 Хәм ол жерден көринер Кавказ.
 Бәлки, ол өз төбелеринен
 Жоллар маған ақырғы сәлем,
 Жоллар салқын самал арқалы...
 Хәм ақырғы демим алдын да
 Туўысқан даўыс еситилер тағы!
 Хәм ойларман: дос я ағайин
 Биреў еңкейип үстиме мениң
 Әсте әзиз қоллары менен.
 Өлик жүздей салқын теримди
 Сыпырып тур екен деп хәм де
 Сол сүйикли ўатан жөнинде
 Ыңылдап қосық айтып турғандай ...
 Шийрин қыял ишинде сондай
 Мен уйқыға кетемен узақ,
 Ғарғамайман ҳеш кимди, бирақ!”

Ескертиўлер:

Мцыри - грузин тилинде тәўбеге келмеген монах” ямаса
 “монах шәкирти” дегендей мәниде (Лермонтовтың ез
 ескертиўи). Инок, монах - мурит, суфы деген мәниде.

Келья - монастырьда монах өжирелери.

Сакля - Кавказдағы таў халықлары өзлериниң турак
 жайларын усылай атайды.

Чадра - ҳаял-қызлардың жүзин жасыратуғын пәренже
 сияқлы жамылғы.

Т.Г.ШЕВЧЕНКО

(1814-1861)

Украинаның уллы қобзары Тарас Григорьевич Шевченконың қосықтары менен поэмалары оғада терең халықлық мәніске ийе болып, олар азатлық үшін гүрес идеялары менен қанып сууғарылған. “Катерина” лозмасы - буның айқын мысалы.

КАТЕРИНА

Василий Андреевич Жуковскийге ядыгерлік ушын,
1832-жылдың 2-апрели.

1.

Сүйе көрмаң, қара көзлер,
Москальларды, сүймең хаслан⁸
Москаль деген жат адам ол,
Әуерелеп кетер таслап.
Күйип-жанып сүйген болар,
Аз ғана күн ермек етер.
Кеўлиндеги питкеннен соң,
Хайт қояр да, өтә кетер.
Өзи менен өзи кетсе,
Бир сәри ғой, қызлар, онда.
Қызды бақты қара етсе,
Өртер тууған анасын да,
Заўалы жоқ өртениўге
Арзыр болса егер ышқың.
“Әттегене-әй” демес едиаў
Онда саған налып хеш ким.
Сүйе көрмең, қара көзлер,
Москальларды, сүймең хаслан!
Иси питер, ермек етер,
Әуерелеп кетер таслап.

Тыңламады ата-анасын,
Қыз кеити өз билдигине.
Бир москальға қосып басын
Жас жигитти сүйди, мине.
Тыным таппай жүрди байғус
Күнде бағқа бармағанша.
Қыз дәўраны қараң қалып,
Гүлдей болып солмағанша.
Кеште анасы шақырса да,
Тыңламады қыз шешесин.
Жигит қайда алып барса,
Сонда қонды хәр кешеси.
Аймалады қара көзди,

⁸ Москаль – Малороссияны (Украинаны) колонияластырыў жолында жүрген Россия патшасының әскерлерин украинлар солай атаған.

Сүйгизди хәм сүйди сонша.
 Сүйгизди ол ел ишинде
 Жаман аты жайылғанша.
 Ел аўзына қақпақ болмас,
 Пысқырып та қарамас қыз.
 Бул жүристин аянышлы
 Ақыбетин аңламас қыз,
 Бир күни келди суўық хабар,
 Урыс дабылы қағылды да,
 Москаль кетти. Катя қалды,
 Жаман атқа тағылды да.
 Журт күлкисин сезбеди ол,
 Қулақ аспай сөзге хаслан.
 Көз жасларын гизнеди ол,
 Ләззет алып сағыныштан.
 Ақыры яр ант ишти ғой:
 Аман болсам келемен деп;
 Катруся, күт мени сен,
 Келип сени аламан деп,
 Москаль менен кеўил қоссаң,
 Кеўлинде хеш дәртиң қалмас.
 Айтса айтсын журт хәзирше,
 Журт былшылы ада болмас.
 Деп жубанып, көз жасларын,
 Алма беттен сыпырды қыз.
 Ал көшеде қурдаслары
 Сайран етип жүр Катясыз.
 Аўыр ойды серпип гейде,
 Ақшам қолға шелек алып,
 Жүрип таса-таса менен,
 Суў алар қудыққа барып.
 Хәм шелегин қойып жерге,
 Калина⁹ астына барар
 Айтар “Грица” қосығын
 Хәм изинен өксип жылар
 Калинаның шыбығы да
 Солқылдар қыз жылағанда.
 Сөйтп, дебдиўин шығарып,
 Қайтар көринбей адамға.
 Соннан бираз ўаққа дейин
 Бойы жеңиллеп жүреди,
 Жаңа орайпек жамылып,
 Қыз әйнекке телмиреди,
 Күтер зарығып Катерина,
 Ыақат шабар мисли қуйын.
 Неге аяғы аўырлап,
 Зил басады талма бойын?
 Қыйынласып дем алысы,
 Жатып турды... Келип-келип
 Бир күнлери пеш артында
 Турды бесик тербетилип...

⁹ Калина – ағаштың аты.

Ашшы тилли абысынлар
 Қыз анасын шағып, тырнар:
 “Әйтеуір де сизикине
 Үйир еди-аў жас москальлар...
 Ардақлаған арыў қызың
 Абырай әперди-аў! Ах-ах!
 Саяқ солдаттың баласын
 Оң жағыңда отыр шайқап.
 Жүзи қараң елди бузып,
 Нийетине жетти-аў қызың.
 Саллақыңа жеңге болып,
 Үйреткен шығарсаң өзиң...”

Хәммениң де қызы бар ғой,
 Алдында не барын билсин.
 Не шара бар? Күлген күлер,
 Күлгеннің алдына келсин!

Сорғайнаған Катерина,
 Не бәлеге тап болдың сен!
 Енди қәйтип күнің кешер
 Тири жетим бала менен?
 Ким балаңды еркелетип,
 Ким баспана болар саған?
 Ата-анаң да есиркемес,
 Хәзир олар жаттан жаман.
 Жатып-турып Катерина,
 Бели бекип кетти узамай.
 Айна алдында улы менен.
 Отырар хәм күтер тынбай.
 Күтер зарығып, бирақ яр жоқ...
 Мүмкин бәдер кеткен шығар?
 Бағқа барып жыласам дейди,
 Бирақ, онда адамлар бар.
 Кеш түскенде Катерина
 Түн жамылып барар бағқа.
 Баўырына қысып улын,
 Бирим-бирим алар, ядға:
 “Мына жерде жолықтық-аў...
 Ах, сол ессиз қызық шағым!
 Ал, анаў жер... Жаным, балам!
 Айта алмас ол аржағын.

Жапырақлады хәм гүлледи
 Қарели, нәк, шийе ағашы.
 Жым-жырт бағда Катерина
 Жүрди жалғыз қайғы басып.
 Яр қасында жүрген күнлер
 Рәхәтлің еди-аў қандай!
 Ал енди ше? Бәри өткен,
 Бәри әдира қалғандай.
 Досық қайда, шадлық қайда,

Тил-зибансыз кеўил кусы,
 Жети жүйресинен өтер
 Қоңсылардың ызыңлысы.
 Жазғырыўлар, кек етиўлер,
 Қатынлардың табалаўы.
 “Қара қаслы ғошшақ жигит,
 Қайдасаң, сүйенер таўым?”
 Қара қаслы ғошшақ жигит
 Өттең ғана узақта жүр,
 Насақ сөзге қалған ярдың
 Қыйын халын билмес хазир,
 Я Дунайдың аржағында
 Яр сүйеги қалды ма екен?
 Я Мәскеўге қайта барып,
 Басқа хаял алды ма екен?
 Жоқ. Дунайдың аржағында
 Москаль жигит өлген де жоқ.
 Катрусядай арыў қызды
 Ол хеш жерде көрген де жоқ.
 Мейли, барсын Мәскеў жаққа,
 Аржағына көк теңиздиң,
 Катерина геззаллықта
 Қойын бақпас хеш бир қыздың.
 Қарамық көз, қасы қара,
 Талшыбықтай сылаңланған.
 Текте қызды туўған ана,
 Қыз ығбалын туға алмаған.
 Ығбалсыз, жан-панасыз гүл,
 Қула дузде қурып кетер.
 Даўыл шайқап, жапырып сел,
 Ким көринген жулып кетер,
 Жыла, сорлы Катеринам,
 Сениң күткен москальларың
 Әлле қашан басқа жолдан
 Өз елине қайтты бәри.

II

Байғус әке қабақ түйип,
 Жер шукланып ойланады.
 Журтқа қарар бетим жоқ деп,
 Басын ушлап қыйналады.
 Қапталында кемпири де
 Зарланып бас ырғатады.
 Көз жасларын жутып гейде,
 Күйинип ол тил қатады;
 “Баяғы айтқан” тойың қайда?
 Неге жалғыз жүрсең, қызым?
 Мақтап жүрген байың қайда?
 Саўшылар қаяқта бизиң?...
 Мәскеў жаққа кеткен дейди,
 Сен де енди изинен кет!

Бизди тилге алмай-ақ қой,
 “Ата-анам бар еді” деп.
 Туұмай туұа шөккир қызым,
 Сәтсиз күни туұыппан мен.
 Бундай боларын билгенде,
 Қараңды мен батырарем...
 Қызым, қызым, сорлы қызым!
 Тилеп алған күним едің.
 Алақанда аймалап-ақ
 Әлпешлеген гүлим едің.
 Қызым, қызым, ха жулдызым,
 Сен не ислеп койдың, қызым?
 Не илаж бар?... Қәйненеңнің
 Үйин изле, кет қызым, кет.
 Өз шешеңди тыңламадың,
 Соны тыңла, хызметин ет.
 Изле енди өз ененди,
 Сол үйде қал биротала.
 Ығбалыңды ашсын, қызым,
 Қайтып келме сен булманға.
 Өз уйиме қайтаман деп,
 Жол излеме узақ жерден...
 Тек те енди мен байғусты
 Кимлер ғана көмер екен?
 Ах, перзентим, жаным қызым,
 Сенсиз мени ким есиркер?
 Өлгенимде кимлер жоқлап,
 Ким “хош, анам, аяұлым!” дер?
 Бас ушыма шыбық шаншып,
 Ким калина егер екен?
 “Кеш байғустың гүнасын” деп,
 Ким көз жасын төгер екен?
 Қызым, қызым, жигербентим,
 Бағымдағы гүлим едің!
 Не илаж бар?... Түргел, қане!
 Алдыңды алла ашсын сениң!”
 Деп қызына сапар тилеп,
 Шоқынды да сорлы кемпир,
 Қулап түсти есеңкиреп,
 Аяқ-қолы етип “дир-дир”...
 “Ал, кет енди! Неге турсаң?”...
 Деп буйырды қыз әкеси;
 Катерина әке аяғын
 Қушақлады, кетип еси:
 “Ой, атажан, кешир мени,
 Жазықлыман алдыңызда,
 Рәхим ет өз перзентиңе,
 Бахтықара қызыңызға!”
 “Жазығанды кешсин қудай,
 Рәхим етсин басқа адамлар.
 Босат үйди, түс жолыңа,
 Әкеңе көп берме хазар!”...

Суйретилип турды да қыз
 Шығып, шарбақ бетке келди.
 Қыйсық хата¹⁰ - гөне тамда
 Кемпир-ғарры қала берди.
 Шийе өскен тар шарбақта
 Шоқынды қыз мәдет тилеп.
 Хәм бир қысым топырақты
 Алды жерден “жолдас бол” деп.
 “Бул кеткеннен келмеспен мен,
 Жат топырақта қалар басым,
 Сонда мениң денем менен
 Бирге жатсын бул жолдасым.
 Ең болмаса туўған жердиң
 Бир қосыўыс топырағы
 Буйырар болсын өлип кетсем.
 Ашылмаған қыздың бағын
 Адамларға баян етсин...
 Жок, айтпасын... кереги жоқ.
 Қайда сүйегим қалса да,
 Бул дүньяда жаман атым,
 Қалмасын ел арасында,
 Топырақ айтпас... Балам айтар,
 Умытпас ол өз анасын.
 Қабириме келип жылар,
 “Анажан” деп төгер жасын.
 Қайда барып паналарман,
 Қудайым-аў, енди ғана?
 Маған пана болар ма екен,
 Бата ғойсам терең суўға?
 “Кеш гүнасын анамның” деп,
 Соранарсаң адамлардан,
 Ах, әкесиз нәрестем!... - деп,
 Жылар байғус Катеринам.
 Қымтап баста орамалын,
 Сольғын қыз басып зорға,
 Баўырына қысып улын,
 Катруся шықты жолға.
 Ессиз үйин көзи қыймай,
 Жалтақлады мойын бурып.
 Хәм буўлығып көз жасына,
 Шоқынды иркилип турып.
 Турды шаңлы жол бойында
 Өскен жалғыз терек қусап.
 Түнги шықтай мөлт-мөлт етип,
 Көзлеринен жас сорғалап.
 Жасқа толған қара көзлер
 Көрмес хәммесин - хәммесин.
 Тек баўырына басып сүйер
 Қолындағы нәрестесин.
 Ал, нәресте нени билсин?
 Не ғамы бар? Аңламайды.

¹⁰ Хата - хәўли (украинша).

Излер қармап ақ мәммесин,
 Әлле не деп былдырайды.
 Емен тоғай аржағына
 Құяш батып, ымыртласты.
 Қыз бурылып тусты жолға,
 Өз үйинен узақласты...
 Ел иши қарқ болып қалды,
 Ләззет алып сыпсың сөзден.
 Тек те қыздың ата-анасы
 Енди тыныш бул гәплерден...

Әне, адамлар бул дүньяда
 Бири-бирин, сөйтп “сыйлер”.
 Бирин байлап, бирин сойып,
 Биреу өзін өзи қыйнар.
 Биреулер мийрими түспес,
 Екиншилер азап шексе.
 Неге булай екенлигин
 Бир жаратқан билер текте,
 Қарап турсан, дүнья кеңдей,
 Бирақта сол кең дүньядан
 Паналарға тесик таппас
 Ғәрийпликке түскен адам.
 Дүнья ширкин биреулерге
 Кең сарайдай, сүйер, ийер.
 Биреуге сол кең дүньядан
 Тек бир табан - ләхәт тийер.
 Ах, қайда сол биз аңсаған
 Қайыр-сақауатлы жанлар?
 Бәри-бәри қараң қалған,
 Жоқ енди ондай адамлар!

Бахыт бар деседи,
 Оны ким билипти?
 Азатлық бар дейди,
 Бар болса ол хәзир
 Қаяқта жүрипти?
 Адамлар бар бираз,
 Алтынға бөленген.
 Бахыттың, ығбалдың
 Мәнисин билмей-ақ,
 Баймыз деп ширенген.

Бахыты бар, ерки бар,
 Кийимине буўсанар,
 “Аяң, - дер ғәрипти”,
 Жылауға арсынар.
 Алтының артына,
 Байый ғой өзиң-ақ.
 Көз жасты маған бер,
 Кетсең де безип-ақ.

Бахытсызлық дегенди
 Көлдей көз жасыма
 Батырып таслайын.
 Еркисизлик дегенди
 Жалаң аяғым менен
 Таплап басайын.

Жүрегим еркин сокса,
 Қайғысыз жүремен.
 Өзимдн бай сезип,
 Тек сонда күлемен.

III

Жулдыз жайнар, тоғай уйықлар,
 Байыұлы кус шақырар.
 Сақсақ тышқан жолды кесип,
 Өзин шәпликке урар.
 Дәулетлилер дем алмақта,
 Бенделерге түн - ортақ.
 Кимин бахыт, кимин азап
 Шаршатқан ғой күн узақ.
 Қараңғы түн қымтып бәрин,
 Анасындай тербетер...
 Ал, қайда жүр Катя жаным,
 Қәйтип күнлери өтер?

Қайдан ол баспана таўып,
 Қайда түнеп жатыр екен?
 Қайсы гүдшектің ығында
 Улын тербеп отыр екен?
 Я адасып дүт тоғайда,
 Қасқырға дус келип бе екен?
 Қорқып байғус қарағайдың
 Тасасында турып па екен?
 Әжеп емес буның бәри,
 Хәр кәдеми - қурыұлы аў.
 Қара көзлим, бул дүньяға
 Келмегениң жақсы еди-аў!
 Ендиликте не болмақшы?
 Бөлар азап, қайғы ғамлар.
 Күтер оны қарлы боран,
 Еспе қумлар, жат адамлар...
 Ал егер ол тапса ярын,
 Күлип қарсы алар ма екен?
 Сүйер ме екен улын алып,
 Я жүзин терис бурар ма екен?
 “Өйтип бәле көринип пе
 Қарсы алар-аў сүйген ярым.
 Сөйтсе умыт болар еди-аў
 Шеккен азап, қорлықларым!”

Ким билипти не боларын,
 Көрермиз дә болған ўақта...
 Оннан қайта Москваның
 Жолын излеп табайық та.
 Айхай, сол бир узақ жоллар!
 Бес саўсақтай маған аян.
 Еслериме түссе олар,
 Қыслығады жүрек ғанам.
 Мен адымлап өлшегенмен
 Ол жолларды бастан аяқ.
 Таўасқанман жүрип бәрин
 (Өмир таўысылмағай бирақ!...)
 Ол жолларды көргенимди
 Айтсан ертеқ болар еди.
 “Ўэй, өтирик, койсаң-ә!” - деп,
 Журт қустаны қылар еди.
 Шынында да сизики дурыс,
 Хэй, адамлар, “мийрибанлар!”
 Мениң дәртим, ырасында,
 Сизлер ушын неге дәркар?
 Хәр геллениң өз ғаўғасы,
 Хәр кимниң өз қайғысы бар.
 Оннан қайта, мә темеки!
 Шек, бурқырап ишке урсын.
 Ашшы түтин дәртлериңди
 Жеңиллетсин, туншықтырсын.
 Шеккен хәсирет, қайғы-ғамды
 Сизлерге айтып бергенше,
 Қорқынышлы азаптарды
 Түсиңизге ендиргенше,
 Қараң қалсын сол бир дәртлер
 Қой, мен жөниме жүрейин.
 Катеринамның көргенлерин
 Сизге баянлап берейин!

Днепрдиң аржағында,
 Киев жолында бүгин
 Кетип баратыр чумақлар
 Айтып “Пугач” қосығын.
 Олардын алдынан шықты
 Бир әбигер байғус нашар.
 Ибадаттан киятыр ма?...
 Бир хәсиретли жанға усар,
 Шобыт шандып аяғына.
 Хәм ийнинде бос дорбасы.
 Шеп қолында таяғы бар,
 Оң қолда уйықлар баласы.
 Баласының бетин бүркеп,
 Чумақларга келди нашар.
 “Москваның жолын силтеп
 Жибериңши! Хай, яранлар!”
 “Москваның ба?... Жолы мынаў,

Барар жериң алыс па?" дер
 Москваға ғой... Құдай ушын
 Қайыр етиң байғұсқа!" - дер.
 Қандай аўыр қайыр сораў
 Басқа түссе көрер киси!
 Ол хәргиз тиленбес еди-аў,
 Аш болмаса нәрестеси!
 Кете берди жылай-жылай,
 Түскен тийин-тебенине
 Улы. Ивась жалмағандай
 Нан-пан сатып алды және.
 Жол-жөнекей барар жерин
 Сорастырып жүреді ол.
 Гәхи шарбак, гәхи дүзде
 Улы менен түнеді ол.

Әне, қызлар, Катя өзи
 Сондай халда жүр бул күнде.
 Қол жетпеген қара көзи
 Жарап жүр тек жас төгийге.
 Катрусядай қула дузге
 Үйиңнен қуўылмаў ушын,
 Москальларды өзиң излеп,
 Тири масқара болмаў ушын,
 Сөңыра журтқа гийне етип,
 Жөнсиз азап шекпеў ушын,
 “Қондырмайды үйине” деп,
 Адамларды сөкпеў ушын, -
 Бул хәдийселер сабақ сизге,
 Тоба етиң, қарындастар!
 Ерик бермең көзиңизге,
 Алдана көрмеңлер хасла!

Адамлар сол нени аңлар?
 Гийне етип жазғырмаңлар.
 Құдай кимди ғарғап турса,
 Адамлар да соны қорлар...
 Адамлар да тал шыбықтай
 Солқылдақ ғой, жоқ турағы:
 Самал қалай қарап ессе,
 Солай ийилер олардағы.
 Күн сәўлесі хәммеге тең,
 Ғәрипти де умытпайды.
 Бирақ, жақтыртқаны менен.
 Ғәриплерди жылытпайды.
 Жылытпаса да жақты күннің
 Аспаныңда бары жақсы.
 Не бир жаўыз адамлар бар,
 Өңешинен өтсе олар,
 Күнди де жалмап жутпақшы.
 Қолдан келсе, ғариплердің
 Көз жасларын кептириўши

Сол күнди де курытпақшы.
 Не жаздық биз, пәрұардигар!
 Соншелли гүнамыз бар ма?
 Ғәрийптердің көз жасы ма,
 Не керек сол адамларға?
 Қой, жылама, Катерина,
 Сабыр ет, есиңди жыйна!
 Көз жасыңды көл қылып сен,
 Адамларға сыр алдырмай.
 Қара қасың, гүл жүзлерің
 Қуұрап, кеуіп солар болса,
 Тоғайға кир, таң атқанша
 Жуу бетіңди көз жасыңа.
 Әне, сонда хеш ким көрмес,
 Хеш ким күлмес сөйтсең егер,
 Дебдиу шығып, кеулің сергип,
 Соннан бойың жеңиллесер.

Көрдиңиз бе? Бәлеқада
 Бассаң аяқ астында бар.
 Ойнап-ойнап, ақырында
 Қызды таслап кетти москаль.
 Болды қалды бахты қара,
 Енди оны кам есиркер?
 Ал, адамлар көре тура
 Көрмегенсир хәм де күлер.
 “Әй, гөр болсын, өз абырайын
 Сақламаған қыз не керек!”
 Дер адамлар ашыу гизнеп.
 Сақ болың сондайдан, қызлар;
 Ертеңги кун ермек болып,
 Москальларды жүрмең излеп!

Катрусям жүр қай жерде?
 Дийуалларды ықлап түнер.
 Жолға түсер таң сәхәрден,
 Москваға тез жетсем дер.
 Қыс басланып кетти, бірақ.
 Жолларды қар көмди борап,
 Жалбырады жыртық ултан,
 Бар кийимге баланы орап,
 Қалшылдады Катеринам,
 Бир мэхәли биреулердің
 Қарасын қыз көзи шалды,
 “Өйбей, москальлар болғай дә!”
 Деп жүрек дир ете қалды,
 Ушып барды қыз оларға:
 “Хай, жигитлер, тоқтаңыз дә!
 Иван деген қара қаслы
 Жигит жоқ па араңызда?”
 “Жоқ, билмедик!” деди олар
 Хәм изинен ермек қылар:

“Катынбысаң деген-э” деп
 Пай, бизиң ғошшақ москальлар
 Хаял-қыздың қырғыйы-аў” - деп,
 - “Ах, усы бир адамлар да!...
 Қой жылама, тыныш, балам?
 Көрермиз дә не жазғанын,
 Жүр кетейик алға таман.
 Мүмкин, әкенди табармыз,
 Тапсыраман сени оған.
 Ал оннан соң өзим ушын
 Ашық гөр таўып аларман...
 Қарсы алдынан боран улып,
 Қар тозаңын суўырады.
 Кирпигине қыраў турып,
 Катерина жуўырады.
 Әллен ўақта тынды боран,
 Күн қәхәри сынды азлап,
 Сарқылмағанда көз жасы,
 Жылар еди-аў байғус азнап,
 Баласының бетин ашып
 Үңилер гейде. Бала пақыр
 Шық тускен гүл жапырағындай,
 Көз жасына шомылып жатыр.
 Муңлы мыйық тартып Катя,
 Елжиреп қарады оған.
 Жүрегиниң нақ түбинде
 Былғаң еткен яңлы жылан,
 Бир нәрсе қозғалып кетти.
 Апалақлады. Анадайдан
 Қараўытқан тоғай бетте
 Бир хәўли тур, - “Усы жайға,
 Жүр, барым көрейик балам.
 Паналатса паналайық,
 Кеш түсти ғой, тондық жаман.
 Егер-ишке киргызбесе,
 Босағасын дастанармыз.
 Қәдимгише там ығында
 Өлмесек түнеп шығармыз...
 Ал егер де мен болмасам,
 Түнер едиң сен қай жерде?
 Жайың - кетек, төсек сабан,
 Түнерсен ийт пенен бирге.
 Кабаўық ийт тислер сени,
 Намысыңа тиймес, бирақ.
 Адамлардай арға тийип,
 Ийт үстинен күлмес бирақ...
 Сорлы басым, қайда ғана
 Күнелтермен мен паналап?
 Дүньяда хәтте ийттиң де
 Ийеси хәм бахыты болар.
 Жетимди де адамлардың
 Бастан сыйпар ўақты болар.

Урар, сөгер, бирақ оның
 Анасына тил тийгизбес.
 Ал мениң сорлы улымды
 Хеш ким аяп есиркемес,
 Топырақ, шашар хәм кесеклер,
 Басқа аўылдың ийтіндей-ақ.
 Көзлерине шуқып күлер,
 Рәхим етпес, сүймес аяп,
 Көше-күйде ийтлер шуўлап,
 Шабаланып кимге үрер?
 Жети түнде қайсы бала
 Қуў шаңлақта жылап жүрер?
 Қайсы бала жетеклейди
 Соқыр ғарры дийұананы?
 Тағдир солай мазақ етер
 Сорлы тасланды баланы...
 Қарақат көз, қара қасы
 Оның жалғыз артықмашы.
 Оны да тырнамай қоймас,
 Ол да журттың әжұасы...
 Төбе, дузде, ой хәм қырда,
 Усап ақ бас ғаррыларға,
 Көп жасаған еменлер тур,
 Соқыр қуйын соғар жарға.
 Жар-жағасы, тарнаў қасы
 Шығыр таллар қатар-қатар.
 Муз курсанып, қар жамылып,
 Ортада бир хәўиз жатар.
 Бир жеринде муз ойығы,
 Улкен үки суўат онда.
 Булт-артынан жабырқап күн,
 Сығалайды анда-санда.
 Аппақ қуйын, уйтқып ойнап,
 Көрсетпейди хеш нәрсени.
 Еситилер тек тоғайдың
 Гүрсингени, ухлегени.
 Дүбелей улыр, ысқырар,
 Жер сабалар өкирип.
 Ақ теқизде ақ толқын
 Аққан яңлы лепирип.
 Шықты бажбан үйинен
 Аралаўға тоғайын.
 Қайтты, бирақ, кейнине,
 Көрип күннің ырайын.
 “Бай-бой, бул не бәлемат?
 Усы да боран деген!
 Тоғайға барыў қайда!
 Нениң даўысы бул келген?....
 Адамлар ғой бул боса!
 Көпшилик: ғой шамасы!
 Не сургинге түсип жүр,
 Москальлар ма ямаса?”

“Хаў, москальлар дейсиз бе?
 Жаным-аў, қайда олар?”
 “Әне, туў анаў жерде!”
 Дизине енип димар,
 Катерина қыз жылдам
 Шықты атылып жайдан.
 Таң атқанша москалин
 Сандырақлап шақырып...
 Москаль алған ғой сирә
 Байғус қыздың ақылын...
 Үргин қарды омбалап,
 Сүрнигип түбирлерге.
 Қырқылып жалаң аяқ,
 Ысқылап тоңған жерде,
 Катерана жуўырды.
 Кирпиклерин муз қарпып,
 Барар атлы москальлар,
 Бир адамдай сап тартып.
 Москальларға бас болып
 Баратырған сол ғой, сол!
 “Ах, кәдирдан қостарым,
 Жаным Ваня!” - деди ол.
 “Батырдың ғой қаранды,
 Ыа, сүйген яр, бармысаң?
 Деп зәңгиге оралды.
 Барақ ғош жигит Иван
 Ярға нәзер салмады
 Атын тепсинди дәрхәл.
 Қыз дизгинде зарлады:
 “Қайда асығып барасаң?
 Умыттың ба Катяңды?
 Я танығың келмей ме?
 Өйтип, өртеме жанды!
 Катяңман ғой кәдимги
 Ха, шабазым, сунқарым.
 Жулқымай тур зәңгинди,
 Бир нәзер сал инкарым!”
 Жигит ҳаслан еситпес,
 “Шүў!” деп тебинер атын.
 “Ал, койдым жылағанды,
 Тоқтай тур, азаматым!
 Ырас танымай турсаңба?
 Бир абайлап қара сен,
 Қудай урсын, баяғы
 Катеринаңман ғой мен!”
 “Жибер зәңгини, акмақ!
 Хәй, тартың бул мәжгүнди!”
 Деп жигит үйди қабак.
 “Қудайым-аў, ким, кимди
 Танымай таслап кетежақ?
 Сүйемен сени, жаным деп,
 Ишкен антың қаяқта?”

“Хәй әкетиң мынаны,
 Асылдырмаң аяққа!”
 “Өйбей, бул не, сорым-ай!
 Азап ушын туўдым ба?
 Ярым деп излеп келсем,
 Сен де мени куўдың ба?
 Исенбей турман. Сен кимге
 Колыңды силтеп, кет дейсең?
 Сүйикли Катяң едим ғой,
 Неге писент етпейсең?
 Талай сапар қолтықлап,
 Түнде бағқа барсаң да,
 Балаңды туўып берсем де,
 Бүгин танығың келмей,
 Ырас-ақ кет деп, турсаң ба?
 Өйтпе, жаным, мәртебең -
 Зыят болғай илайым!
 Сеннен басқа панам жоқ,
 Хызметшиң-ақ болайын.
 Басқа менен кеўил қос...
 Сүйе ғой, мейлиң, талайын.
 Не қылып жүрсең демейин
 Бетиңе сениң келмейин.
 Кет дейсең бе? Сонда сен...
 Уытайын, мейли мен
 Сени сүйгенимди де
 Балаңды туўып оң жақта,
 Отына күйгенимди де.
 Шеккен азапларымды
 Қорланған намыс - арымды
 Еске алмайын хасла да,
 Тасласаң мени таслай ғой,
 Балаңды, бірақ, таслама!
 Енди мени зарлатып
 Кетпейсең ғой, солай ма?
 Хәзир саған балаңды
 Көрсетейин!” - деп жайға
 Жуўырып барды сорлы қыз.
 Нәресте жылар жаўтақлап,
 Қыз қолында қундақсыз.
 Қайда кеттиң? Көр сен де!...
 Жоқ... Кетип қалды. Безди ол
 Өзинің перзентинен де...
 Қудайым-ай, енди мен
 Бул тири жетим менен
 Қайсы гөрге киремен?
 Хәй, москальлар, аяңлар,
 Бизге рәхим етиңдер!
 Жаныңызға саўапты,
 Баланы алып кетиңдер!
 Қыршын болып өлмесин,
 Алып кетегөриңдер,

Анаў өз басшыңызға -
 Әкесине бериңлер!
 Перзент жүзин көрмегир
 Әкеңе, балам, мың нәлет.
 Әкең безсе, маған не?
 Мен де бездим жүўермек!
 Улым! Сени уллы гүна
 Батпағында туўдым мен.
 Тири болсаң, адамларға
 Күлки болып жүрерсең.
 Енди әкеңди өзиң изле,
 Мениң излеп болғаным!...”
 Деди де қыз қар үстине
 Жатқызды балажанын.

Бала қалды. Кетти ана
 Тоғай жаққа. Уйытқыр қар.
 Жылап жатыр жолда бала,
 Өтип барар москальлар.
 Сол жатысы жақсы еди-аў,
 Алмағанда адамлар...

Тоғай иши. Жалаң аяқ
 Қарға омбалап қыз барар.
 Гә Иванды ғарғап-силеп,
 Гейде өксап зарланар
 Шала өкпе боп жуўырды хәм
 Тоғай шетине шықты қыз.
 Тоңлап жатқан хәўиздеги
 Кең үкини тапты қыз,
 Жаным мениң - жаратқанға,
 Денем - суўық суўға...” - деп,
 Қыз сүңгиди. Жутты үки,
 Суў сес берди гүмбирлеп.

Излегенин тапты сөйтип,
 Қара көзлі Катя қыз.
 Хәўиз бетте самал өксип,
 Муз астында қалды қыз.
 Самал ма я боран ба, екен
 Жас еменди сындырған?
 Жәбир ме, я әрман ба екен
 Ана өмирин солдырған?
 Арыў қыздың ақ денесин
 Қара топырақ аймалар.
 Есиркерлик жалғыз белги -
 Дүзде жас кәбир турар.
 Журт мазағы жетим улдың
 Жанына берсе хазар,
 Анасының кәбирине ол
 Келип жылар, жубанар,
 Ата бийзар, ана бийзар,

Тири жетим нәресте,
 Оған қалған жалғыз сүйеу
 Усы қәбир емес пе?
 Оған қалған қайғы, көз жас,
 Жетимликтің жәбири.
 Хәм гүзар жол шетіндеги
 Анасының қәбири.
 Қарақат көз хәм қара қас
 Неге дәркар жетимекке?
 “Пәленшениң баласы” деп,
 Таныу ушын ба тек те?
 Ығбалы жоқ қарақастың
 Болмағаны жақсы еди.
 Адамларға мазақ болып
 Қалмағаны жақсы еди!

V

Соқыр кобзарь¹¹ кетип барар
 Алыс Киев жолында.
 Қалта асынған жас дийұана
 Бала барар жанында.
 Қара көзлі муңлы бала
 Барар басы салбыраа,
 Кобзарь тынбай “Ийса” қосығын
 Толғап барар ал, бирақ.
 Биреулер - нан, биреу - тийин
 Таслап кетер набада.
 Кими соқыр қартқа берсе,
 Қызлар - жетим балаға.
 Қызлар барар бас шайқасып:
 “Байғус бала, тири жан.
 Қап-қара қас берген ана,
 Бақ бериўди умытқан!”

Алты а жеккен бир карета
 Кеев жаққа киятыр.
 Бала-шағасы менен онда
 Еснep бир мырза отыр
 Тоқтады келип сол карета
 Дийұаналар тусына.
 Ивась бала қолын созып,
 Қайыр сорап қысынар.
 Бай мырзаның жас ҳаялы
 Тийин таслар балаға.
 Мырза жигит жас баладан
 Жүзин бурды далаға.
 Бул көзлерди, бул қасларды
 Жазбай ол танып билди.
 Бирақ, мырза өз баласын

¹¹ Кобзарь – ески Украинада ел гезип, кайр сорап жүрип қосық айтатугынлар.

Әкетиўди ар көрди.
 “Атың ким?” дер хаял оған,
 “Ивась”. “Қандай сулыўса!”
 Атлар жулқып кетти шаўып,
 Байғұсларды көмди шаң...
 Еки байғұс - қос дийўана
 Санап тййин-тебенин,
 Күнге қарап шоқынды да,
 Жүрип кетти ақырын.

МАЗМУНЫ

КҮНШЫҒЫС ҒӘЗИЙНЕСИНЕН

Рудакий

Рубаилар
 Шалқып, толқып Мулиён шақырар мени
 Ақылымды алған перийзат
 Сәрўи талым

Омар Хаям

Рубаилар

Саадий

Даналық сөзлерден

Хафыз

Қырмызы гүлден, самал, маған аромат алып кел
 Ай жүзлиме

Жамий

Хақыйқат дос хаққында
 Суфылар

Наўайы

Төртликлерден
 Ғазеллер
 Қызыл, жасыл запыран

Мақтымқұлы

Дәўран табылмас
 Боларсаң
 Тасты сындырар
 Сазына турмас
 Кетер
 Отырып тұрысын көриң
 Қалмады
 Бизге миймандур
 Ат жанында беллидур
 Тарқады

Рабиндранат Тагор

Қара ғунша
“Қыйқымлар” кітабынан

ДАҰЫЛ ХӘМ ТЕҢИЗ**Шекспир**

Сонетлерден
Болық мийуа ағашы мол жеміс берер
Қырқынши мийзанның қырауы шалып
Өлсем, жесір қалып жылар сүйгеним
Сулыұ сымбатыңды айнадан көріп
Сениң тәрийпинди ғошшақ сазенде
Мен екі жүректің бірге тебисин
Жаныұлы шырағын таслай салды да
Биреулер мақтанар дәулетлиміз деп
Көптен берли араз көз бенен кеуіл
Гей уақта хаяллар тауық қууғанда
Әжел жуп жағадан тутып бір гезде
Бәлкім, сен дүньядан өтерсең бұрын

Байрон

Анслей
Жаным мениң жабырқап тур
Туңғыш поса
Локнагар
Альбомға
Прометей
Август аға
Валтасар патшаға көринген әруак

Гёте

Жолаушының түнгн қосығы
Хафызға
Зулейхаға
Дурыс емес

Шиллер

Колғап (баллала)
Бесик баласы
Солдат қосығы
Колумб

Гейне

Силезия тоқыұшылары
Арқаның жабайы жартас шыңында
Ақыл хәм кеуіл
Гимн
Өмир деген өтер кетер
Дауыл уйтқып майданда
Гөззал бәхәр айы келгенде
Хаял болсаң егер мендей шайырға

Сан-санақсыз жұлдызлар көкте
Көзлерімнен төккен жасымнан

Адам Мицкевич

Будрыс хәм оның балалары
Адамнын қосығы
Уллы Петрдың ескерткишинде
Пан хәм жабанлы қыз

АРҚАНЫҢ ҚУДИРЕТЛИ ЛИРАСЫ

М.В.Ломоносов

Петрдің ескерткишине
Александр Невский атындағы корабльдің теңизге
түсирилиуи
Шырылдаған шегиртке

А.С.Пушкин

Сибирьге хат
Чаадаевка
Анчар
Мойтумар
Айтпагөрме гөззал, мениң алдымда

М.Ю.Лермонтов

Шайырдың өлими
Кавказ
Хошласыў
Жайма шуўак хән жат үлкеден

ТАҰ ЖАҢҒЫРЫҒЫ

М.Ф.Ахундов

Пушкиннің өлимине (Күншығыс поэмасы)

Коста Хетагуров

М.Ю.Лермонтовтың ескерткиши алдында
Жетимлердің анасы

Важа Пшавела

Жаным сүйген жасыл тоғайлар ели
Қарамайман қарлығашларға

Махмуд

Мәрьям

КҮНШЫҒЫСТАН ЖАҢА ҒАҰАЗ

Абай

Журт көнбеди, не илаж?
Айнымас дос халықта жоқ
Жақсылық узақ турмайды

Муқимий

Хафалак қышлағынан ханға арыз

Тоқай

Муҳаббат

Кенес

Шайыр

Нәсият

Шын ҳәм жалған

Жууап

Шурәле

ПОЭМАЛАР

Мцыри (М.Ю.Лермонтов)

Катерина (Т. Г.Шевченко)

На каракалпакском языке
ВЕЧНЫЕ РОДНИКИ
Стихи и поэмы из мировой поэзии
Перевод И.Юсупова
Издательство «Қаракалпакстан»
Нукус – 1985